

Szépirodalom

Dimény H. Árpád versei	5
Markó Béla versei	14
Fecske Csaba versei	17
Csikós Attila: Őszvér	20
Sztaskó Richard: Hazatérés	35
Szentgyörgyi László: Üdvözet a Fidzsi-szigetéről	40
Sztercey Szabolcs Benedek versei	45
Tompa Gábor versei	48
Szondy-Adorján György: Bármiszaurusz	50
Hegedűs Imre János: Kicsi Gazsi a Nagy Háborúban	53

Literata Hungarica

Kovács Újszászy Péter: Akik erre jártak (Kányádi Sándor <i>Halottak napja Bécsben</i> című verséről)	66

EMLÉKKONFERENCIA KÁJONI JÁNOSRÓL

Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely Kájoni János korában	72
Péter H. Mária: Kájoni János 1673-ban írt <i>Magyar Herbárium</i> című művében található néhány gyógynövény értékelése mai ismereteink alapján	91
Medgyesy S. Norbert: A Kájoni-hymnarium funkcionális kérdései, a „Kájoni-iskola” alapvetése	104
Richter Pál: A zenei gyakorlat kérdései Kájoni kézíratai alapján	118
Kővári Réka: Az oltáriszentség tisztelete a Kájoni <i>Cantionalétól</i> a ferences kéziratokon keresztül a néphagyományig	130

Szemle

Král Angelika Markó Béla <i>Bocsáss meg, Ginsberg</i> és <i>Amit az ördög jóváhagy</i> című köteteiről	140
Csondor Soma: Félíg már a víz alatt (Papp Attila Zsolt: <i>Az atlantiszi villamos</i>)	160
Gajdó Ágnes: „Neked a mamád nem is a mamád” (Grecsó Krisztián: <i>Vera</i>)	166
Lakatos-Fleisz Katalin: Szelíd, pedáns ámokfutás (Nádas Péter: <i>A szabadság tréningjei</i>)	169
Adorjáni Anna: Az az egy éjszaka (Mathias Énard: <i>Iránytű</i>)	172
Bíró Mónika Anita: Feljegyzések Gileádból (Margaret Atwood: <i>Testamentumok</i>)	175
Előfizetők névsora	180
Diák pályázat 2020	194

E lapszámunkat Kájoni János hagyatékáról
készült fotókkal illusztráltuk.

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Borsodi L. László (borsodilaszló76@gmail.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (attilius@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
Molnár Vilmos (urbsic@yahoo.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Lestyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Antal Margit (margital57@yahoo.com)
TITKÁRNŐ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Balázs Sarolta (balázssarolta13@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Bogdán László, Farkas Árpád, Lakatos Mihály,
Lőrincz György, Lövétei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánczos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Alutus Nyomda, Csíkszereda
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron igazgató

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz. P. O. Box: 149.
Telefonszámok: (004)0266–311 775, (004)0266–311 026 (fax), (004)0746–195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: negyed évre 15,00 lej, fél évre 30,00 lej, egy évre 60,00 lej.
Külföldieknek: negyed évre 22,50 lej (1500 Ft, 7 EUR), fél évre 45,00 lej (3000 Ft,
14 EUR), egy évre 90,00 lej (6000 Ft, 28 EUR).

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:

Simon Ildikó la Editura Harghita, P.O. Box: 149.

Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RON

Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita

RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR

RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita

SWIFTCOD: RNCBROBU

Dimény H. Árpád

A JÓ

már akkor vége van amikor
még el sem kezdődött az ami el
sem kezdődhetett mert a vég mindenben
ott rejlik még mielőtt ráköszönnél
mosolyognál még mielőtt megfognád
a kezét netán megcsókolnád már
azelőtt vége a köszömnél a szónak
a kezét is el kell engedni és örökké
mosolyogni bárgyúság de igazából a
csók után van vége a világnak

amelyben egykor éltél és hiába
dolgoznak a reflexek tovább mintha
semmi sem történt volna mert ez a
vég a semmi kezdete egy kettéosztott
kör melynek fele üresen semmi a másik
semmiképp sem fehér de ott van a világ
rendjének tudata átlagember életében
vagyis a munkám korántsem kielégítő
sikerérzete de biztonsága az esti elalvás
a feleségem mellett a gyerekeim derűs
játéka ez mind a jó és idesorollak téged is

CSILLAGFÉNYKÉPEK

a NASA Hubble-úrteleszkópja
egy 69 535 x 22 230-es felbontású
képet készített az Androméda-ködről
egy sok milliárd darabos kirakós
csak el akarom képzelni a távolságokat

de nem működik álló-mozgó szóródó
sűrűsödő robbanó matéria a nem
teljesen végtelen ürességben bánatos
susogó hangja folyosó az Úr felé talán
az extragalaxis fájdalomközpontja
vagyunk vagyok és érzek ennyi a
tapasztalatom a világegyetemről
mely termeli testében az embert
mint az endorfint opiátok levezető
csatornáit vagyunk a végtelennel
feszülő erők zúrzavarának

a dolgozósarkom ablaka az utca
túloldalán levő kocsmára néz
a nap minden órájában készíthetnék
felvételeket Nikon D5300-as
fotómasinámmal 6000 x 4000-es
képpont a maszkarcú alakokról
ahogy álldogálnak üveggel cigivel
kezükből nem fürkészem őket
megkímélem életüket gépemtől
tekintetemtől mely csak pihenni
akar hogy egyedül lehessenek

két perspektíva távolságteremtő
nagy és önmarcangoló kicsi
közötte a mindennapi élet előre
legyártott napjaival azok rutinjával

valahányszor kilépek az ajtón
mindig tudom mit fogok tenni
mi fog történni nyitom a kaput
lábaim között macskák serege
be az autóba majd a munkahelyre
és az egész világot leképezi
ez az egyformaság ugyanazok
az utak házak üzletek nők és

férfiak egyetlen nagy massa
mint az űr teleszkóplencsékkel
közel hozva előbb parányi
szentjánosbogarak majd golyóbis-
labdaszerű gömbökké nőnek és
ahogyan beragyogják a világot
úgy fénné is mossák alakjukat
rengeteg elvetélt forma a teremtés
keserves folyamatának alkotórészei

KITALÁLT TÖRTÉNET

az életemet könnyű megérteni mert
kevés meghatározó tényezője van
a családom az írás és a futball
legalábbis azt hittem mindeddig
hogy az én életemről írok-beszélek
aztán már nem így volt nemcsak
a saját életünkhöz van hozzáférésünk
hanem mindenkiéhez azon a sokféle
csatornán amelyen keresztül ömlik
ránk mint a szenny az ülepítőbe így
írhatom hogy az alsó szemhéjaim
alatti kialvatlanság árnyéka sem az
enyém és sokasodó éveim sugárfénye
mely átsüt az életben maradás istenverte
alagútján az mindannyiunké az életemet
könnyű megérteni még ha olyan szűkre
szabott is minden fordulóban és mint
valami fal állod el a szabadságomat vagyis
a te életed és a fal én vagyok mert mindenki
vagyok hisz ugyanonnan indulunk ugyanoda
tartunk útközben ugyanazt esszük hallgatjuk
nézzük írjuk azt mondjuk szeretlek és azon
a régi agyonhasznált nyelven amit sztárocskák

influenzerek betintázott tinédzserek használnak
nyakra-főre és már csupán annyit jelent hogy
valamit bizonytalanul kedvelek és ebben
az értelemben egyformán szeretem a kávéét
a rapzenét és a kutyámat és nem azt
jelenti hogy mindenedet és magadat
megosztod valakivel nem a vágyat
amit akkor érzek ha veled vagyok
vagyis velem vagy és csak a csók
az egyetlen nyelvünk ebben a kitalált
történetben amiben élünk és amit
leírok mert az irodalom elveszett
és amúgy is minden csak fikció
kitalált emberek egy kitalált világban
a titok a hasonlóságban rejlik és abban
hogy a valóságtól a távolság maradjon
állandó minden akár más is lehetne de
arról képtelen vagyok írni hisz mindet
csak kitaláltam és így nincs értéke

MANDELROT-FRAKTÁL

az apró sárga vagy szürke
látszólag élettelen petékből
kiszabadul a lárva zabál és
zabál és zabál ismét bezárkózik
egy gubóba majd végleg életre
kel és egy ezerméternyi nyers
selyemszálát hagy maga után
a bábokat nem hagyják életre
kelni a gubó elkészülte után
forró gőzzel vagy levegővel
megölik a szálakat össze-
ragasztó anyagot forró vízben
feloldják majd megkeresik a

kezdő szálat és legombolyítják
nagyon vékony ezért 7-10
gubószálat fognak össze grégé
nyersselyem textil Paloma-
bikini melyen bársonyosan csillan
meg a napfény és azért veszed meg
hogy megélhesd a nyár különleges
pillanatait ebben a nem mindennapi
finom mintájú fekete selyemben
ami van a nőn a feje fölött bújt
ki a ruhából nincs melltartó
felhúzódnak a bimbói majd
visszahullnak és félénken
merednek előre marad a csöpp
kis selyem a medencecsontja
két csúcsa között mint egy éhes
száj fölötte gyermektelen hasa
mintha egy felhőkből alávilágító
fényszóró pászmájában állnának
mint két kifakult teremtmény
a férfi sóvárog hogy megérintse
a selyem-szimmetriát a nő
felkínálja ölelését foga éles térde
nyílhatnék tapadnak egymáshoz
mint egybefüggő élő szövet
összeigazgatott testek szívja
kiéhezett medencecsontja húzza
be selyem-csipője vákuuma
a rózsás-fekete padmalyba be
a nőbe a belek vesék közé
selyemhernyókként tekergőznek
acélnál is erősebb selymet fonnak
maguk köré ellenálló és hajlékony
rostokból épül a gubó huzalok
egymásra mindenféle membránok
fészket szőnek mint gyapjaspillék
különleges formákat vesznek fel

matematikailag pontosan leírható
fraktállá válik testük és a bura nem
tökéletes de tudják létrehozható
cselekkkel kis szabálytalanságokkal

RÓKÁK A HÓBAN

Oroszország északnyugati részén a
Csukcs autonóm tartományban a
sarkvidéki tundrát bányászmérnökök
járják motoros szánnal fényképezőgéppel
felszerelve hogy a hosszú műszak utáni
feszültséget levezessék

céltalanul szakítják a havat járják a vidéket
nem csak ülnek lesben és várnak
nem az a fontos mit fényképeznek
hanem az hogy hogyan mit látnak meg
a tájban milyen környezetben fényekben
képekkel üzennek haza mert lehet
szavak nélkül is

nagy a világ de Csukcs ugyanolyan távolságra van
Euráziától Oroszországtól Észak-Amerikától
és az Egyesült Államoktól bár messze mind
a napsütötte havas mezőktől

a világ mögött egy hegy pózt áll
hógallérja és vörös napfénypántja van
de főleg nyoma sincs a mindennapos
mocskoknak és fáradtságnak a rókalány
is tudja kacéran nevet ahogy a szél felkapja
ruháját fogócskázni akar eldobja
magas cipőjét immár felhőkastélya
felé szalad szappanfehér hátán

anyajegy-csillagok mutatják
az utat azt kéne követni de már
késő ahogy megjelent tűnik is el
cédrusvörös bozontja a fehér semmiben

csak egy fénykép marad róla
amint visszanéz a bányásmérnök
átokverten áll a látvány kiszippantotta
lelkiismeretes életének levegőjét
a rókákat nézi azt kéne lefotózni
üzenetben elküldeni hogy
senki sincs aki kiolvassza ezt a
hóba csomagolt sírt

NÉMA MADÁR

izlandi kercerécék kergetőznek a jéghegyek között
szárnyaik verdesése fütyülő hangot hallat
csilingelésük bumeráangként tér vissza
jeges falak diktálják változó ritmusát

azt hihetné bárki hogy hátrafelé
repülnek aztán a szél égbe rántja
nő a távolság felnőtt életemben
ezt az elvet követtem túlélési
módszerem tán elegendő lesz
a kapott idő visszavonásáig de
a madarak

amilyen könnyedén libbenek
városokon át ahogy a hím rikoltva
párzani hívja a tojót és reszketnek
a felhők között s alatt nézem
ahogy télidőben a nyílt mezőn
szárnyukat feszítik fölém

majd búcsú sértődés nélkül
indulnak két külön irányba
madarak irigye lettem
a fákat is sajtó szívvel nézem
szép ágbogukba rejtik el őket
játszadoznak fel nem rovott
csókoktól csőrük menekszik

madárként sövénysegélyű
földfoltok nadrágszjiparcellák
szürke útcsíkok fölött minden
elválaszt és összeköt
becusszan a szárny alá a táj

hátrafelé repülök lám vagy
csak annak láttatom fák között fa
leszek ágboga víz felett gőz ég
amit mindenki elér fohászával
s ha a madárnyelvet nem értenéd
néma

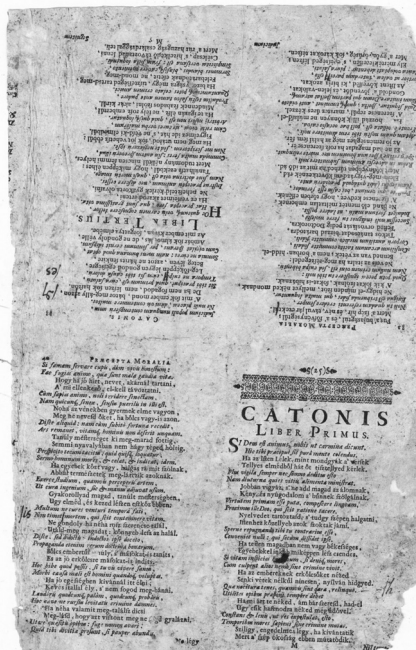
JÁRVÁNY

a román járványügyi hatóságok a koronavírus-terjedés megfékezésére vonatkozó döntésétől illetve a szakhatóság által megfogalmazott ajánlásoktól függetlenül döntöttél úgy élned kell a tőlem mentes életedet mert nem boríthat fel a szerelem minden szabályt nem rombolhatja csodaszép külön-külön életünket mert egyszer úgyis elmúlik mert ugye elmúlik minden és megnyugtató igazoló válaszom hiányában tovább folytattad hogy csitulni fog a szenvedély... és akkor mit tennénk?

nem tudtam válaszolni de szép csendben átírtam a történetet a te ő lett ahogyan az én is az akkort mint egy választófalat eltoltam vissza egy teljesen ismeretlen időbe majd előre egy

másikba rángatva a két ó-marionettet hogy lásd mindez csak a díszlet része s a szereplők is ugyanúgy változnak akár a szövegekönyvek a legjobb mondatokat ezerszer leírták ki- és felcserélve a szavakat a legszebb versek is arról szólnak de a szerelem a szabály

aztán három nap múlva ismét írtál de én már karanténba helyeztettem magam a román járványügyi hatóságok a koronavírus-terjedés megfékezésére vonatkozó döntésétől illetve a szakhatóság által megfogalmazott ajánlásoktól függetlenül elzárva magam tőled minden csatornán és bár olvastam kétségbeesett próbálkozásod nem írtam vissza várj türelemmel mert egyszer úgyis elmúlik mert ugye elmúlik minden...

A Praecepta moralis Catonis című mű egyik makulatúralapja, Kájoni János korrektúrajeleivel

Markó Béla
ELMOSÓDOTT ÍRÁS

A délelőtti fény az árnyakat
még felitatja a vetetlen ágyon,
s már mind kevesebb változásra vágyom,
akár a túl sokszor használt szavak

új s újabb mondatokban, elmosódott
az írás, mintha fújna kint a szél
a kertet, mert elmúlik s visszatér
a történet, míg egy helyben toporgok,

hogya ne érezzem, miképpen halad
most feljebb, vagyis majd lejjebb a nap,
ha kicserélek a falon egy képet

vagy a meggyfán egyetlen verebet,
hisz ettől még ugyanaz lehetek,
s más értelme lesz mégis az egésznek.

TÜKÖRKÉPPÉ VÁLIK

*Nagy István: Tükröződő házak,
(1920-as évek vége, pasztell, papír,
31 x 45 cm, magántulajdon)*

Amikor lent a házak tükröződnek,
egy szín vagy forma óhatatlanul
lemorzsolódik, aztán visszahull
a hullámzó tükörbe, egyre többet

sodor magával a hideg folyó,
a visszhangból is egyre több hiányzik,
mert egyre fogy a látvány háztól házig,
míg tükörképpé válik a való,

s mi sem látszunk, de ott vagyunk belül,
és várjuk, hogy a rázkódás elül,
hiszen a tükrözés mi más lehetne,

mint mozgás, ide-oda jár a kép,
s nem lehet tudni, bent leszünk-e még,
ha valaki mégis minket keresne.

HA NINCS HALÁL

*Nagy István: Erdélyi táj télen,
(1920-as évek, pasztell, papír, 50 x 64
cm, magántulajdon)*

Mint ernyedt kézből széthullt vonalak,
keresztül-kasul szaggatják a tájat
a lombjuk nélkül nyújtózkodó ágak,
és nem szűnik a tűz a hó alatt,

de olvaszt itt-ott egy-egy barna foltot,
hol végre nincs kérdés, csak felelet,
és amit eddig a nyár elfedett,
csontig mutatja, s szinte-szinte boldog

a váz, amely világgá szabadult,
hiszen nem halt meg, csak átalakult,
míg látható lett mindenütt a lényeg,

hogy feketében ott van a fehér,
mert fény az árnnyal mindig összeér,
s ha nincs halál, nem látható az élet.

ERDÉLYI SZÍNEK

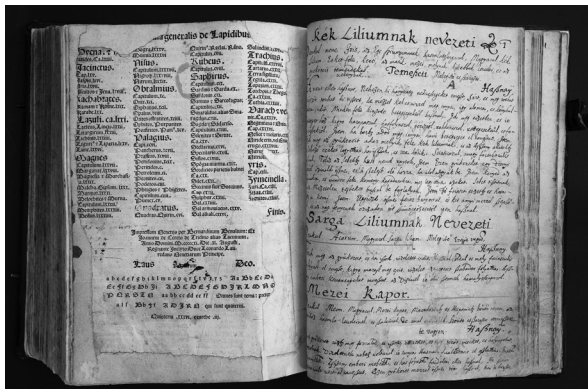
Kákonyi Csilla festményeire

A nyers fűszálban is erő van itt,
s hogyha a lombot a vihar lesújtja,
talán leroskad, majd feltámad újra,
de őrzi még a tél szilánkjait

nyáron a hegy, s nem férfinak való
vidék ez, hiszen darabokra szaggat,
míg mondatainkból szavak maradnak,
majd azokat is belepi a hó,

mert csak egy asszony szelídítheti,
neki hunyászkodnak meg színei,
a tintakékek és a méregzöldek,

a kerges fák, a sötét hajlatok,
kelnek, nyugosznak bevérzett napok,
és férfikéz nem győzheti le őket.

Kákonyi János Magyar Herbárium című könyvéből
(Adám Gyula fotója)

Fecske Csaba
ZÁRÓRA UTÁN

az éjjel visszafelé mentem
az utca jaj mért arra megy
szembe jön velem a hegy
de nem hegy az hanem Mohamed
én is hegy ő is egy
nekem ugyan egyre megy
lepke vagy az utca (hím)pora ujjadon
felfal mindjárt ez a pulzáló vadon
elhagylak s magamat is elhagyom
nem marad utánunk semmi nyom
te vagy kedvesem ez a szép
igazold magad valamiképp
a mintánál mindig szebb a kép
vigyél haza mert én hazavágyom
túl szép ez így jobb lenne ágyon
méltatlankodik alattunk a fű
gyönyörű ez bár nem tudom mi de gyönyörű
nagyobb a fényesség itt mint a mennyországban
csókok íze és rumé a számban
szétszéledt szavak a könnyű térben
élni jó ha nem is érdem
akkor is jó ha nem értem
nem én vagyok a viláért a világ van értem
nem tudsz vagy nem akarsz hazajutni
megtisztulsz csak ujjadat kell a torkodba dugni
most nem is a tested valami más vagy
megvan hiszen annyira vágytad
ki tudja honnan szalajtott érzés
mit számít hogyan de végül hazaérsz és
ott maradsz ahol eddig is voltál
bűzlő trágyadomb szúrágta oltár

VIRÁGOK

látta Anna néni és látta Mancsi néni
a dáliáknak már nincs sok hátra
eszélős szél rázta a méltatlankodó
kertet amit szemében
egy rigó menekített tova
Anna néni kezében riadtan zörgött
az önmagát lapozó imakönyv
Mancsi néni maszatos szemüvegén
elaludt az októberi nap mindketten
a krizantémokban reménykedtek
azok kibírják mindenszentekig
nagyanyám papírvirágainak
nem ártott a fagy csak az eső
szegény Péter bátyám szegény nagyapa
az elázott papírvirágokkal is jól elvannak
mint most már Anna néni és Mancsi néni is

ŐSZI VERS

itt ténfereg már valahol az ős
fény rejtőzik a szőlőszemekbe
öröm ihletője lesz a nedve
bennünk a nyár még kicsit elidőz

puskának megadja magát az őz
ami ő volt elveszíti teste
szegény csak az etetőt kereste
hiába a sors mindent megelőz

két pillanat közé szorulva vár
hogy megszülethessen valami szép
de nem szabadul nem kerül eléd
talán csak úgy mint pernyéllő madár

alszik a kő nem is tudja hogy út
láb tapos rajta koptatja szekér
zápor gyötörte megfestette vér
ki útra kel nem tudja hova jut

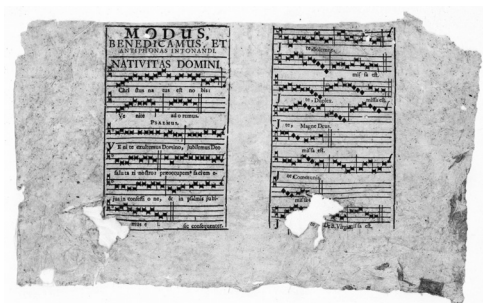
TALÁLKOZÁS

elnézem kora ellenére mily
sima a bőre szép az arca
pillája sása zöldes szeme mély
vadvizét árnyékkal takarja

kíváncsi szem a valón túlra lát
egy bakfist amint megvakarja
fülcimpáját és szép ívű nyakát
s duzzadt ajkát fényesre nyalja

bizalmas tiszta nevetése van
fehér fogai akár a rizs
fogorvos mesterműve biztosan

ki tudja a szó most hova visz
hiszen a hang olyan bizonytalan
nem hiszek benne és ő se hisz

Az 1678. évi Calendarium kottás oldalai, a házilag „fabrikált” hangjegyekkel

Csikós Attila

ÖSZVÉR¹

Az, hogy az ember bűnre készül, nem látszik feltétlenül, sem a testtartásából, sem abból, ahogy néz, beszél, tette után ugyanolyannak látná az elkövetőt a nővére, a szomszédja, de még a felesége is, mint előtte, a már bűnös és a még ártatlan morfológiailag ugyanolyan, ahogy a Fő tér is ugyanolyan maradt (pedig micsoda gyalázatos ügyek történtek itt az évtizedek alatt), ahol az öreg szürke templom körül mindig nedves volt a beton, pedig soha nem esett nagyon, sem sokat, de azt sem lehetett volna mondani, hogy alig, vagy éppen csak, mert eleredt, elállt, mindig csak módjával, koszolva, kiszámíthatatlanul, és olyan pontatlanul, mint amilyen a hiány, vagy inkább a vágyakozás volt benne valami iránt, ami elég megfogalmazhatatlan ahhoz, hogy kicsit koszos és bizonytalan legyen a teljes kielégüléshez, amire várt – mégis sejtéseket adjon a várható öröm mibenléte felől –, ami miatt ide jött, ebbe a kicsit koszos, kicsit esős és bizonytalan kisvárosba, ahol minden esős és minden esőtlen nap ugyanúgy megkínózza az ember ízületeit, ahol még a záporok sem mossák le az ablakpárkányról a port, csak tócsákba gyűjti a koszt a víz, ahol végre nem törődnek vele, sem a reményeivel, sem azzal, hogy valamit kipótolni érkezett-e ide, bűnt elkövetni, vagy egy tervet beteljesíteni, ahol rábízhatja magát a szűkmarkú és szeszélyes időjárásra, mely a második emeleti szobáját felderítve a felhők közül kibukkanó nap fakó sárga fényével lepte meg épp abban a pillanatban, amikor Anikó üzenete megérkezett. Azt írta, alig várja a találkozást.

1.

Más körülmények között talán felderítette volna a pályaudvar melletti téren népdalokat éneklő kórus, de most egyszerűen akadályozták csak a továbbhaladásban, pedig késében érezte magát, és egyébként is előre rettegett az utazástól, mely, bár alig három óra, mégis taszítóan körülményesnek tűnt számára, akkor is, amikor még mindig magában

1 Részlet egy készülő regényből.

bosszankodva felült a 11.35-kor induló Claudius IC 26. kocsijába, és helyet foglalt a jelzett vagon 68-as ülésén, és elhelyezkedett, és a kézitáskáját gondosan a maga melletti ülésre tette, hogy azt higgyék, foglalt, és kinyújtotta a lábát, és hátradőlt, és a pályaudvar mellett elhúzó, szirénázó konvojt látva arra gondolt, hogy mindjárt elindulnak, és szabadul ebből az istenverte városból, ahol egymást érik a kormányküldöttségek és a parádék, és az órájára pillantva látta, hogy még négy perc van hátra az indulásig, és addig akár megnézheti, hogy a felesége mit csomagolt az útra, elvégre azzal is telik az idő, és tulajdonképpen ehetne is, úgysem reggelizett, nem kell Kelenföldre várni mindenkinek, hogy a Fehérvárig tartó megszakítatlan és békés zakatolás eufóriájában tömjé meg magát, és akkor a táska mélyére nyúlt, és ráfogott egy hűvös, megnyugtató csomagra, és az emlékek sztanioljából máris előkerült egész élete rántothúsos-szendvicse.

Gyűlölte ezt az egészet.

A hurcolkodást, a taxit, a rettegést minden állomáson, hogy mellé akarnak majd ülni, hogy odapakolnak, hogy a lábuktól nem tudja újra kinyújtani a lábát, hogy nincs büfékocsi, ott legalább kérhetne kávé, hogy az egyetlen jó, amiben bízhat, ami két percre rendbe teszi helyzetét a világban, az a kalauz, akinek azt lehet mondani, hogy „jó napot”, „tessék” és „köszönöm”, és aki sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint ami ilyenkor elvárható, csak, hogy „jó napot”, „tessék” és „köszönöm”, és ha viccel is, az se tolakodó, mert nyolc vagon kell bejárnia, pénteki nap lévén, a hazautazó pesti egyetemistákkal és az ingázókkal együtt több száz embernél kell még lecsekkolni a menetjegyet, nincs ideje hosszan prózázni a nyomorról.

Gyerekkorában szeretett vonattal utazni. Akkoriban sok mindent szeretett, amit ötvenévesen már megvetett és rühellt, de nem tudta eldönteni, hogy azért-e, mert akkor nem volt az életről semmi tapasztalata, vagy azért, mert bizonyos dolgokról, például egynémely könyvről, gesztusról és gondolatról kiderült, hogy eleve hamisak, vagy lejárt a szavatosságuk, mint a párizsinak. (A parizert egyébként a mai napig szerette.) Igaz az is, hogy a gyerekkor történelmen kívüli idő. Minden hihető és mindennek érvényessége van, akár a Balaton vizén lebegő ócska strandlabdának is. Eszébe jutott az anyja húga, aki kilencvenéves, és semmitől sem fél jobban, mint a migránsoktól, mert ha jönnek, majd mindent elpusztítanak, ami az élet, az ő élete volt, amit szépnak és

igaznak lát, és igaza van, holott a szavak némely korokban többet ártottak, mint az átvonuló seregek, és ezen korok némelyikét ő maga is megélte, elszenvedte, most mégsem lát nagyobb veszélyt, mint az átvonuló seregek, a lebomló időben ez a bizonyossága marad, meg a gyerekkor, a vízen messze lebegő gumilabda, az ígéret, amit most az idegenek elsüllyesztenek. Tulajdonképpen megértette az érzéseit, ezért nem is nagyon hozta szóba a politikát, ha meglátogatta, inkább szeretetteljesen bólogatott, miközben végighallgatta félelmeit. Az ember legyen elnéző azzal, akit vagy amit szeret, a párizsi is jó, akkor is, ha régóta nem olyan („és már hús is alig van benne, fiam...”), mint amilyen harminc vagy negyven éve volt, amikor még ő is szerette a vonatozást.

A politika amúgy sem érdekelte, illetve szeretett úgy tenni, mint akit nem foglalkoztatnak a napi ügyek, próbált is „középen” maradni, kellő távolságban lenni jobb- és baloldaltól, nem belefolyni, s mérnökként hihető is maradt, amikor racionális, matematikai és statikai hasonlatokkal került el, hogy letegye a garast, bár e vitákban leginkább a vita „fölött állónak” érezte magát, s általában ilyen helyzetekben, amikor kollegiális vagy baráti társaságában ideológiák és esztétikák csaptak össze, ő elégánsan, mondjuk a Fibonacci-számsorral és az aranymetszés szépségeivel hozakodott elő, mert nézete szerint az arányosítás és az algebrai logika nélkül lehetetlen a tébolyt helyesen értelmezni, anélkül elvész az ember a közhelyek, az indulatok és a fellángolások mocskában, mint egy célját vesztett szórólap választás után. Próbálta mederbe terelni a dolgokat, jóvátenni mások gyalázatos kijelentéseit, s tulajdonképpen igyekezett jóban lenni mindenkivel. Kijelentései markánsnak tűntek, mégsem csapódtak egyik szélsőség felé sem soha, körültekintő és alapos volt, ám a mérlegelést néha túlzásba vitte, túlkomplikálta, egy rózsadombi tetőterazon eltöltött felejthetetlen estén, a cigánykérdésről elmondott véleményében például a „vizont”, a „habár”, az „ámde, ugyanakkor” voltak kedvenc kötőszavai, s nem mintha egy ilyen huzatos témában ne lenne nehéz koherens állítást megfogalmazni, melyet éppen ne az ellentétes értékek és szempontok antagonisztikus jelenléte szerkesztene valahogy mágikus egésszé, de oly nagyban, s a kérdéskör minden kiterjedésére, nyúlványára, félmondatára, kinövésére és bőrkeményedésére tekintettel beszélt, amit egyszerűen már nem foghat be elme, s így, ahogy rendre mindig, akkor is alulmaradt a

többiekkel szemben, bárhogy is nyilatkozott a témában egyikük vagy másikuk. Ez nagyon zavarta. („Most akkor mi is a véleményed cigányügyben vagy a migránsokról?” Nem tudta volna feketén-fehéren megmondani.) Fájt, hogy érthetetlen maradt. Hogy egykori évfolyamtársai, akikkel minden Műegyetem körüli kocsmában berúgtak annak idején, most értetlenül és kissé lenézően bámulnak rá aranykeretes szemüvegük mögül, minduntalan félbeszakítják, lehurrogják, és kioktatólag elhadarják saját, kissé szögletes, de kétségtelenül világos véleményüket. Ilyen esetek után magát okolta, és megfogadta, hogy valóban kívül marad minden vitán. A szakmájában is megvolt a maga keresztye. Néha a giccsig körültekintő, és összegző maradt. Az általa tervezett épületek némelyike sokszorosán összetett mondatként lebegett, tele utalásokkal, tagmondatokkal és olyan megoldásokkal, mint az „ebből következik tehát”, a „de”, és „a mindezek ellenére” vagy a „tulajdonképpen”. A meg nem értettség érzése gyerekkora óta kísérte, s lehet mondani, hogy hozzászólt, katona apja fegyelemre nevelte, s arra, hogy a fájdalmat tűrni kell, így sértettséget sem érzett, vereségeit, kudarcait szomorúan, de belátóan viselte, s inkább annak a bizonyítékát látta bennük, hogy mindezeknek valóban felette áll. A megértés és a megbocsátás egyszerre volt lelki kényszer és a túlélés stratégiája, vagy néha fegyver, amivel a vitapartner nem tudott mit kezdeni. Szándékaiban sosem volt alattomos vagy manipulatív, jobbára egyenes és őszinte volt, de tény, hogy megegyezésre, békére és az alapvető jóra törekvéssel visszaéltek a környezetében levők. Lenyomták, ahogy szokták mondani. Nemhogy kitűnt volna különös világlátásával a többiek közül, inkább az átlagba szürkült, elmerült a langyosban, az átlagosban, és többen tartották szerencsés hülyének és tehetségtelen karrieristának, aki áttetsző általánosságokban beszél, mint izgalmas, érdekes figurának, aki a többiekétől eltérő véleményét, ha körülményesen is, de mindenképpen imponáló eleganciával és részletességgel fogalmazza meg. (Az a hajszál nem a zsenit és az örültet választja el, hanem a nagyszerűt és a semmilyen.) A vágy, hogy kifejezze magát, néha olyan erős volt, hogy észre sem vette, nem a lényegről beszél, sőt, küszködésében, hogy összefésülje a számtalan meglátást, felvetést, lehetőséget, amiről tudott, észre sem vette, hogy az egyre sekélyesebb cikornyákkal éppen a saját igazságát semmisíti meg. Pedig a megrendelők amúgy kedvelték, épp azért, mert tisztelettudó volt, jólnevelt,

bizonyos ötletei egész életképesek, és mert mindig ügyelt rá, hogy soha senkivel ne rúgja össze a port.

Persze most, ahogy elnyúlt a négyes ülésben, és hátradobva magát, tarkója alá gyűrt kézzel bámulta a szántóföldeket, senki nem gondolta volna, hogy éppen *ilyen*: mértékletes, jólnevelt vagy legalább udvarias, inkább nézték volna valamelyik miniszterelnökünk családjához tartozó, kicsit pökhendi, de nagyon sikeres vállalkozónak, mint küzdelmes életű pesti szakértelmiséginek. Ritkán engedte el így magát, ahogy például a nőügyeket tekintve soha, ebben a kérdésben körömszakadtáig tárgyilagos, azaz felfogása szerint hűséges volt, már-már doktriner mód moralista, és bárhogya járta körül a témát, mindig oda jutott, hogy a kalandokat kedvelő férfitársaival szemben – akik ebben is az egyszerűbb utat járták, és ösztöneikre hallgattak – most végképpen neki van igaza, azaz fölöttük áll, s maga sem tudta, hogy pár napja miért is engedett föllobbanó vágyainak, amikor Anikó a presszóban megfogta a kezét, és sejtelmesen azt suttogetta, hogy van egy kamaszkori tartozásuk egymás felé, az a bizonyos *első éjszaka*, amit, ha már véletlenül összefutottak, rendezhetnének is egykori szerelmük színhelyén, vagyis abban a városban, ahol megismerkedtek, szerelmesek voltak, és jártak, de ahol – és sehol máshol soha többet – sosem feküdtek le, s ami felé most, legyőzve a vonatozástól és általában az utazástól való undorát rohamosan közeledett, hogy egy könnyű és szenvedélyes hétvége alatt túllépjen minden erkölcsi megfontoláson, és jól érezze magát. Akkor ott, a bárban, ahova beültek, először határozottan megfogta, jobban mondva lefogta Anikó jobbját, hogy ne érezze bőrén simogató ujjait, és határozottan a szemébe nézett. A tekintetében meglepettség, kíváncsiság, valami kamaszos dac és egy megsebzett vad büszke haláltusájának hangulatváltozásai látszottak, és bár először szigorúan nemet mondott, Anikó lassan közeledő ajka elől mégsem hajolt el, még némi büszkeséget is érzett, ahogy kollégáira gondolt, akiknek mindent latba kellett vetniük, amit ötvenéves korukra megtanultak és megszereztek, hogy egy nőt elcsábítsanak, neki pedig elég volt csak hagynia magát. Anikó jó nő volt, két évvel fiatalabb, mint ő, és harminc év után is még mindig legalább tíz jelzővel tudta leírni a száját, és ezek között az, hogy „csókos” vagy, uram bocsá’, hogy „szopós” a legritkább esetben, végzetesen magányos pillanataiban jutott csak eszébe, egy-egy konferecián éjszaka, szállodai szobájának csendjében, amikor kollégái

részegen és hivalkodva egymásnak estek a drink bárban, ő viszont a másnapi előadásra hivatkozva visszavonult, de nem tudott aludni a felismeréstől, hogy megöregedett. Ilyenkor gyakran eszébe jutott Anikó, meg a tíz szóval is leírhatatlan szája, és a vége mindig az lett, hogy először csak mintegy medítálva, aztán egyre vadabbul, a végén már trágár szavakkal kellett jellemeznie, amíg a jelzőktől s egy ifjúkori emlék átélt, fogalmilag is pontos leírásától meg nem könnyebbült, és végre kimerülten elaludt. Az is lehet, maga sem volt biztos benne, hogy várta már ezt az alkalmat, egy véletlen találkozásból kibomló esélyt, a tartozás kiegyenlítését, egyrészt mert személyiségéből adódóan nem szerette a lezáratlan ügyeket, és az a bizonyos, előre megtervezett, titokban szervezett *első éjszaka* Anikó apjának váratlan infarktusa miatt elmaradt, és sosem követte második próbálkozás, másrészt mert férfiként, és nem utolsósorban jelleméből fakadóan szerette minden áron birtokolni a már megszerzett „dolgokat”, tárgyakat és embereket is. Valahogy tehát mindig is jogot formált erre az együttlétre. S ez a „jog” felette volt minden konszenzuális megállapodásnak, életre szóló ígéretnek, hiszen mindennél, minden nőnél, különösen Katinkánál, a feleségénél előbb történt, s mint ilyen tulajdonképpen mindennel szemben elsőbbséget élvezett, hiszen olyan archaikus fogadalmakra és lelki törvénykezésre volt visszavezethető – melyek szellemi fejlődésének ókorában, a tiszta és érdek nélküli morál időszakában (a történelmen kívüli gyerekkorban) fogant, s ami bármikor felülírhatja egy felnőttség szerinti, és azóta írt, megtanult és gyakorolt szabályok alapján elvárható viselkedést –, amiket mondjuk Hermész Triszmegisztosz vagy a Biblia írt.

Szeretett volna rágyújtani, de még egy óra volt a vonatútból. Az egyik állomáson, amin átrobogtak, egy kórust látott a peronon. Az ének foszlányait átfújta a vagonon a szél. Szépnek találta. Budapesten is látott egy kórust az induláskor. Felpántlikázott gyerekek voltak. Mikor érezte azt, hogy a dolgok önmagukban szépek, és ezt a szépséget mikor tudta átélni a maga természetes valójában, egyszerűen, ahogy az ember észrevesz egy virágot, ahogy elbambul a pohárba ömlő vörös bor fényei láttán, ahogy az óráját a csuklójára csatolja, ahogy kilép egy régi kapun, ahogy leül a fűben, és felsóhajt? Néha, talán gyerekkorában?

A gyerekkora is tele volt ellentmondásokkal. Álmodozó emberke volt, képzelete közepén önmagával, s azzal a naiv vággyal, hogy az emberek

felismerik különleges képességeit, rajongó szeretettel adóznak neki, s hálából ő, aki mindig is bővében állt az emberi jellemre és életre vonatkozó kivételes felismeréseknek, mintegy szellemi fölöslegeit felajánlva csodálatos dolgokkal ajándékozza meg őket, egyfajta sartre-i egzisztencialista elgondolás szerint. Ezeket a kitartó reményeket csak az általa feltétel nélkül imádott apja szigora törte szét, az apja, aki nem szívelte irodalmi ambícióit, álmodozását, aki katonaként egy jól felépített hadjáratnak gondolta az életet, melyben minden közösség létének egyetlen célja, hogy csatát nyerjen a többi felett, s így minden munka, tevékenység vagy bármilyen megnyilvánulás csak akkor helyes, ha kollektív célokat szolgál és ütközetként gondolhatunk rá. Az apja miatt lépett be a kisdobos kórusba, amit egyfajta szellemi kiképzésnek gondolt az élet valódi, nagy harcai előtt, s amivel minden május elsején felléptek a díszszemlét követő zártkörű kultúrműsoron a művelődési házban, ahol a szocialista hazáról szóló dalokat énekeltek a kommunista elvtársaknak, felpántlikázva és egyenruhában, mert az egyenruha erőt és egységet mutat, az elvtársakat pedig fellelkesítette, hogy a gyerekek is mind, bátran készek harcolni a győzelemért, büszkén álltak Lenin fényképe alatt, és mindenki boldog és elégedett volt, de ő csak az apja szigorú tekintetét kereste, hogy megtudja, büszke-e rá. A gyerekkorban néha egészen különös módon válnak érvényessé a dolgok. Nem Lenin, nem a kommunizmus lelkesítette, s ha a „szertartásnak” – melynek éppúgy megvoltak az attribútumai, mint egy misének, a Lenin-kép, a vörös zászlók, a dobpergés és a kitüntetések a párttagok mellkasán – volt is némi szerepe abban, hogy résztvevőként különlegesnek érezte magát, leginkább mégis azt remélte, hogy jelenlétével, hangjával, örömittas arcával kivívja szülei elismerését, sőt, azzal, hogy láthatóan őszintén és hittel énekel a kommunista hazáról, talán – épp ezt a kommunista hazát építő – apja harcostársa lehet, mondjuk majdnem egyenrangú vele. Akkor ez már elég volt, hogy higgyen a jövőben, melyet Kádár János elvtárs képvisel. Az apja is hitt ebben a jövőben, és hitt Kádárban is. Laktanyaparancsnokként erre nevelte a katonáit is. De a fiára sosem nézett ezeken az ünnepeken, pedagógiai okból sem, és mert őszintén szólva nem tartotta elég kiválónak, hogy valóban megbízzon benne, hogy osztozzon vele az eszmén, a fegyelemre és egyenlőségre épülő rend ideáján, de az is lehet, hogy csak nem szeretete. Csalódott volt, hogy az ő fia, bár „Kiváló

úttörő” jelvényt kapott, később belépett a KISZ-be is, sőt, alapszervezeti titkárrá választotta a testület, ideológiailag nem elég eltökélt, nem elég megbízható. Gyanúja később beigazolódott. Olvasmányai, a zenék, amiket hallgatott, az öltözködése és érdeklődési köre a szemében egy másik világrend jelképei voltak, amely kizsákmányoló rendszer elleni háborúra tette fel az egész pályafutását, mondhatni az életét. Egy darabig megpróbálta a helyes útra téríteni, pofozni, rávezetni, de a rendszerváltás előtt, mintha megérezte volna a változást („korábban kellett volna észnél lennünk, és visszahozni a terrort, mint a nevelés legjobb eszközt...”), lemondóan legyintett csak, ha a reggeli kávéját kortyolva meglátta a fiát. Személyes kudarcként élte meg az ellenzéki mozgalmak létrejöttét, melyekkel akkor már mindenki, volt katonái és gyermeke is kacérkodott. Összeomlása gyors volt és katonás. A rendszerváltás évében, amikor a fia egyetemre ment, elvárása és utolsó parancsa szerint az építőmérnökre („nem gondolkodókra van a hazának szüksége, hanem építőmesterekre...”), és amikor kiírták az első szabad választásokat, egy derűsen induló, napsütötte délelőttön kiment az udvarra, s miután feltűzte magára érdemrendjeit, a fáskamra mellett föbe lőtte magát. Huszonöt éve halott volt, de amikor eladták a házat, még mindig érezni lehetett az arcvize szagát. Fanyar, dohány aromájú, mégis élénk szag volt, kiszellőztethetetlen. Megmaradt az orrában, ahogy különös módon a kórusok iránti titkos kötődése is, s bár sikere vagy csak öröme sosem volt benne, mégis szerette és szépnek találta, amikor sok ember együtt dalra fakad, bárhogy és bármiről énekeltek is.

Apa. Sokáig szégyellte, hogy boldog volt, amikor végre eltemették a csillagaival. Szabadulni viszont nem tudott tőle, mint a levágott láb zsibbadása, az apja fantomfájdalma még most is kínozza, de azt maga sem tudta volna megmondani, hogy rideg, embertelen lényének jelenvalósága a trauma kiirthatatlan emléke-e, vagy épp ő maga növesztette zaklató rémmé, mint egy félelmei, bizonytalanságai, rossz döntései miatt okolható, bármikor, bármivel megvádolható hasznos bűnbakot?

Veszprémben leült vele szemben egy férfi, éppen oda, pedig volt szabad hely, ablak melletti négyes is, de valamiért ezt szúrta ki, kimérten köszönt (na legalább!), és határozottan, mondhatni félreérett-hetetlenül leült. A végállomásig már nem tudta a lábát kinyújtani. Ez a póz, ez a kényszer, hogy nem terülhet el, combizma megfeszítettsége,

az a már-már modoros beletörődés mások létébe, az alkalmazkodásba, hogy lábát még keresztbe sem teheti, mert nem fértek volna el, dühítette ugyan, helyzetét mégis tettetett alázattal viselte, visszahúzó-
dott önmagába, az origóba, lénye Fibonaccijának nulla pontjába, melyből kitekintve az élet valóban csak fájdalmak és megaláztatások
összeadódó számsora, semmibe futó hatalmas csigavonal, aminek rendszerét egyedül ő érti igazán, belőle örvénylik elő, ahogy a tájat nézi a Claudius IC 26. kocsijának 68. számmal jelzett ülés melletti maszatos ablakon át. Egészen elzsibbadt, mire megérkezett.

A 6. vágányon, tejfehér ködben állt meg a vonat. A peron a beláthatatlan jövőbe, egyszersmind érzései végtelenjébe nyúlt. Zúgó fejjel, felködlő emlékeitől zavaros gondolatokkal ereszkedett bele a lépcsőn a plazmaszerűen sűrű és átláthatatlan homályba. Tűnődve bámulta a semmit. (Hová jutott? Valójában hol van az ő helye? Ide kellett megérkeznie? Ebben a kilátástalan küzdelemben, melyben egyesek konzervatívnak, mások liberálisnak vallják magukat, és harapnak és szenvednek, hogy megkülönböztetve érezzék magukat a „nagy háborúban”, mely tulajdonképpen csak menekülés a békekötés elől, neki mindig Krúdy jutott eszébe, Ady és Aragon. Egy falut látott, egy ismeretlen kisvárost, ahol a templom előtt kocsira szállnak számára teljesen idegen emberek, éppen harangoznak, permanens forradalom van és ősz, feltúrt föld, füst és avar illatát hozza a szél, s a valódi drámát pedig ideologikus köd fedi.) Egy pillanatra az is eszébe jutott, hogy talán vissza kéne fordulnia, az első vonattal haza kéne utaznia, nem csálhatja meg Katinkát, ő nem *ilyen*, nem tehet *ilyet*, mivé lesz az ember, ha az első komoly kihívás miatt feladja erkölcsi imperatívuszát, de akkor, a távolból, a fagyosan derengő fehérség közepéből énekszót hallott, talán az egyes vágány felől hangzott fel a dal, szép, többszólamú hazafias nóta szólt, amitől melegség járta át a szívét (ki tudja, talán megint a dalárdához, mint olyanhoz kapcsolódó „ősi” emlék lépett működésbe, és a vágy, hogy *valamilyen* csapat, banda, brigád vagy szakasz tagjaként valaki rá is büszke legyen...), s azt ugyan nem tudta, miféle ünnep van, de abban egyre biztosabb volt, hogy a jövőtől nem kell félnie, s ezt az ütközetet még meg kell vívnia, végig kell járnia a *hétvége gyönyörökkel kikövezett útját*, elvégre múltjának ezt a bevégzetlen, függőben hagyott és távoli gyerekkorában gyökeredző epizódját is egszser és mindenkorra le kell zárnia.

Mire kiért az állomás szürkéssárga épülete elé, a ködöt felszívta a váratlanul kisütő nap, aztán kisvártatva beborult, és eleredt az eső. Aki itt él, ehhez egyszerűen hozzá kell szoknia. Itt nincsenek tartós megoldások, biztos gyógymódok, címerek és vélemények éppoly változékonyak, mint az idő.

Minden olyan idegennek tűnt, mintha sosem járt volna itt, pedig itt született, húszéves koráig itt is élt, s azóta legalább évente egyszer eljött ide, és elsőre sosem ismerte fel, noha semmi és semmit nem változott, és talán éppen ezért, mert benne meg annyi minden átalakult, csak az innen való elvágódása maradt stabilan pont *olyan*, és mert tulajdonképpen a születése óta itt megtapasztalt idegenség-érzés volt számára az egyetlen bizonyos, vagy mert az ember az újdonság, a megismerés örömeiben furamód ismeretlen tájakon véli úgy, hogy hazaérkezett, nem ott, ahol valóban lakik vagy lakott. Az emlékek valahogy eltávolítanak attól, amire emlékezünk, így – ahogy mindig megérkeztek – órákig tartott, amíg megbarátkozott a gondolattal, hogy valaha valóban ez volt az otthona, s mindent pont olyan jól ismer, mint aki azóta is itt lakik.

Itt van mindjárt a park, ahol már harminc éve is ilyen letaposott és kiegészített volt a fű, a buszforduló olajfoltos, mindig felgyűrt, hullámos aszfaltja, a Lenin-szobor helyére állított forradalmi oszlop, a tíz éve bedeszkázott ablakokkal álló Nagyszálló, a rendőrség épülete, amiben a nyolcvanas évek végén egy éjszakán át faggatták a nyomozók, az a valaha divatos büfé, balra a pályaudvar előtt, ahol annak idején a legjobb hot-dogot adták, és ami ma úgy nézett ki, mint egy kosztól fekete ócska garázs, amit csak valami kellemetlen jogvita miatt nem bontanak el. Minden mindig ugyanolyan felismerhetően távoli, ahogy a gyerekkora, a történelmi félmúlt, mintha nem is vele történne vagy történt volna meg, ismeretlen és egészen más módon, amilyennek látni szeretné, amikor visszagondol rá, hogy mi történt a várossal, a benne élőkkel vagy vele.

Taxit fogott, és beült. Bemondta, hogy a Fő térre vigye, nem akart rögtön a szállodához hajtani.

A sofőr most barátságosabb volt, mint máskor, de nem volt tolakodó. Megkérdezte, hogy rágyújthat-e, és őt is megkínálta, de ő nem fogadta el, holott már a vonaton majd megőrült, hogy elszívhasson egy cigit. A sofőr azt mondta, a lakótelep felé viszi, nem is kerül sokat, ígérte,

hogy nem lesz drágább az út, de legalább megmutathatja az új és impozáns stadiont. A körgyűrűn megtett út alatt kikapcsolta az órát, és hosszan ecsetelte az új létesítmény előnyeit. Az is olyan volt, mintha mindig itt állt volna, pedig alig egy éve adták át hatalmas csinnadrattával, még emlékezett is rá, hogy látta negyvenvalahány éve az óvodába menet, úgy épült újonnan, mintha régi lenne, beleillett a megállt időbe, ha kivilágították volna színes reflektorokkal, akkor is szürkének látszana, mint az archív felvételek a Fortepan oldalon. A hazai kortárs építészet nagy részéről amúgy is az volt a véleménye, hogy az a nyugati trendek „vörös októbere”, olcsó utánzat, konfekció, de ezt nem merte volna nyilvánosan bevallani, ahogy azt sem, hogy utálja a focit. A tó mellett kanyarodtak vissza a Belváros felé. Egy pillanatra látszott a régi vendéglő „L” alakú, romos épülete az oldalán végigfutó oszlopsorral a fák között, a parton. Ott ebédeltek minden húsvét vasárnapon, az egész család, amíg az anyja rá tudta venni az apját, hogy menjenek, mert az apja hiábavalóságnak, urizálásnak tartotta ezeket az ebédeket, álságos, polgári színjátéknak, amik konzerválják csak a régi rend hazugságait, s tormakrémes és zsemlemártásos pienesztálra emelik az emberi gyöngeségeket. („Nem azért él az ember, hogy egyék, hanem azért eszik, hogy éljen.”) Mára már ez is csak egy távoli sárga folt a szélvédőn elkenődő vízcseppek között. Jó volt látnia.

Amikor a kocsiból kiszállt, még esett, de az ég már felkéklett a házak felett. Kifizette az utat, és amikor a taxi megfordult a kis utcában, ahova még behajthatott, letette a csomagját a földre, és becsukta a szemét. (Wellcome hazám!) Hűvös szél vágott át a tér felé, jólesett. Ez nagyon is ismerős volt, és bizalomgerjesztően „otthon hangulatú”. Szerette a hűvös időt, a hűvös eleganciájú embereket, volt bennük valami megnyugtató, ahogy a hús szellőben is, különösen napsütésben, arról tanúskodott ugyanis, hogy a világ nem megkérdőjelezhetetlenül fagyos, de nem is rohasztóan fülledt és áporodott. Kezdett feloldódni, kezdte jól, de legalábbis jobban érezni magát. Amikor kinyitotta a szemét, az eső mosta ablaktáblákon már csillogott a nap. Erre már emlékezett. Tavasz séták jutottak róluk eszébe. (Hiszen tavasz van?) Ezt a klímát szerette igazán. Ezt a nyugodt és nedves, langyos ragyogást. Ez a kettősség vibrált benne is. Sosem tudta eldönteni, hogy hol a helye. Pedig ötvenévesen már illik színt vallani, hogy eszmék vagy emberek melyik csoportjába tartozunk. A tér most üres volt, és

a nedves díszburkolat opálos fénnel párolgott, mintha a lakók felmostak volna távozás előtt. Úgy tűnt, még az üzletek is üresek voltak, a kávézók, a „legendás” étterem, ahova mindig beült, ha megérkezett. A szemközti terasz egyik asztalán pár otthagyt pohár árválkodott, félig telve esővízzel, harmatosan, mennyei békét sugározva fénylettek a tompa napsütésben. Magyarország egyik szép múltú, és dinamikusan fejlődő városa, úgy tűnt legalábbis, kihalt.

Egy darabig álldogált még egyedül, élvezte a magányt, melyben nem kellett tartoznia senkihez, amiben ő sem volt látható, legalábbis felismerhető, titokzatosnak gondolhatta magát, egészen pontosan bárminek gondolhatta, hiszen senki sem volt, akihez viszonyítani tudott, nem voltak kollégák, nem volt a „szakma”, sem az Építészkamara, sem a Minisztérium, nem volt senki sem. S jóllehet az élmény merőben illuzórikus volt, ki kellett élveznie, hogy egyedül lehet, mert néha, ha egészen őszinte mert lenni magával, azt kívánta, bárcsak mindenki megdöglene. (Hogy gyűlöletből vagy pusztá rettegésből, azt nem tudta volna eldönteni.) De nem merte kimondani, mert az a személy, akinek látni szerette volna magát, sosem tett volna ilyet.

Elindult a szálloda felé. Böröndje bosszantóan zakatolt a háta mögött a köveken. Éhes volt, de úgy döntött, nem a „legendás” étterembe megy először, hanem átveszi a szobát. Az étterem onnantól kezdve vált legendássá, hogy a hatvanas években egyszer ott ebédelt egy híres, fővárosi színész. Az emléktábla ma is a bejárat mellett látható. Szürke, kopott műkő, néha koszorút akasztanak az alája felszerelt rozsdás vaskampóra. Már az évtized végére híre ment a helynek, és a hetvenes évek eleje óta minden művésznak, aki a városba látogat, kötelező legalább egyszer ott vacsoráznia. Estéknként halk cigányzene szól, világzenei áthallásokkal, újragondolt nóták, és fine dining kreációk. A fiatalok szeretik, de ebédelni az idősebb generáció is betér. A sarkon látott egy férfit. (Az egyetlen túlélő.) Fekete, hosszú kabátban ácsorgott, kezében újságot tartott, összehajtvá is nagyobb paksamétának tűnt, mintha belesomagolt volna valamit. Ahogy közelebb ért, felismerte. Ismerte régről, ugyanabba a gimnáziumba jártak. A Browser volt. Pár évvel idősebb csak. A város értelmiségének alja, vagy a prolik teteje, nehéz volt eldönteni. Budapesten végzett az egyetemen, aztán visszajött, visszaköpték, nem kellett sem vidékies, félreérthető szívélyessége, sem a berlini avantgarde, amiért rajongott, sem félelmet

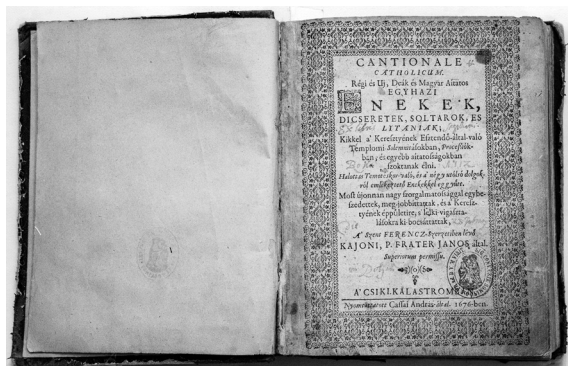
ébresztő megszállottsága nem kellett senkinek, hát visszajött, ivott tovább, mint addig is, csak akkor már nem dédelgetett hiú ábrándokat, amit tapasztalt, eltette magának, nem panaszkodott, nem is kérkedett. Írt a helyi újságba, de főleg építkezéseken dolgozott. A nevét onnan kapta, hogy kamaszkora óta mindenbe beleártotta magát, minden rendezvényen megjelent a kiállításmegnyitóktól a nyilvános meghallgatásokon, színházi előadásokon át a tüntetésekig. Az újságjába csomagolva lehetett könyv, de szalonna is. Fekete körmű ujjaival szorongatta, és közben magában dünyögött. Nagy esélye lett volna a kilencvenes évek elején, hogy lelépjen nyugatra, imádták a szobrait, amiket mindenféle hulladékból hegesztett, csavarozott össze, kapott volna ösztöndíjat is, de valamiért ő Budapestet választotta, már a gondolattól is, hogy el kéne mennie, honvágya volt. Szerencsére nem ismerte fel, elment mellette a bőrönddel, de Browser még a zakatolásra sem riadt fel gondolataiból. Egy másik világban élt, magában, mélyen eltemetve. Alig beszélt valakivel, akkor is zavartan, bocsánatkérő félmosollyal, szabadkozva, hogy beleszólt egy párhuzamos párbeszédbe. (Őszintén szólva, ő sem akart volna társalogni vele. „Ezekkel” nem tudott mit kezdeni. Ha egy agyament kriptonácival vagy egy begőzölt feministával társalgott, tudta, hogy előbb-utóbb kezelni tudja a helyzetet, az csak a *The Mist*, jönnek bosszút állni valami homályos sértődésükért, de ez már a *Walking dead*, „ezeket” a rendszerváltás óta már végleg felzabálta a saját tudatuk.) Zakatolt az agya, mint mögötte a bőrönd, ahogy haladt a szecessziós („szeci”, mondta rá Anikó affektálva) homlokzatú szálloda felé.

Amikor a kulcskártyával kinyitotta az egyébként még a hetvenes években felszerelt tömör tölgyfa ajtót, és belépett a szűk szállodai előszobába, a következő három nap szabadságvágyával és e szabadság felett érzett bizakodással a tekintetében pillantott bele a kicsit megkopott fényű, de hatalmas tükörbe. Egy nyugodt, kiegyensúlyozott, jól kereső ember nézett vissza rá. (Hátrafésült, hosszú, őszes haj, a füleknél kinyírva nullással, mintha egy régen forradalminak számító new wawe banda ma új erőre kapott billentyűse lenne, csontos arc, puhuló, de nem túl jelentős toka, sötétzöld szemek, egészében nézve egy jó fazon.) Jól szituált pofa, ahogy nagyanyja mondta volna, már divatos bőrdzsekijén is látszott, nem egy átlagos darab, vajszínű, vastag fém zipzáras, márkás és puha, szolid válltöméssel.

A franciaerkélyre nyíló ajtót nyitva hagyták a takarítók, esőszag áradt be rajta, meg a váratlan napsütés, és valami édeskés illat, parfüm vagy sütemény szaga. Ismét a tükörbe nézett, végigsimította az állát, szép erős csont, markáns, férfias, magára mosolygott, mintha a képe nem is önmaga volna, vagy inkább éppen az volna ő, aki kívül marad a csaláson, a bűnön, és három napra átveszi a lelkiismeret minden terhét, míg hús-vér valója szabad és felelőtlen lehet, cinkosan még kacsintott is neki, mintegy beavatta a játékba, és átruházta rá magát, és hozzájárulását fogadta ehhez a piti összeesküvéshez, és akkor egy pillanatra belefeledkezve az eső és süteményillatú mágikus pillanatba, elégedettnak érezte magát. Elengedte a gurulós bőrönd fogantyúját, a dzsekijét az ágyra dobta, és kivett egy kis üveg vodkát a (gyöngén felszerelt, langyos, és alig érezhetően dohzagú) minibárból. Megfogadta pedig, hogy nem iszik. Addig legalábbis, amíg Anikó meg nem érkezik. Keserű arccal eltekerte a kupakot. Az apja arcán látta ezt a keserúséget, amikor néha megverte. Részvét nélküli, rideg fájdalom volt a tekintetében, ahogy pofozta, mintha neki is fájna, amit csinál. („Ezt hívjuk lelkiismeretnek.”) De meg kellett tennie, hiszen a világ vele is elviselhetetlenül rideg és részvételen volt, ezért néha véresre kellett vernie a gyereket, szigorú és keserű tekintettel, mert közben sajnálta magát, hogy meg kell büntetnie. („Szar a világ, és téged is annak néznek majd, fiam, ha nem figyelsz...”) Az apja egy életen át sajnálta és szánta magát, de ezt az önmaga iránti elgyöngülést a gyerekek sosem volt szabad látnia. Megemelte az üveget, és ivott. Az apja kétségkívül lelkiismeretes ember volt. Talán ha nem jut eszébe az a mindenbe belefásult, keserű arca, megvárta volna Anikót. Majd a másodikkal! Az ágy felett is volt egy tükör, látta magát, ahogy elsuhan benne, szégyenlősen és kissé félszegen. Fölényesen intett neki. Levette teknőspáncél-keretes szemüvegét, és az íróasztalra tette. Egy darabig elgondolkodva bámulta a függönyt, ahogy a szélben hullámoz, aztán félrehúzta, kiállt a keskeny erkélyre, és rágyújtott. A kisváros képe, így, előtte elterülve, a Fő tér, mely fakó sárga napfényben ázott egy darabig, amíg az ég megint be nem felhősödik, és amíg újra el nem ered majd az eső (nyugati határszél, hűvös és megbízhatatlan), mint mindig, most is megnyugtatta. Az ismerős bejárat, a két kopott beton lépcsőfokkal, az imitált klasszicista homlokzat (az a két ügyetlen, stilizált oszlop, jön vagy dór, ezt nem lehetett eldönteni a hatvanas

évek elképzeléseiből), a jobbára üres és félhomályos hotel-lobby, az álmoskás tekintetű recepciós lány, aki gyanakodva méregette, amikor megállt bőröndjével a pult előtt, a jobbra nyíló étteremből párálló konyhaszag, mely elkeveredett a nehéz függönyökből áradó mosószer illatával, mindez valahogy egyszerre volt távoli és otthonos. Az ablakból épp a szemközti árkádsorra látott, az árkádok alatt kávézó egyetemista társaságra. Régen itt fordult el a villamos a Sportház felé. A kávézó helyén húsbolt volt valamikor. Az volt az első szava, hogy „hús”. És itt látta meg Anikót, másodikos gimnazistaként, évváró után.

Ezek a megtalált pillanatok, ahogy az italtól ellazulva, gondtalan mosollyal kiállt az erkélyre, és belelógatta arcát a napsütésbe, a diákok felhangzó röhögésébe és a szélbe, ezek a ritkán megtalált pillanatok voltak azok, amikor – furá mód – a legerősebb lelkiismeret-furdalást érezte a gyerekkorában elképzelt életével kapcsolatban, amit sosem tudott megvalósítani, s melyet ilyenkor egészen olyannak látott, mint egy élő, ám általa ismeretlen másik ember valós életét, amit irigyelt, és amibe ezekben a pillanatokban észrevétlenül beköltözhetett, mint egy személyiségtolvaj egy lopott személyivel. Az érzés mindentől eltávolította, ami az általa ismert életre jellemzőnek volt mondható, ebben a tavaszi lebegésben elidegenedett önmagától, a karja nem az ő karja volt, Katinka, a felesége valaki más dolga-baja, az lehetett, aki lenni akart, a tetteiért sem ő felelt, legszívesebben meztelenre vetkőzött volna, annyira szabadnak érezte magát.

Cantionale Catholicum, 1676.

(A csiksomlyói ferences kolostor gyűjteménye. Fotó: Ádám Gyula)

Sztaskó Richard

HAZATÉRÉS

----- Miért kell neki itt ülnie a fürdőszobában? Elaludt? Meghalt? Eszméletét veszítette? Csak most jött be a fürdőszobába, vagy egy fél órája? Éjszaka van? A többiek? Megütötte a fülét némelyikük hangja a tornácra. Némelyiké? Az apja, a bátyja és a szolgálók. Odakint az előkészületek, sürgés-forgás. Idebent az ismerős csempék, a tükör, a tükrön a repedés, a bukóra hajtott ablak, a szappan, a kefék, a törött zuhanyrózsa és a sárga mennyezet.

„Miért nem törülközől meg, és vedd fel az odakészített tiszta ruhát?”

Aztán: „A szégyent biztosan nem mosod le magadról.”

Megpróbált visszaemlékezni. Igaz, nem mindenre. Az túlságosan is ráhasalt volna a szívére. A három keselyű a pineafán a kapu mellett hazajövet, aztán a sziklák és kövek, a saruja és a talpa közé rakódott homok, és természetesen a lányok. Mindegyiket ismerte, de egyikőjük nevét se tudta. Az alacsony vörös néhány sékelért közelebb röpitette az Úrhoz, mint bármilyen elhadart ima.

„Szerelmes voltál belé, ne tagadd! De mi a szerelem, van-e hozzá parancsolat? Ugye szeretnél egy pohárral?”

Nyelt egyet és bólogatni kezdett, tudta, most nem látja senki, és hamarosan, a vacsora alatt annyit ihat, amennyit bír. Az utóbbi időben hozzászokott már.

Kilépett a fürdőkádból és a mosdó fölé csavarozott tükörből visszábámult rá egy riadt tekintetű, csont és bőr -----

„Nézd meg jól magad, és mondd el, mit látsz! Egészen megváltoztál. Arról persze hallgatnod kell.”

Szinte mindenhol elkergették. A pénze hamar elúszott, hiába könyörögtek neki, ne tegye föl azt a keveset, ami még megmaradt az örökségéből, a feketére, de csak föltette, és csak elveszítette, és csak kidobták az utcára. Mehetett koldulni. Égett a bőr a pofájáról, és már azok sem ismerték föl, akiket gyerekkorában a barátainak tartott. Tudta, ha nem sikerül egy keveset is összekaparnia, szűkös esztendő

következnek. Így még a kurváknak se fog kelleni. Kénytelen hát valahol munkát vállalni.

„Muszáj lesz elmenned a melósok közé. Persze sohase dolgoztál, mindened megvolt. De mi az a minden, és van-e hozzá parancsolat? Az ácsok kitagadnak, a kőművesek meg röhögnek, és nincs, akitől egy szál cigit is lejmolhatnál (most jut eszébe, szívesen rágyújtana, és a cigaretta mellé fölhajtana két sört és egy felest), nincs, akitől megértésben reménykedhetnél. Sajnos meg kell tenned, nincs más választásod.”

Amikor belépett a kapun, és az apja a nyakába omlott, a bátyja pedig a fejét csóválta, rájött, semmi keresnivalója itthon. Talán nem azért szökött el, kikérvén az örökségét, hogy a saját lábára álljon, és végre maga mögött hagyjon mindent; mindent, ami gúzsba kötötte, és vasmarokkal kapaszkodott a lelkébe? Nem azért terítette magára a nagymellényt, hogy elhitesse mindenkivel, felnőtt emberré lett, azaz egyedül és kizárólagosan ő maga kiizzadt és megfontolt döntéseinek jogos ura?

„Apád persze értetlenkedett, fiam, mi szükséged arra a pénzre? Ne tegyél úgy, mintha tudnád, mitől szép a madár röpte, s mitől édes a tó vize.”

Kénytelen volt hazakullogni, mint egy kivert kutya. Nem maradt egy nyomorult sékel se, amivel büszkélkedhetne.

„Tulajdonképpen mi is az, amit fölmutathatsz? A kurvák körmeinek nyomát a hátadon? Az ólak bűzét? A herpeszt? A zöldezlila foltjaidat testszerte, a verekedésekből fakadt zúzódásaidat? Bizony mondom, sose leszel képes lemosni magadról a gyalázatot.”

Igen, az apja a nyakába omlott, a bátyja pedig a fejét csóválta. Sose voltak jó testvérek. Nem akadt nap, amikor ne szólalkoztak volna össze. Még a legapróbb dolgokon is, ki játsszon a homokozóban, ki vigye ki a szemetet, ki takarítson a közös szobában. Édesanyjukat fiatalon elveszítették, gyorsan elvitte a betegség, hárman maradtak végül, a két fivér és az apjuk, akinek – áldassék az Úr szent neve – már nem kellett egy percet se dolgoznia, hiszen megteremtette magának a gondtalan élethez szükséges anyagi feltételeket. Az apja a nyakába omlott, ölelte, szoritotta, összekönnyezte a vállát, boldog volt, a bátyja pedig a fejét csóválta, megvető önelégültség terült szét az arcán, fintorra húzott szájából a köszönés se hullott ki.

„Miért is üdvözölt volna? Vagy: miért is ne? Tulajdonképpen mi vagy te hozzá képest?”

Aztán elaludt, meghalt, vagy eszméletét veszítette, és itt ébredt, támadt föl a fürdőszobában, ahol valaki bizonyára megmosdatta és letisztogatta.

„Vajon melyik szolgálólány lehetett, a teltebb szőke vagy a karcsúbb barna?”

Öltözködés közben aztán megérezte a bukóra hajtott ablakon beszűrődő sülték illatát. Ökröt, bárányt, szárnyasokat vágtak, a húsból kisülő zsír és a pörccsre égett bőr bukéja mindent betöltött. Össze is szaladt a nyál a szájában. Már nem is emlékezett rá, mikor evett utoljára egy tisztességeset.

„Arról persze hallgatnod kell, pedig tudjuk, az volt ám a legvidámabb. Még enni se adtak. Még a moslékból se. Csak annyit mondj, amennyit feltétlenül szükséges. Főlősleges részletekbe ne bocsátkozz! De mi lesz a bátyussal? Elbírod majd terhét a beesett vállaidon?”

Ha megmaradt volna az alacsony vörös mellett (bárcsak tudnám, hogy hívták, bárcsak tudnám, mi a neve, bárcsak tudnám valahogyan szólítani, bárcsak itt lenne, bárcsak hagytam volna, ne a pénzemért szeressen), most nem lenne senki, aki pálcát törhetne fölötte. Senki sem menthetlen.

„Még a legszerencsétlenebb sivatagi szomjazót is megillet egy pohár friss, pincehideg víz.”

Kilépett a tornácra, végigsimított beesett és csontos arcán a nap, friss fuvallat csókolta meg két oldalról halántékát, s a sülő húсок illata úgy ölelte át, mint soha azelőtt. A mellvédfalon az árnyékban egy ezüstözött tálca állt, rajta a legegyszerűbb pohár s egy címke nélküli, bontatlan üveg, átlátszó folyadékkal. Odalépett, lecsavarta a kupakot, teletöltötte a poharát és a szájához emelte. Édeskés, ánizsos lehelet kezdett érzékeivel játszadozni. Fölhajtotta az italt, jólesett. Töltött még egy pohárral, azt is fölhajtotta, az is jólesett. A harmadik pohárral még várt. Körbenézett inkább. Semmi sem változott. A hatalmas udvar a medencével, az égbetörő pineák, a hátulso kert; minden mozdulatlan-ságot tükrözött vissza. Az udvar közepén nagy volt a sürgés-forgás. Szolgálók hada igyekezett terített asztalt varázsolni, edények és evőeszközök csörömpölése, a lobogó narancslángok fölött húсок izzadnak zsírt, kacagások és örömkurjantások ----- De mit keres ott a kapu mellett az a három keselyű?

„Kizárt, hogy rád várna mind. Ahhoz még túlságosan is eleven vagy, de meglásd: semmi sem késik.”

A medence mellvédhez közelebbi sarkánál állt az apja és a bátyja. Nem hallotta tisztán, miről beszélnek. A testvére hevesen gesztikulált, míg apja legidősebb fiának bal vállát markolta jobbjaival.

„Talán veszekednek.”

Eszébe jutott, még évekkkel ezelőtt, kisgyerekek voltak mindketten, ismét elhatározták, hogy fészket rabolnak. Akkoriban csak ritkán kaptak össze. A hátsó udvaron állt egy hatalmas fa, a lombjai között több madár is fészkel, és ők ketten a talajhoz legközelebb álló fészket nézték ki maguknak, de ahhoz, hogy elérjék, egyiküknek bakot kellett tartani egy vastagabb ágról. Termetre azonosak voltak, így sorshúzás alapján döntetett el, ki tart bakot, s ki kapaszkodik a fészkek felé. Hol neki kedvezett a szerencse, hol a bátyjának, de ebből soha nem támadt baj. Aznap a bátyjának kellett megtartania, s ő nyúlhatott a fészkekbe. Egy vékonyka gally segítségével elkergette a hangosan sivalkodó madarat; szabad út nyílt a rabláshoz. Benyúlt, kiemelt egy tojást, a kéreghez csapta, s a megrepszett héjon át kiszívta a tartalmát. Az üres héjat leejtette a földre. Ismét benyúlt, kiemelt egy tojást, a kéreghez csapta, s a megrepszett héjon át kiszívta a tartalmát. Az üres héjat leejtette a földre. Ismét benyúlt, kiemelt egy tojást, zsebre rakta, ez a tiéd, mondta a bátyjának, majd ismét benyúlt, kiemelt egy tojást, a kéreghez csapta, s a megrepszett héjon át kiszívta a tartalmát. Az üres héjat leejtette a földre. Ismét benyúlt, tapogatózott, nem érzett semmit, csak ágakat, tollpíhéket, itt már nincs semmi, mondta a bátyjának, majd berogyasztotta a térdét, s megpróbált lejjebb ereszkedni. A következő pillanatban már a földön feküdt, a bátyja meg az apja fölötte álltak, alig kapott levegőt, és a lábát is szétfeszítette a fájdalom. Amikor -----

„Nyilván elengedett. De emlékezz vissza, mit mondott! Napszúrást kaptál, ahogy ereszkedtél le a fatörzs mellett.”

Aztán: „Megunna, hogy megtartsion.”

Kétségtelen, hogy azok ott ketten a medence mellett éppen veszekednek. Hogy nem értenek egyet. Hogy van valami, ami az apja és a bátyja közé éket ver, és ez a valami – hogy egészen pontosak legyünk: valaki – éppenséggel ő maga. Nem kívánatos a jelenléte. Egy non grata. Persze miért is kell ezen csodálkozni? Két év, hat hónap és három hét

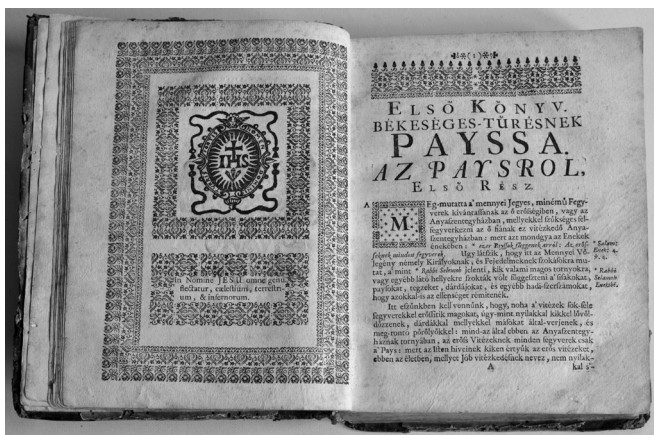
távollét után beállít lerongyolódva, önmaga árnyékaként, mégis mit várt? Megváltoztak a körülmények. Ez már nem az a család, ez már nem az a -----

„Nem bizony.”

A valódi kérdés persze az: miért nem tudott hajóra szállni? Miért nem tudott fölülni a szabad kikötő első teherszállítójára vagy gőzösére, ami Sanghaj vagy éppenséggel Mexikó felé tart, és talán soha vissza se tér? Miért kellett azt az életet választania, ami nem is az övé? Hiszen lett volna hely a hajó gyomrában, sikálhatta volna egész nap a fedélzetet, a keményre döngölt, kátrányszagú padlót, ihatott volna a matrózokkal, és ha jó a lapjárás, még a hajnalig tartó pókerezéssel is kiválthatott volna némi tiszteletet. Az ilyen öreg tengerjárókon mindig akad gitár. Mi az neki három akkordból dalt csiholni? De a rumgözös éjszakák helyett koldusbotra jutott, és ment északnak csövezni, és végül a disznók között végezte, amiről persze hallgatnia kell, mert van az a szégyen, amit jobb megtartani.

„Jobb?”

Ismerős félelem fogta el, reszketni kezdett, s hogy ne vágódjon hanyatt, megkapaszkodott a poharában. Fölhajtotta, majd töltött magának egy újabb italt. Az apját és a bátyját nézte. A mellvéd falon egy pók araszolt az árnyék felé.

Haller János: Pays, a békeséges türésnek Payssa, 1682
(A csíksomlyói ferences kolostor gyűjteménye. Fotó: Nagy Gyöngyvér)

Szentgyörgyi László

ÜDVÖZLET A FIDZSI-SZIGETEKRŐL

Vannak emberek, akiknek élete teljes eseménytelenségben telik, akikkel születésük és haláluk időpontja között még véletlenül sem történik soha semmi figyelemre méltó, semmi rendkívüli. Közéjük sorolható Farkas Farkas is – ismerőseinek csupán Farkas a négyzeten –, a két lábon járó unalom megtestesítője. Ha valakinek eszébe jutna megmintázni az emberi szűrkeség emlékművét, nála jobb modellt keresve sem találna.

Farkas mindig is magába forduló, csendes, magányos ember volt. Azok közé tartozott, akiket már gyerekkorukban automatikusan a „népség és katonaság” kategóriába soroltak. Focizáskor is csak utolsóként vették be valamelyik csapatba, többnyire szánalomból, hogy ne maradjon ki a játékból. Olykor meg számításból, ha övé volt a labda. Valószínűleg úgy vélték, vele vagy nélküle: egyremegy. Ha másokon múlt, mindig ő volt a hunyó. Igaz, ha csak rajta, akkor is.

Farkas a négyzeten átlagos gyermeknek számított, külsejét tekintve sem szépek, sem rútnak nem lehetett nevezni. Szellemi képességei is átlagosak voltak: esze nem volt borotvaéles, de tompa sem. Az éltanulók közé soha nem tartozott, igaz, a bukás veszélye sem fenyegette. Egyetlen sportágban sem tűnt ki, sem rajzhoz, sem zenéhez nem volt különösebb érzéke, tehetsége. Az életen észrevétlenül átsuhanó figura prototípusának lehetett tekinteni bátran.

- Nem tűnt ki semmiben, szándékosan nem terelte soha magára a figyelmet: a leginkább attól irtózott, hogy esetleg az érdeklődés középpontjába kerülhet. Nem is fordult vele elő ilyen szörnyűség, ezt az utolsó esetet leszámítva – mesélte egykori játszótársa, aki a vëndiáktalálkozón döbbsent rá, hogy ő az egyetlen, legalábbis egykori társai közül, aki valamelyest ismerheti Farkast, hisz már gyerekkoruk óta szomszédok voltak, egészen addig, amíg szó nélkül le nem lépett a színről.

Farkas Farkas valahogy híján volt a gyakorlati érzéknek, már a kezdetek kezdetén kitűnt: személye által nem a jég hátán is megélők

táborát gyarapítja. Ebben túlzott szemérmessége, erkölcsi érzéke is gátolta, bár a többségi elvárásoknak való megfelelési kényszer azért gyakran működött benne, ami által kényes, sőt nevetséges helyzetekbe sodródott nemegyszer.

– Kisgyerekek voltunk, még elemisták, amikor az volt a szokás, hogy az utca és a közös udvaron élő családok gyerekei csapatba verődve játszottak – mesélte az egykori játszótárs. – Pusztán az életkorbeli különbségek alapján soroltattunk külön-külön csoportokba: a kisebbek egyik, a nagyobbak másik „bandába” tartoztak – fűzte hozzá.

A gyerekcsapat gyümölcseréskor gyakran portyára indult a szomszédos kertekbe, amelyeket egy-egy rozoga kerítés választott el egymástól és a nagy közös udvartól. Egy ilyen eset után a szomszéd öregasszony, aki észlelte, hogy dézsmálják a gyümölcsseit, hatalmas patáliát csapott, hangosan szidta a gyerekeket és azok szüleit, s úgy mellékesen rendőrséggel, pontosabban: milíciával fenyegetőzött.

Farkasnak utolsóként éppen csak sikerült átugrania a kerítést, megmenekülnie a karóval hadonászó üldözőjétől. Bár megszabadult a dühös asszonyság pillanatnyi haragjától, de igen megijedt. Még mielőtt a szülők kirajzottak volna az udvarra, a gyerekek elrejtőztek a fás, élősövényes, virágos udvar egy-egy erre alkalmas zugában. Farkasnak igencsak zakatolt a szíve, agyában átvillant, hogy milyen közel állt a lebukáshoz, ami azt vonta volna maga után, hogy miatta lebuknak a többiek is. A leginkább ez aggasztotta.

Egész éjszaka a milicistákra gondolt, akiktől rettegett. Félelmét felerősítették az udvaron – és persze a felnőttek társaságában itt-ott – hallott rémtörténetek. A hatvanas években még elevenen éltek az éjnek idején „lepedős” autón érkező bőrkabátos szekusok rémtetteinek emlékei. Mindenik hasonló történet szenvedéssel zárult: áldozat volt maga a célpont, de maga a hozzátartozó is.

A szekusokkal való éjszakai viaskodása hirtelen szakadt meg: ablaka alatti hangos beszédre, fojtott hangú, de energikus vezényszavakra, kutyalihegésre riadt. Rémműlten nézett ki az ablakon. A látvány mellbe vágta: civil nyomozók és egyenruhás milicisták, nyomkereső kutyák csapata vonult vad gyorsasággal át az udvaron, csak a düledező kerítés állta útjukat, ahol az este neki alig-alig sikerült átlibbennie.

Farkas a négyzeten nagyon megrémült, jéghideg végtagjai remegtek, homlokára gyöngyöző verejtékcseppek ültek ki. Ijedtségében töredel-

mesen bevallotta szintén az ablakból báméskodó szüleinek, hogy maga is a szomszéd kertjében garázdálkodók között volt. Büntudata annyira elhatalmasodott, ha nem fél a kutyáktól, nyomban feladja magát. Apja határozottan, szinte erőszakosan utasította, hogy maradjon veszteg, s kilépett az udvaron csoportokba verődött szomszédok közé tájékozódni.

Kis idő múlva hallotta, amint visszatér, s meséli anyjának, hogy az évek óta folyó bőrgyári lopássorozat egyik gyanúsítottjának lábnyomát szimatolták ki a kutyák, azt követték idáig, majd tovább a kerteken keresztül. Azt is hallotta, amint azon nevetgélnek, hogy a „gyermek begazolt”, de úgy kell neki, legalább megtanulja, hogy nem illendő ilyent tenni.

Másnap estére már a „banda” is tudomást szerzett az esetről, s még jó ideig Farkason nevetett mindenki az udvaron.

Érettségi után a „dögibe”, azaz az egészségügyi technikumba nyert felvételt. – Az orvosira valahogy nem kívánkoztam: gyermekkoromban egyszer elkísértem barátomat az egyetemen dolgozó apja munkahelyére, onnan az uszoda felé tartva a boncterem előtt kellett elhaladnunk, s én önkéntelenül bepillantottam a nyitott ajtón. Amit láttam – földön fekvő hullák, az asztalon egy másik test, amelyet éppen trancsíroztak –, nos, az örökre elriasztott az orvosi hivatástól – vallott egy alkalommal a pályaválasztása hátteréről. A lélekgyógyászat ötlete vonzotta ugyan, de akkoriban a pszichológiát nem tűrte a rendszer, amolyan kadakadens elhajlásnak tartotta.

Az asszisztensképzőt elvégezte ugyan, de mivel irtózott az elesett, beteg emberek, kivált a vér látványától, végül a kórházi adminisztráción helyezkedett el. Negyedmagával egy folyosó végi irodában dolgozott, a kórház által elhasznált fogyóeszközöket tartotta nyilván. Részletes kimutatásokat végzett a havi szükségletről, összegyűjtötte, irratartóba helyezve lefűzte a beszerzők által leadott számlákat, majd havi jelentéseket készített közvetlen főnökének, aki a maga során a könyvelésre továbbította azokat. Hogy mi lett a sorsuk ezeknek az iratoknak, azóta is talány.

Szorgalmas hangyaként végezte látványosnak aligha nevezhető napi munkáját. Csendben, megbízható pontossággal. Gyanította, hogy szinte teljesen fölöslegesen, legalábbis kimutatható haszon nélkül, de nem nagyon érdekelte. A bevett szokás szerint teljesen mindegy volt, hogy

a számok a valós állapotot tükrözték-e vagy sem, minden maradt a régiiben. – A kutyának persze nem volt szabad ugatni, a karavánnak viszont haladnia kellett, ha a valóságban nem is ez történt, a hivatalos jelentésekben nagyon is – kesergett egy alkalommal akkori helyzete felett Farkas.

Aztán váratlanul bekövetkezett a rendszerváltásnak nevezett felfordulás. Beindult az ipari nagyvállalatok szétzüllesztése, privatizálása, a zavarosban halászó egykori szekus nómenklatúra érdekét szolgáló inflációs hullám gazdasági összeomláshoz vezetett. Mindezek következményeként emberek milliói kerültek utcára. Egyik napról a másikra felmondtak neki is.

Korábban nem tapasztalt kellemetlen érzést váltott ki belőle, hogy elvesztette munkáját. A legkínzóbb a fölöslegesség érzése volt. Az első napokban még próbálta nyugtatgatni magát, hogy csak átmeneti állapotról van szó, hogy nem tarthat sokáig. – Ha annyi ember talált munkát, akkor előbb-utóbb én is fogok – biztatta magát. Szorgalmasan követte a napilap álláshirdető rovatában megjelent ajánlatokat, a megfelelőnek vélteket bekarikázta, majd jelentkezett, de sehogy sem akart neki összejönni: az első tizenöt helyről csupán két visszajelzést kapott, hogy menjen be interjúra. Mindenik úgy végződött, hogy azzal váltak el: ha úgy találják, ő a legmegfelelőbb a meghirdetett állásra, jelentkeznek. Hát nem jelentkeztek.

Ennek ellenére csak rövid ideig maradt munka nélkül, két hónap után egy holland munkaközvetítőnek kezdett dolgozni. Akkor indult be az egészségügyiek – orvosok, ápolók – nyugatra áramlása; szakmabeliként megvoltak a szükséges kapcsolatai mindenfelé: nem volt kórház, járóbeteg-rendelő, ahol ne lettek volna ismerősei. Sőt, az egészségügyi iskolában, a különböző képzőkben szintén voltak kapcsolatai. Neki köszönhetően ment a toborzás, mint a karikacsapás. Eltűnése előtt néhány héttel mesélte egykori osztyálfőnökének, hogy meghaladta a százat is az általa kiközvetített egészségügyi szakkaderek – köztük orvosok – száma.

Az ügynökség komoly összegeket vasalt fel a közvetítésért, s minden pénz a Farkas kezén ment keresztül. Az elején örült a rendszeres jövedelemnek, amit a teljesítmény, azaz a kiközvetített munkavállalók számának és végzettségének függvényében még további pénzekkel

honoráltak. Aztán lassan kezdett átlátni a szitán: nemcsak hatalmasat kaszált minden általa kijuttatott munkavállaló után az ügynökség, hanem még a romániai „piacért” felelő kispapok maga is indokolatlanul nagy részt tett el a honoráriumból.

Ami végül felette felháborította Farkast: a közvetítéssel járó pénz mintegy kilencven százaléka – a vonatkozó jogszabályok körmönfont kijátszásával – feketén, azaz adómentesen került az ügynökség kasszájába. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, ez készítette elhatározására. Rövid töprengés, a lehetőségek felmérése után, kihasználva, hogy félévente érkezett valaki Rotterdamból a pénzért, a következő elszámolás előtt, természetesen a felgyűlt nem kevés gubával együtt, észrevétlenül, mint ahogyan élt, felszívódott.

Farkas a négyzeten – akkor úgy tűnt: nyomtalanul – eltűnt. Fél év után érkezett egy képeslap a Fidzsi-szigetéről, amelyben tudatta szüleivel, hogy jól van, de haza ne várják, nem jön.

*A 18. században felújított csíksomlyói kézisajtó
(A Kolozsvári Történelmi Múzeum gyűjteménye. Fotó: Nagy Gyöngyvér)*

Sztercey Szabolcs Benedek

NAPFOGYATKOZÁS

Teltház volt, izgatottsággal és kíváncsisággal
teli férfiak és nők ültek a nézőtéren, mindegyikük
hanyag vagy igényes eleganciával kiöltözve,
sötét zakók, öltönyök, estélyik és bolerók,
halk eszmecserék, neszezések hangja, mocorgások
a széken, a régivágásúak kezében távcsövek,
pillantások a színpad fele, hogy történik-e valami,
de még mindig csak a fehér, négyzet alakú
lepedő vagy törölköző látható a színpad fekete
közepén, négy oldalról megvilágítva reflektorokkal,
nyújtózkodó nyakak a kulisszák irányába, hogy
vajon látnak-e már valakit készülődni a színpad
szélén, de csak egy-egy fojtott női hangot
csípnek el. Gyengülni kezdenek
a nézőteret megvilágító fények, épp csak egy
szórt, lágy fény marad az előadás szemlélőin
és a fehér négyzet mintha lüktetni kezdene a
színpad gyomrában, jobbról pedig egy középkorú,
várandós nő lép a színpadra, kezét a hasára
szorítja, úgy vánszorog a színpad fehér közepére,
néha szinte összeesik, de odaér, meggörnyed,
fojtott kiáltása alig hallatszik, a nézők
feszülten figyelnek, a nő lassan és nehézkesen
ül le a fehér anyagra, egy rövid ideig mintha
megpihenne, majd a hátára fekszik és lábait
széttárja a közönség irányába, hogy többszáz
ember szeme egyszerre irányuljon a már teljesen
kitágult méhszájra. A nő felnéz, de szemei a
végtelenbe fókuszálnak, légzése gyors, de ritmusos,
a homlokán összekuszálódtak az izzadt hajszálak,
erősen szorítja a fehér lepedő egyik sarkát,
majd megfeszül és felhasad belőle egy mindent

előntő kiáltás, amire a nézők is picit összerándulnak, együtttérzően felszisszennek, de nem mozdítják a tekintetüket, a nő közben erősen nyom, a ritmusos gyors légzést néha megszakítja egy erős, kitartott kiáltás, fejét erősen a földhöz fészíti és nyom, a jó akusztikájú terem mindenki fülébe egyenletesen hordja szét a vajúdás hangját, a nézők szinte nem is pislognak, annyira figyelnek, középen pedig először egy fej buggyan ki, ijesztően sok ideig marad ebben az állapotban, több néző is a mellette ülő karjába kapaszkodik az izgalomtól, de a nő kitartóan próbálja kitolni magából a magzatot, egyre csak szül és szül és nyom és kifúj, a váll csak nagyon nehezen csúszik ki, hisz ez a legszélesebb rész és ilyenkor a legnehezebb, de ezzel is megbirkózik, a többi már csak ki kell csusszanjon, szinte magától, a nő egyik kezével odanyúl, hogy alulról támassza meg, nehezen fér oda és egy pillanatra szinte oldalra is fordul, de végül sikerül időben odaférkőznie, pont úgy, hogy a magzat hátát megfogja, így amikor már a lábai is kint vannak, egy biztonságos kézre érkezik a magzat, akit a megszületése után már újszülöttnek nevezünk. A nő kifújja magát, egy pillanatra csend, hisz senki nem tudja, hogy vége van-e, és várják, hogy másvalaki kezdjen el tapsolni, majd a legnagyobb óvatossággal felül és a karjaiba veszi az újszülöttet, és nem is igazán figyel a mindent előntő tapsviharra, a véres magzatvizes törülközőre, a bedobott virágokra, semmire, csak arra, ahogy felsír, óvatosan törölgetni kezdi, feláll, a közönségre néz egy pillanatra, majd elindul balra, amikor beér a függöny mögé, hallja, ahogy a tenyerek kaotikus csattogása ritmizált renddé kezd összeolvadni, ezt mindig is szeretne hallgatni gyerekkorában, amikor ő nézett előadásokat, és várta, hogy visszaszaladjanak a színpadra mosolyogva és

kiesve a szerepeikből, de ő ma este nem fog visszamenni meghajolni, akármilyen erősen is ordibálják, hogy „vi-szsa! vi-szsa!”.

A SCHENGENI CSALÁDMODELL

Amikor már többé nem volt szükségük egymásra, a családtagok tetszés szerint otthagyhatták a másikat, a párok egyszerűen lecserélték egymást, az apa új feleséget keresett magának, a gyerek új apát, az anya új gyereket választhatott magának ízlése szerint egy másik családból, ahol már nem volt szükség rá, a sajátját pedig továbbadta vagy esetleg megtartotta, attól függ, hogy hozta a helyzet, a fiatal felnőttek gyakran kerestek maguknak más családot, de az is gyakori volt, hogy a kontrolláló, erős kezű nagymamákat közös megegyezés alapján cserélték le egy kedvesebb, befolyásolhatóbb nagymamára, aki hagyja nyugodtan fejlődni, alakulni, növekedni a családot, gyakran rakták ki csak az anyát vagy az apát, azokat, akik rossz szülőnek bizonyultak, ha később egy másik családnál fejlődött, arra is volt példa, hogy néha visszafogadták, vagy ha már volt új apa a családban, két apuka maradt, akik így, közösen tudták egy még erősebb családdá munkálni ezt a kis közösséget, így mindenki szabadon tudott ott fejlődni és nevelkedni, anyáskodni vagy apáskodni, ahol számára a legkedvezőbb volt, és a legjobban segítette előre a személyi fejlődését, csak arra kellett ügyelni mindig, hogy mindig időben hozzanak döntést, hogy valaki már nem kell, azért voltak kicsit mégis nyugtalanok, hogy nehogy a másik unja meg hamarább őket, mint ők a másikat.

Tompa Gábor

PILLANATKÉP: 1920. VI. 4.

A ruha, amely rendes körülmények
között elválaszthatatlan a testtől,
most ott hevert az utcán cvikkerestől,
s a járókelők, mintha örülnének,

hogyan amint óvatosan körülnéznek,
egy halottkém érkezik Budapestről,
s megállapítja azt, hogy mindenestől –
s ehhez gyanakvó kétségek se férnek –

a hiányzó tetem s a tartozékok
egy magyar állampolgár javai.
A láthatatlanságra nincs elég ok,

s ha már határon túl repült a test,
azt Ő sem képes összetartani.
Gyalázat sosem érheti a győztest.

LEVÉLTÁRI JEGYZET

Nem Kovács Kis Jenőre kereszteltek,
s nem is Szentpáli Péterre, hanem
Tompa Gáborra, bár családnevem
több álszent káromolta, hiszen feltett

szándéka volt a buzgó középszernek,
hogyan feltörlik padlójukat velem,
s bár nagy robajjal törtek ellenem,
nem volt kizáró ok a törpetermet,

a kékharisnyás, nemi aktivizmus,
sem az eszményi kirakat-perek...
Tágabb hazámban így is el lehet

képzelné egy kis megváltás-esélyt...
Csámcsogjon hát a pletyka, rossz beszéd:
hörgő hangjukra ring az Antikrisztus!

KILÁTÁSOK

Kilátszani a semmiből,
valóban nemes feladat.
Tapogatom a falakat,
ahogy a gyomrod ennyitől,

ilyen kis tettől már forog,
jócskán kifordul s émelyeg,
de máshogy látják némelyek,
s a mindentudó doktorok:

egy kis nyugtató pirula,
kanálnyi kotyvasz, por, leves,
s máris falon a strigula,

hogy folytatni is érdemes,
s a rád mosolygó emberek,
hogy innen újakezdheted.

Szondy-Adorján György

BÁRMISZAURUSZ

Gyönyörű ruhákban járod az ország
városait, így, estefelé,
én suhogó pizsamában császkálok
ilyenkor, mint prédára leső
bármiszaurusz bolyongok a házban,
délben vasaltam ki,
hogy megtiszteljem az ágyat, amiből,
amiből, s a kályha előtti térből is hiányzol,
reggel, amikor elém köpted a szilvamagot,
a döbbenettől szinte földbe gyökereztek
a lábaim, a düh besztercei-kék
erei ostromoltak, majd kiültek
halántékomra, akár kapuba a vének,
de sebaj, ha a mag is gyökeret ereszt,
lekvárt főzünk, ha nem,
hát téved a biblia, mikor a magról
s a megfelelő földről beszél,
és mért is ne, az isten is a mi fajtánk.

A hallgatás végtelenéből csak a tekintet
hiányzik, milyen is a szív,
innen a libáni kőbánya felől nézve,
fenyőfajták bőrén kérgesedik az is,
alatta az ölelés beceneve heged,
emlékszel még az ásító kőre,
ahonnan a rögök halk vándorai bújtak
elő félve, kis termetükkel
koszorút fontak a kő magas homlokára,
azon megcsillant a Nap, és abban ő,
akkor kezdett el porrá válni, az entrópia
az anyag törzsféjlődése, ő így halad
előre, mi akkor hazafelé indultunk,

ruhánkon megült a por,
ha dolog leszek, így teszek én is,
csak a mosoly perceiben élek.

Gyönyörű ruháidban, tudom,
nehezen fordulsz,
az ország városai kedvesek,
pihentesd gyakrabban a lábaidat, üljél
le néha, és tedd fel őket egy szembe lévő
székre, mióta két lábon járunk,
a szívnek több dolga van,
a test szomjazik a vérre.

És ittuk a szörpöt, a fekete ribizlit,
hogy biztosítsuk magunkban a kellő
nyomást, az orvos írta ezt az alig
kibetűzhető, tömör haikut:
„reggel, este bő
vízzel, étkezés előtt,
egy-két pohárral”,
és ittuk, nagy élvezettel, a túlnyomás
szelepén át jót csurgattunk
a szilvamagra reggel,
talán szólni kéne az orvosoknak,
hagyják a haikut,
ezentúl hexametereket, esetleg
szonetteket írjanak, az lassúbb,
így van remény a kiolvashatóságra,
meg aztán, szent játék a nyelv,
hadd gurigázzunk, például:

Lehull az öröm, lenn bánattal porzik,
idevetődik fakó páciens,
majd elveszejtí, mint bős Ali Szondyt
a sápadt kór – nem bírom látni sem,

drága kisasszony, te Csontváry szaktárs,
itt ez a vény haloványságra, bölcs
megfontolással, most a nyári magtár
vörösen izzó bogyóira töltés

egy pici szeszt, és oly esszenciát
kavarj belőle, hogy ne legyen párja
más tégelyekben, és kilenc imát

rebegjen, ki kapja, ki csupán látja,
az is. Jeges búra mezei gazt.
Ezt add neki. Ő megfizeti azt.

Látod, mire jut az ember, még elviccelődik
suhogva egymagában, mint bármiszaurusz,
őslény, csíkos pizsamában, fajtársaim
a kőfejtő körüli, elszórt kövekben
fejlődnek porrá, amit az álom a valóba
szállít, majd szélbe legyint, hogy ne
induljon fúvatlan az sem. Aztán csókszín
kapualjakban lessük a megfelelő napot,
az elvitel munkanapját, a reménnyel, amiben
hinni is érdemes, melybe az újdonság
csattanásával tér meg a hagyomány, hogy
ismét forgásba lendítse a malmok köveit,
míg azok is más léptékkal haladva, más
forgás nyomában, beérik a maguk kis
rovátkáit, és előkerül a radír, a filctoll,
és új bejegyzést tesz, előkerül a centis,
az olló, és új mértéket vesz, új rend ruhát
szab új ünnepekhez, és csapra verjük
a hordót, míg csermelyét veszti a patak,
a folyó patakját veszti, gyönyörű ruháidon
még fölsejlik a szín, szemed végtelenében
az örök világosság magával egyenlő,
a mi szemünk fénye annyi, amennyi.

Hegedűs Imre János

KICSI GAZSI A NAGY HÁBORÚBAN

Világéletemben bátor gyermek voltam én, csak egyszer ijedtem meg, akkor is egy asszonytól. Szépvívről futott fel hozzánk, tépte a haját, sikoltozott:

- Fussatok emberek - kiáltotta -, betörtek az olajok, lőnek, gyújtogatnak, Szereda már lángokban, nincs, aki megállítsa őket, a férfiak a fronton viaskodnak a muszkával, dingóval.

Én hamar észbe kaptam, mondtam magamnak, az árva ne legyen anyámasszony katonája, hogy fogok megállni a lábamon, libegek a nagy semmiben, mint egy verébtollú, oda fúj a szél, ahová akar, az ég adta világon senkim sincs.

Az elmúlt esztendőben, amikor édesanyám testvére, Gyula bátyám lehozott ide, Madarasra, s elszegődtetett a sánta nagygazdához, fülem hallatára mondta:

- Vegye föl ezt a gyermeket, Feri bá, árva madár ez, csóré, mint az ujjam, az apja elesett Doberdónál, az anyjának csírája szökött, de azt is mondják, búskomorság vitte el, múlt héten temettük. Ez a kicsi Gazsi nagy bánatában felmászott a hújába, ott feküdt a tapasztott padlón két nap s két éjjel, nem evett, nem ivott, a feleségem találta meg. Valahogy lelket vertünk beléje, igaz, azóta egy szót sem szól, de nem néma, ilyenből lesz a legjobb szolga, úgy dolgozik, mint a tűzlángja, arat, kapál, szánt is, ha kell, pedig még csak kilenc esztendő. Fizetségben elég lesz neki a gúnya, a bakancs, a sapka, s az étel, amit megeszik, nem járnak rosszul vele. Vegye föl, na!

Úgy lett, ahogy a nagybátyám mondta. Szántáskor megfogtam az eke szarvát, pedig alig értem fel, hordáskor, csépléskor a kévét dobtam szekérrre, gépre, otthon kúráltam a teheneket és a két szürke ökröt, moslékot kavartam a disznóknak, fát vágtam, ganyét hánytam. A gazdám azért nem vitték el a háborúba, mert erősen sántított, úgy hívták a faluban, sánta Feri, de azt is mondták, ákanciás, vankuj ember. Az elején minden lépésemet követte, bicegett utánam, de nem cirmolt, a bal lába volt megkucorodva, kacagni is lehetett volna rajta, mert úgy billegtetette a farát föl le, föl le, ahogy a kútágas lógatja a nagy követ

vízmeréskor, de hát ki mert volna kacagni egy nagygazdán? Koslatott utánam, nézte, hogy dolgozom, aztán mondta a feleségének, töltsd tele a tányérját, Rebi, egész karéj kenyeret is vághatsz, nem fele kár, amit megeszik. Ezt mókának szánta, nálunk felé így heccelődnek a gyermekekkel.

Ilyen jól éltünk mi, én, a sánta gazdám, s Rebi, a felesége, de hát jött az asszony Szépvívről, felverte a falut a sikoltozásával, másnap már ki is dobolták a nagy bajt. Én ebből az egészből csak azt értettem, hogy menekülni kell, itt kell hagyni a meleg, puha istállót, a jó szagú szopóborjút, a kicsi vaszkot a jászol végében, ahol aludni szoktam. Éjszaka pakolásztunk, a lajtorjás szekér derekába raktuk a zsirosbödönt, dézsa túrót, nagy fazék szilvaízt, négy disznólábat, szalonnát, egy sütet kenyeret, egy csorba cserépkancsóban degenyeget, hogy közben tudjuk megkenni a tengelyeket, ne nyikorogjanak, istállólámpát, petróleumot. Feri bá vermet ásott a kert végében, elföldelt valamiket, nem tudom, miket, engem úgy tanítottak, ne üssem belé az orromat a nagyok dolgába.

Hajnalban járomba fogtuk a két szürke ökröt, a Bandit, a Kajlát, akkor odaszólt Rebi az urának, kösd a szekér után a Gyöngyöst, Feri, legyen tej az útra, s elindultunk. Bütyök, a kutya is akart jönni velünk, de Feri bá oldalba rúgta, s visszakergette, vigyázzon a házra, az úgy sírt, mint egy kicsi gyermek, vinnyogott keservesen, akkor láttam először, hogy a kutyák is tudnak sírni, potyogtak a könnyei. Gyergyó felé irányultunk, mert nem akartunk szembetalálkozni a Gyimeseken betörő olájokkal. Ezt én csak a nagyok beszédéből vettem ki, mert azt sem tudtam, kik azok az olájok, sárkányokra, kutyafejű tatárookra, lüdercekre, prikulicsokra gondoltam, akikről a mesék szólnak, szóval elindultunk, én mentem az ökrök előtt a poros úton, az asszonyom és a gazdám az ülésdeszkán szomorkodtak.

Ezzel nem is lett volna semmi baj, jó lábaim vannak, fűрге voltam mindig, de amikor letértünk a nagyútról Borzont felé, én is, az ökrök is megéreztek a hirtelen kaptatót, ráadásul a fejőstehén rángatta hátrafelé a szekeret, aminek az ökrök cseppet sem örültek. Kinn, a tetőn pihenőt parancsolt a gazdám, amúgy is esteledett már, visszaneztünk, s láttuk, hosszú szekérsor jön utánunk, a lovas fogatok megelőzik azokat, akiknek csak tehenük vagy ökrük van, nagy a kavarodás, kiabálás, sírás, káromkodás. Bőgték az állatok, ugattak a

kutyák, aki nagyon féltette a gazdaságát, terelte az állatait a szekere előtt vagy a szekere után, még süldőt, malacot is dugtak ládába, s hozták magukkal.

Nem telt rosszul az első éjszaka, a fenyőfák is hullatják a tűlevelüket, azt kapartam össze, s hordtam a szekér mellé. Rebi is szöszmötölt rendesen, pokrócokat vett elő a szekér derekából, leterítette, takaró nem kellett, mert langyos volt az idő, nyár vége, az állatokat fákhöz kötöttük, s hamar elaludtunk. Én rögvést fel is ébredtem, mert Feri bá rettenetesen horkolt, azt hittem, medve vagy farkas morog, meresztettem a szemem a sötét erdő felé, mondtam magamban, mennyivel jobb volt otthon, az istállóban.

Ez volt az egyetlen nyugodt éjszakánk egész úton, másnap már összevegyültünk a sokasággal, nem is tudom, hányan lehettünk, főleg asszonyok, öregek, gyermekek, volt, aki sírt, volt, aki csak meredt maga elé, mint a csíksomlyói templomban a szentek s királyok szobrai, a szoptatós anyák nem tudtak elfordulni, ott, mások előtt kibuggyantották szép, fehér csicsüket, s elhallgattatták a torkaszakadtából ordító kicsiket.

Ha valakire rájött a dolga, az leszállt a szekérről, lekuporodott az út szélén, aztán futott, nehogy lemaradjon, az olyan suttyo fiúgyermekek, mint amilyen én is vagyok, le sem szálltak, még versenyeztek is a kukra pisilésben. A lányok s asszonyok szemérmesebbek voltak, bokrok, ciheresek mögé bújtak el, aztán aprítottak utánunk, mert a hosszú szekérsort nem lehetett kakálás miatt leállítani.

De igazi bajunk nem a kicsi- vagy nagydolgunk elvégzése volt, hanem a lejtő. Az ökrök nem tudták visszatartani a nehéz szekeret, szinte maguk alá tapostak engem, ezért megálltunk. Mondta nekem Feri bá, kössem meg a hátsó kereket, ott a lánca a nyújtóra szegelve, ugrottam fürgén, egy miccre áthúztam a láncot a küllők között. Szép, halványkék csíkot rajzolt a megkötött kerék, a ráf megfesti az utat, s mivel mások is ezt csinálták, szívérvány lett az útból, sok-sok keréknyom szívérványa.

Mintha kútba ereszkedtünk volna bé, olyan mélyen volt Parajd, ahol én addig soha nem jártam, csak hallottam, hogy itt, errefelé, mint mesében az üveghegyek, úgy meredeznek az égnek a sósziplák.

De akkor sem engem, sem a gazdámat nem érdekelte semmiféle sósziplá, etetni kellett az állatokat, a két ökör s Gyöngyös miatt naponta legalább kétszer meg kellett állni, ezt csinálták mások is. Csak a sánctartján s a domboldalakon legelhettek az állatok, mert a falvakból

az öregek, asszonyok, gyermekek, ahol átvonultunk, kijöttek, s őrizték villákkal, cséphadarókkal a sarjút, a lóherét, a drága kóstit. Én, amikor lehetett, amikor nem látta senki, téptem egy-egy öl lucernát, s vittem Gyöngyösnek, hogy legyen több teje, az volt az én legfőbb ételem, a tej. Igaz, megfejni nem tudtam, csak Rebit engedte közel magához, mindenki mást felrúgott.

Nagyon hálás voltam a gazdámnak, mert amikor beleálltunk a karavánba, megengedte, hogy közbe-közbe én is felüljek a szekérre, vagy felkucorodjam a nyújtó végére, s jól is tette, hogy megengedte, mert a bakancs úgy feltörte a lábamat, csupa vér lett. Rebi még egy kicsi disznósírt sem sajnált erre pazarolni, bekente a sebem, s tisztá kapcát tekert reája, meggyűjti ez a gyermek a bajunkat, mondta, ha begennyesedik s vérmérgezést kap, mit csinálunk vele, még egy felcser sincs velünk.

Nem gennyesedett be, szépen gyógyult a disznósírtól, még dicsekedtem is a többi gyermeknek, mert összecimboráltam eggyel-kettővel, akik előttünk vagy mögöttünk haladtak, hogy az én sarkam fényes a zsírtól, mint a tarajos kakasé a ganyédombon, ami nagy dolog, mert óriási kincs a disznósír, a kenyérre is csak olyan vékonyan kente Rebi, nem volt vastagabb a szivarpapírosnál. Aztán én többet föl nem húztam a bakancsot, mezítláb aprítottam, csak arra kellett vigyázzak, ne lépjen se Bandi, se Kajla a lábamra.

Emlékszem, Balavásáron dugult bé az országútja, ott folyt össze a két szekérkaraván, duvadt a sok nép, Brassó felől jöttek, még olyanok is, akik nem tudtak magyarul, mondta Feri bá, ezek a szászok. Itt már a lovasfogatok nem tudtak előzni, lassan cammogtunk. Nálunkfelé egyáltalán nincs bivaly, de itt akadt egy-két család, akiknek a szekerét ezek a furcsa, liláskék szemű, lomha állatok húzták, hozzájuk kellett igazodni, volt időm tusakodni órák hosszat a magam életéről, a magam dolgáról.

Azért neveztek el a faluban kicsi Gazsinak, mert apám Gáspár volt, így különböztettek meg minket, de én attól féltem, örökre rajtam marad ez a kicsigazsizás, szégyellhetem magam, ha megnövök.

Sokat dolgoztam én apámmal, főleg az erdőn, amíg el nem vitték a háborúba, s agyon nem lőtték a taljánok, vagy, ahogy a szépvízi asszony mondta, a dingók. Megkaptuk a táborig postától az értesítést, hősi halált halt, írták, de édesanyám nem akart hősi halált halni, mégis itt hagyott

engem. Őt különös betegség vitte el, sok mindent mondtak, én csak annyit láttam, hogy éjjel-nappal sír, nem eszik, nem iszik, erősen szerette az édesapámat, úgy száradt el a lábán, mint a katángkóró az út szélén, ágynak esett, még a vizet sem fogadta el tőlem, csak nézte a plafont, amíg be nem hunyta a szemét örökre. Amikor eltemettük, azt hittem, én is meghalok, azért bújtam fel a hijúba, de megmaradtam világ árvájának, s Gyula bátyám akaratából, egy sánta nagygazda szolgájának.

Erről tusakodtam, s búsultam erősen, mondom, volt időm, mert lassan haladtunk a bivalyok miatt. Marosvásárhely előtt már csendőrök dirigáltak minket, irányítottak kit ide, kit oda, katonák jöttek szembe velünk, egy állomásra masíroztak, ahol mi is megálltunk, ott aztán volt látnivaló bőven. A vonatok tömve katonákkal, arrafelé robogtak, ahonnan mi jöttünk, más vonatok civileket vittek napszentülés felé, azokat irigyeltük nagyon, bezzeg így könnyű menekülni, mondtam, nem kell félnenek, hogy az ökrök a lábukra tapodnak.

A tehervonatokon rettenetes nagy masinákat szállítottak, egyikről azt mondta Feri bá, ágyú, azzal verik ki az ellenséget az országból, én akkor láttam életemben először ágyút.

Nagyon meggyűlt a bajom az ökrökkel, amikor a katonák miatt nem mehettünk az országúton, a mezőn ők inkább legelni akartak, nem jármot húzni, rángatták rettenetesen a két karomat, Feri bával hurkot kötöttünk az orrukra szájkosár helyett, különben felborították volna a szekeret, s odaveszett volna mindenünk.

Vártam mindig az estét, mert akkor megháltunk valahol, s pihentünk egy kicsit, Feri bá bebicegett valamelyik házba, mindig azt mondta, földönfutó székely menekültek vagyunk Csíkországból, fogadjanak be egy éjszakára, meghúzzuk mi magunkat csűrben, pajtában, még a pince is jó lesz. Soha nem utasítottak vissza, jó emberek laknak arrafelé, nekem nem volt furcsa az istálló, de láttam, hogy Rebi húzza az orrát, amikor le kellett feküdni az üres juhajtóban a szalmára, én felkészedtem az odorba, amit ott szénapadlásnak hívtak, s úgy aludtam, mint a bunda, a királynak sem volt jobb dolga, mint nekem.

Akkor lett cudar életünk, amikor fekete felhők kezdtek gomolyogni felettünk, s leszakadt az ég, dörgött, villámlott, zuhogott az eső, úgy megáztunk, folyt ki belőlünk a víz, nekem csak egy rend gúnyát vásároltak a gazdáim, mégpedig olyant, hogy az télen is, nyáron is jó

legyen, az ujjasom megszívta magát, le kellett vetni, ingem is csak egy volt, nem tudom, mi lett volna, ha egy jószágos asszony nem fogad be éjszakára, még tüzet is gyújtott, megszáritgatta minden holmimat. Nekem édesanyám jutott eszembe erről a szép, fiatal asszonyról, s elbújtam sírni a csűr háta mögé, igaz, ő is sírt, mert az urától három hónapja nem jött levelezőlap, biztos, nem él már, mit tud ő csinálni a három apró gyerekkel egyedül.

Az ujjasomról, a nadrágomról, amíg száradtak, eszembe jutott, hogy ott, a szabónál, a szomszéd faluban, ahol csináltatták nekem a gazdáim, szóval ott láttam először könyveket. Szép sorjában voltak felállítva egy polcra a verandán, kék színűek voltak, arany betűkkel a sarkukon. Én, ahogy kiléptünk a kapun, sírni kezdtem, nekem is kellene legalább egy, mondtam. Rebi megsajnálta, visszamentünk, elmondta, mi baja ennek a gyermeknek, erre a szabó kezembe nyomott egy könyvet, soha nem felejttem el, az volt a címe, hogy *A két koldusdiák*. Csak kölcsönadta a jószágos szabó, s vissza is vittük neki egy hét múlva, amikor ruhapróbára mentünk. Én addig kiolvastam, meg is böföttem, mert abban is olyan suhogó árvák szerepeltek, mint amilyen én vagyok, bárcsak ne teremtene árvát soha a Jóisten.

De térjek vissza a mi keserves vándorlásunkra.

Szomorú dolog történt ebben a faluban, aminek a nevét meg sem mondták nekem, itt temették el az első halottunkat. Mi nem ismertük, öregasszony volt, biztos, nem használt neki a zuhogó eső, sokáig könyörögtek a rokonok, engedje meg valaki, hogy állítsák föl az udvaron a nyújtópadot. Ilyent nem szívesen vállalnak sehol, félnek az emberek a visszajáró lélektől, s amikor mégis megkönyörült egy özvegy rajtuk, akkor más baj adta elő magát. Jött a pap, hogy prédikáljon, s temesse el a halottat, de kiderült, ő református, a meghalt asszony katolikus volt, akkor most már hogy legyen. Mondták a rokonok, katolikust nem temethet református lelkész, én ezen nagyon csodálkoztam, milyen furcsák a felnőttek, hát nem mindegy, ha már elköltözött ebből a világból. Bezzeg én rögvést beállnék reformátusnak, csak jönne vissza édesanyám és édesapám onnan, ahonnan még senki nem jött vissza. Végül összebékültek, azt mondták, ilyen a háború, felborult a világ rendje. A gödör szélén szép beszédet mondott a pap, a rokonok hányták magukra a keresztet, a kántor református énekeket énekelt, s amikor a gödörösök kötélén leeresztették a sírba a deszkából

összeeszkábált koporsót, én arra gondoltam, a túlvilágon nagy becsülete lesz ennek az asszonynak, mert hát keresztet is, csillagot is hozott magával ebből az árnyékvilágból.

Azt meg nem tudnám mondani, hány nap telt el, azt sem igen tudtam, mikor van miesnap, mikor van vasárnap, de azt hiszem, a felnőttek is összezavarodtak, mindenkit csak az érdekelt, hol tudjuk meghúzni magunkat éjszakára, mi lesz másnap a betevő falatunk, mit csináljanak a lesántult állatokkal s a lázas betegekkel.

Arra viszont pontosan emlékszem, hogy a falvakban, ahol elvonultunk, hadirokkantak üldögéltek a kapu előtt a padon, vagy bicegtek a féllábúak, mint Feri bá. Olyant is láttam, s attól erőst megirtóztam, hogy egyik rokkantnak mind a két lába hiányzott, de a seb nem volt még begyógyulva, betekerték fehér gyołccsal, ült egy széken, a tornácón, kalapjával kalimpált, hessegette el az undorító legyeket, azért lepték be úgy, mert irtó bűdös volt. Feri bával indultam be ebbe a házba szállást kérni, ő ilyenkor mindig taszított maga előtt, mert a gyerek miatt megesik az emberek szíve a bajba jutottakon, de bennem meghuttyant a lélek, fulladozni kezdtem, tikogtam, vissza kellett forduljunk.

Kimentünk a falu végére, és a szabad ég alatt háltunk, ott nem kellett szagolni a bűdös katonát, s akkor nekem az jutott eszembe, milyen szomorúak lehetnek ennél a háznál a gyermekek, ejsze talán jobb, hogy édesapám odamaradt Doberdónál, abban a sűrű erdőben, mit csináltunk volna vele, ha ilyen csonka-bonkán hozzák haza.

Azt álomban sem hittem volna, amikor elindultunk, hogy éppen olyan magas hegyekre kell fölhágni, mint amilyen hegyek nálunkfele vannak. Azt mondta Feri bá, ezek is Kárpátok.

Közeleedtünk a meredek kaptatóhoz, akkor suppan ránk a második záporosó, de inkább felhőszakadás. Nem volt már újdonság, volt részünk belőle, sovány vigasznak az ég alján, ami összeért a hegygel, megjelent a szivárvány, amiről azt mondta a tanító bácsi az iskolában, hogy hét színből áll. Próbáltam megszámolni, de nem sikerült, ehelyett az a móka jutott eszembe, amit a felnőttek találtak ki a gyermekek bosszantására. Azt mondták, aki átbújik a szivárvány alatt, az átváltozik, a fiúból leányka lesz, a leánykából fiú. Ezt a bolondságot egyedül Ráki hitte el, aki olyan buta volt, hogy az egyszeregy szorzótáblát sem tudta megtanulni. Ha felszólították, hozzákezdett, eljutott odáig, hogy egyszer öt az öt, ott elhalkult, nyökögni kezdett, s elhallgatott. Szóval ez a Derzsi Ráki hitte

el, hogy fiú lesz belőle, ha átbújik a szivárvány alatt, kint dolgoztunk a mezőn, sötét felhők tornyosultak, nem messze tőlünk már esett az eső. Egyik rezes hangú gazda odakiáltotta Rákinak, menj, Ráki, bújj át a szivárvány alatt, s ő megindult, futott pityókaföldeken, löherés parcellákon keresztül, úgy kacagta mindenki, csengett belé a határ.

Hát ilyen szivárványos volt ez a mi utazásunk, a megkötött kerekek a Parajdra belükkető útra festettek szivárványt, az égiháború a felhők karimájára. Az égi háborúról eszembe jutott ez a földi, ez az igazi háború, amiről mind többet s többet tudtam meg útközben.

Nagy árkokat ásnak a fronton, mondták a felnőttek, s onnan lőnek az ellenségre. Persze, az ellenség is ezt csinálja, s csak a szerencsétől függ, kit találnak el, s kit nem a golyók, amelyek úgy röpködnek, mint a büdös katona körül a legyek, kézigránátokat is dobnak egymásra, az szagatja le a lábakat, karokat. Én a kicsi eszemmél, végül is kicsi Gázsinnak hívnak, arra gondoltam, milyen jó lenne, ha soha nem nőnék meg, ha soha nem lenne belőlem Gáspár, nem jó felnőttnek lenni.

Ilyen bölcselkedésekkel teltek a napjaim s az éjszakáim. Nagy nehezen átjutottunk a hegyeken, mondom, Feri bá Kárpátoknak nevezte azokat, s mikor leereszkedtünk az aljba, akkor láttam először síkságot. Olyan egyenes volt a mező, mint a tenyerem, sehol egy domb, sehol egy hegygerinc, s a nyár is fehérebb volt, mint máshol.

Itt már gyérült a szekérkaraván, kurtább lett, mert sokan lemara- doztak, ha valahol végleges szállást kaptak, az útelágazások is fogyasz- tottak minket, volt, aki Szeged felé irányult, mások a fővárosba igyekeztek, kinek hol volt rokona, ismerőse, katonacimborája.

S éppen itt, amikor Feri bá szerint már nem is voltunk túl messze a falutól, ahová igyekeztünk, ahol a Rebi testvére, Józefa lakott, egymás után jöttek a bajok. Lesántult az egyik ökör, a Kajla, én sem álltam jobb lábon, a sarkam, mivel mezítláb jártam, úgy elrepedezett, mint a legelőn lepotyogtatott s megszáradt tehénfos, csúful kezdtem bicegni, utánoztam a gazdámat, engem is ki lehetett volna kacagni, de akkor már nem kacagott senki, jajgatás, sírás, óbégatás hallatszott minden- felől. S hogy Rebi se maradjon ki a jóból, neki árpa nőtt a szemére, úgy becsipásodott, az ujját sem látta, ha fölemelte. Amikor patakon mentünk keresztül, megálltunk, hogy tudja lemosni a csipát.

Az ételünk is fogytán volt, csak a szilvaizből maradt egy félfazéknyi, az is megpimpósodva. Sokan kéregetésből éltek, meg-megálltak a házak

előtt, s tartották a markukat, volt, aki megsajnálta őket, volt, aki bezárta a kaput, nekünk sincs mit enni, mondták, rekviráláskor elvittek mindent a frontra. Máshol azt kiáltották, meg vagytok rühösödve, nem akarjuk elkapni, tetűvel is tele vagytok, menjetek Isten hírével.

Azon aztán végképp elcsodálkoztam, hogy voltak olyan falvak, amelyekben nem volt szabad kéregetni, csendben, lehajtott fejjel haladtunk át, azt mondta Feri bá, azokban olájok laknak, amit én nem akartam elhinni, hogy lakhatnak itt olájok, az olájok nem itt vannak, azok most törtek be az országba kívülről.

A mi legeslegnagyobb bajunk mégis a Kajla lesántulása volt. Mi lesz velünk, ha húzómarha nélkül maradunk? Az út szélén fogunk megpusztulni.

A körme hasadt bé Kajlának, vérzett, megdagadt a bokája, a térde, le kellett táborozni egyik falu végén álló nagy fűzfa alatt. Akkor láttam, milyen ügyes az én gazdám, fiatal égerfákat vágott ki, meghegyezte azokat, beléverte a földbe, gerendázatot, szarvázatot is eszkábált, elég sokáig bakalódott azzal, nem könnyű födelet csinálni, aztán szalmával fődttük bé, amit a faluvégi gazdától vettünk pénzért. Úgy hívják nálunk felé az ilyen szállást, hogy komárnyék, pakulárok húzódtak meg abban éjszakára, oldala nem volt, de mégiscsak födél volt a fejünk fölött. Behurcolkodtunk, a szalmából maradt annyi, amire lefeküdhettünk, s vártuk, hogy gyógyuljon a Kajla lába. Szerencsére a pokrócok megszáradtak, be tudtunk takarózni, s jó is, hogy be tudtunk takarózni, mert ózsre fordult az idő, didergős volt az éjszaka.

Itt éltünk szinte egy hétig, most már nem mondta Feri bá a feleségének, vágj nagy karéj kenyeret Gazsinak, hogy ne csökjön meg, nem is mókázott, hogy nem fele kár, amit a gyermek megeszik, ő vette kézbe a porciózást, a csontnyelű kacorral kockákat vágott, igaz, nekem abból is kisebb jutott, mint a gazdáimnak, de nem lázadoztam, mert hát én mégiscsak kicsi Gazsi vagyok.

Bármekkora szűkében voltunk az ételnek, Rebi mégis egy darab megáztatott kenyeret gyúrt össze maréknyi sóval, azt kötözték a Kajla lábára, s amikor levették a kötést, Feri bá naponta többször rápisilt a sebre s a daganatra. Ilyen gyógyítást sem láttam soha, azt hittem, megbolondultak a gazdám, alig akartam elhinni, hogy három-négy nap után talpra állt az állat, elindulhattunk.

Ballagtunk, bandukoltunk a nagy síkságon, én az ökrök előtt, gazdám a szekéren, immár hárman sántikáltunk, a repedt sarkammal

én, Kajla a törött körmével, gazdám a kucori lábával. Rebi a csipás szemével vesződött, szóval volt bajunk elég.

Az árnyékunk kísért az út szélén, arra sem volt jó ránézni, reggel tájt hosszú volt, délre elfogyott, estefelé megnyúlt, na, gondoltam, ilyen a mi életünk is.

Egyszer csak hallom, Rebi mondja az urának, kérdezzük meg, Feri, melyik út vezet Bagamérra, nehogy eltévedjünk, s bevonuljunk ilyen tatar állapotban Debrecenbe. Ezt a Bagamért én olyan mókásnak találtam, hogy suttyomban elkacagtam magam, mert eszembe jutott, hogy Gáll Elemérrel, aki az alszegben lakott, úgy csúfoltunk az iskolában, Elemér, benned van a kutyavér – ezt juttatta eszembe ez a Bagamér. Hogy tudtak ilyen átabota falnevet kitalálni?

Nem kalandozhattam kedvemre, a szükség hamar visszatérített ide, a mi nyomorúságunkba, elfogyott az élelmünk, nem tehattünk mást, lopni kellett, amit se én, se a gazdáim nem szívesen csináltunk. Éjszaka, amikor senki nem látta, tördeltünk egy-egy öl törökbúza csövet, először lehúztuk egy kicsit a lapiját, belevágtuk a körmünket a szemekbe, kikerestük azt, amelyik még tejes, ágakat, kórokat gyűjtöttünk össze a csupasz síkságon, megsütöttük, amikor az sem volt, nyersen hersegettük. Jó étel volt, de inkább a napraforgó tartott minket életben, nagy karimákat vágtunk le, ki nem esett szánkból a mag, nem is beszélgettünk, csak rágtuk, ropogtattuk, s köpködtük ki a héját, mondta is Rebi, úgy élünk, mint Gyöngyös, Bandi és Kajla, legelészünk az út szélén, állatok lettünk.

Megtudtam a beszélgetésükből, hogy Rebinek a testvére, Józefa valamikor Pesten szolgált, ott ismerte meg az urát, Ödönt, aki építkezéseken dolgozott, ő hozta ide feleségnek a cselédlányt.

Déltájt érkezünk meg Bagamérra, egy szilaknyit sem hasonlítottunk a pünkösdi rózsákra, sárosak, mocskosak voltunk a fülünk hegyéig. Az emberek kigyültek a piactérre, körülvettek, szorongatták a kezünket, azoktól kérdeztük meg, hol lakik Balogh Ödön. Mikor kinyitották a nagykaput, s beszédelegettünk az udvarra, lett nagy sírás-rívás, ölelés, kifogtuk az ökröket a járomból, enni vetett nekik Ödön, mégpedig frissen kaszált, zöld lucernát, s azzal leültek a felnőttek enni, beszélgetni. Én a sarokban húzódtam meg, Rebi hozott nekem is egy sorkulat kenyeret s egy csirkecombot, amit kétrét gyúrtam bé, olyan éhes voltam.

A faluban volt már telefonhírmondó, újságot is olvastak, abból megtudtuk, hogy elhamarkodták az olájok a betörést, a mi katonáink visszaverték őket, ha meggyógyul a Kajla lába, s mi is összeszedjük magunkat, indulhatunk vissza Madarasra. Feri bá nagyot sóhajtott, mondta, ejsze mégsem pusztult el a háztájuk, a majorságot s minden más jószágot, a kecskét, a disznókat, a juhokat kelekótya Ignácra bízta, akit bolondnácinak nevezett a falu, úgy maszkolták egybe az ő két nevét is, mint az enyémet, a kicsigazsit, de akármilyen kelekótya, csak ellátta az állatokat, s a házra is vigyázott, folytatta a sóhajtozást Feri bá, az ilyen agyalágyultat nem állítják falhoz az olájok.

Alig tudtam odafigyelni, olyan álmos voltam, pedig érdemes volt hegyezni a fülem, mert Józsefának éppen olyan csengő hangja volt, mint édesanyámnak, amíg élt, elmesélte azt is, miképpen ismerkedtek meg ők Pesten, hogy lett abból házasság. Ödön ácsmester volt, mondta, építették a Nagykörutat, én egy gazdag zsidó házaspárnál szolgáltam, erősen vallásosak voltak, megparancsolták, egyek én is kóser kosztot, alig tudtam legyúrni a torkomon, persze, azt nem tudták, hogy amikor már udvarolt nekem Ödön, s én kimenős voltam, két akkora fatányérost rendeltünk egy kocsmában, mint két nagy keserűlapi, félreállt a hasunk tőle.

Ezt mind ott, az asztal mellett beszélték el a nagyok, zúgott a fülem, kicsit sok volt nekem Ödön s Józsefa pesti egybekelése, a gazdag zsidók, a kóser étel, a fatányéros, a háború, az olájok kiverése az országból, a szanta ökör, a házőrző, félkegyelmű Ignác, Bütyök, a kutya, aki megsiratott, amikor eljöttünk, a nagy gond, hogy visszafelé is meg kell tenni az irdatlan, hosszú utat, szóval ekkor, egyetlenegyszer én is elismertem, hogy kicsi Gazsi vagyok, nem fér el a fejemben ennyi minden.

Józsefa nem engedte, hogy én a megszokott helyemen, az istállóban aludjak, olyan kicsi szobában vetett nekem ágyat, aminél a Feri bá s Rebeka kamrája is nagyobb Madarason, jól is aludtam éjfélig, akkor a nagy jövés-menésre felébredtem. Mondja Ödön, nagy baj van az ökörrel, a Kajlával, felfújódott a lucernától, mert nagyon ki volt éhezve, vizet is három vederrel ivott, a sérült lába olyan vastag a daganattól, mint egy veder, teste forró, nagy láza lehet, le kell vágni, ha kiárusítják a húsát a faluban, a kár fele megtérül.

Erre Rebi kezdett halottas nótával óbégatni, hogy megyünk vissza egy ökörrel, Istenem, miért vertél meg minket így, milyen áldott, jó, szelíd állat volt a Kajla.

Hajnalban jött a mészáros, akit ott böllérnek neveztek, s én akkor láttam, milyen rettenetes egy ilyen nagy állat leölése. De hát le kellett vágni, hiába menekültünk el, Kajlát utolérte a háború.

Nagy vasbottal hatalmasat sújtott a böllér a két szarva közé a homlokára, amitől az ökör földre zuhant, mint egy kivágott fa, azután a késével felszaggatta az ereket a nyakán, sugárban ömlött a vér, amit tudott, kifogott abból Józefa egy nagy kék vájdlingba.

Azt már én csak sírva, hányással, csuklással küszködve tudtam végignézni, hogy húzzák be a férfiak a szín alá az óriási testet, hogy akasztják fel a két hátsó lábánál fogva a nyúzófára, hogy buggyantja ki a böllér a bendőjét, s nyúzza le a bőrét.

Hát így ért véget Kajla élete, és én akkor arra gondoltam, elesett ő is, mint édesapám Doberdónál, mert ha nincs a háború, még most is szántogatnánk vele Madarason, s hordanánk haza a sok pityókát a mezőről, mert megkezdődött az ősz.

Az egy cseppet sem vigasztalta Feri bát s Rebit, hogy széthordták Bagaméron a Kajla húsát, ki egy kilót, ki kettőt vásárolt, kinek mennyi pénze volt, még a bőrét is megvette a dögös cigány.

Ismét leültek tanácskozni, s arra jutottak, bé kell fogni Gyöngyöst az ökör mellé, s haza kell menni, különben annyi sem marad meg nekik a vagyonukból, mint a körmük feketéje.

Ekkor Feri bá kezdett borzalmasan káromkodni, szidta az Istent, szidta a szenteket, szidta a világot, hétszentségtel veszettül, hogy fog az kinézni, ordította, egyik felől fejőstehén, másik oldalon ökör, mit szólnak hozzá az emberek, azt hiszik, megbolondult, s átkozta azokat, akik ránk hozták a háborút. A nyakán kidagadtak az erek, az arca először piros lett, azután kék, a szeme kimeredt, az orra vére is megindult, ráfolyt a bajuszára, nem is tudom, mi lett volna vele, ha Józefa és Rebeka nem nyugtatja, nem simogatja, megölelték, letörülték az izzadságot a homlokáról, akkor láttam, milyen nagyon hasonlít egymásra a két asszony, tényleg testvérek.

Hál' istennek, nem ütötte meg a guta Feri bát, egyik vasárnap úgy kezdtünk pakolászni, mint odahaza Madarason, mielőtt elindultunk. Józefa s Ödön a lelküket is kitették volna értünk, jó emberek voltak, s másnap, biztos tudom, hogy hétfő volt, befogták a járomba Gyöngyöst és Bandit, s mi Isten segédelmével elindultunk.

Nem bírja meg az igát a Gyöngyös – mondta Józefa, mert ott, arrafelé igának mondják a jármot.

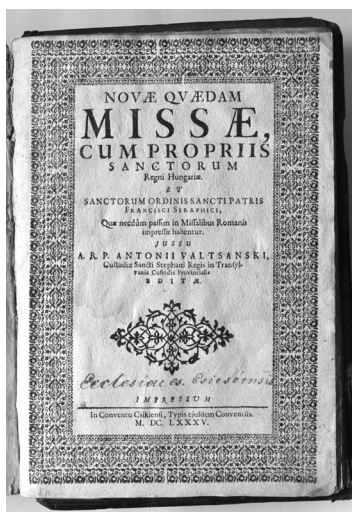
Feri bá akkor már nem káromkodott, kért Ödöntől egy istrángot, s azzal jó feszesre hozzákötötte a Bandi felőli járomfát a rúdhoz. Így megszűnt a járom játéka, a terút jobbra csak Bandi húzta, Gyöngyös csak lépkedett mellette, ami, gondoltam én, nagyon igazságos, mert egy fejestehén mégiscsak fejestehén, s az ökör az ökör.

A mi jármunkon bezzeg nem igazított senki, én a marhák előtt, gazdáim az ülésdeszkán, s nekivágtunk annak az útnak, amit errefelé megtettünk.

Azt viszont semmiképpen sem tudtam felfogni az én kicsi eszemmel, hogy Feri bának, mit tudom én, milyen hivataltól, jóváhagyást kellett kérjen, hogy hazamehessünk. Sok nagy bolondságot láttam, hallottam én a felnőttektől ezen az úton, de ez volt a legnagyobb. Hát nem a mienk az a kedves otthon, az a szép mező, a zúgó fenyves s a csobogó borvíz?

A kapu között Feri bá megemelte a kalapját, Rebi imádkozott Babba Máriához, én lehajtottam a fejem, s különös dolgok jutottak eszembe.

Arra gondoltam, hogy most már nemcsak én vagyok árva, hanem Rebi, Feri bá, Bandi, és Gyöngyös is.

Novae quaedam missae, 1685

(Csikcsicsói Római Katolikus Plébánia könyvtára. Fotó: Nagy Gyöngyvér)

Kovács Újszászy Péter

AKIK ERRE JÁRTAK

– Kányádi Sándor Halottak napja Bécsben című verséről –

Halottak napja Bécsben. Több, mint háromszáz sor. Tizenöt szerteágazó, valahol mégis összefüggő megközelítés. Talán ez az a pillanat, amikor a recenzens nehéz helyzetbe kerül. Mit mondhatna, ami az értő elemzésekből nem derült ki még? Mi lehet az a mindent átfogó szempont, amelynek alapján a kötetről¹ értekezni lehet? Kolozsvári otthonom falai között hosszú ideig kerestem a választ felvetett kérdéseimre, olvastam a versrekviemet, miközben azon töprengtem, az életkor vagy a tapasztalatok sokasága lehet az a tényező, amely az értekezésem tárgyát képező kötet versmegközelítéseinek milyenségét meghatározza? Végül is arra jutottam, az életkor és a specifikus tapasztalatok kéz a kézben járnak egymással.

A kötet világát markáns kettősség jellemzi, amely a versértelmezések sokféleségénél fogva még apróbb világokra bomlik. Azok az univerzumok, amelyek a legmeghatározóbbak, a vers, valamint a megközelítések világa. 1976-os remekművében Kányádi olyan utazásra hívja az olvasót, amely mindamellett, hogy révületbe ejti, arra is készteti, hogy megismerje a nyomort és a nyelvhalál közeli állapotokkal járó nehézségeket. A közelítések által megépülő világ pedig a maga sokszínűségével együtt lesz egységes. Hosszas mérlegelés után arra jutottam, hogy az elemzések világának tarkaságát ragadom meg, a benne foglalt hasonlóságokkal és eltérésekkel.

„Kányádi lírája vallomásos sorsköltészet, amelyben a személyiség élménye és hangulati változásai elemi erővel sűrítik össze az összmagyar kisebbség elszakítottaságérzetét” – állítja „szóródik folyton prolódik” című értekezésében Bertha Zoltán. A József Attila-díjas irodalomtörténész Kányádi verseinek krónikási-konfesszionális hitelességét emeli ki. Bertha megközelítése alapján Kányádi „teremtő poézisbe” foglalja mindazt, amit a kommunista diktatúra évtizedei során a

1 Korpa Tamás (szerk.): „macht nichts mondta halottak napja van”. Közelítések Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című verséhez. Budapest–Marosvásárhely, 2019, Lector Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.

kisebbségi magyarság elszenvedni kényszerült. Az elismert kutató a nemrégiben elhunyt költő egyik fő művének nevezi a *Halottak napja Bécsben*. Bertha az alkotás műfaji besorolásának tekintetében Murvai Olgára hivatkozik, és maga is vers-rekviemnek nevezi azt. Elemzésének második felében a vers angol nyelvű fordításainak problémáit veti össze a szerző a forrásnyelvi eredetivel. „Szabófalva jelképes nevének értelmét nem érzékelheti egy külföldi olvasó” – veti fel az átültetés kérdésének legfőbb problémáját a tudós.

A marosvásárhelyi Lector Kiadó, valamint a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány gondozásában közösen megjelentetett kötet nemcsak azért figyelemreméltó, mert különféle megközelítések széles perspektíváját tárja az olvasó elé, hanem erőssége abban is megmutatkozik, hogy több generáció tudósának és szépírójának a megközelítése kap benne helyet. Codău Annamária elgondolkodtató címet választott esszéjének: *Töprengés a mondás lehetőségein*. Az idézett cím egy már közhelyessé fakult, mégis örökérvényű kérdést szegez az olvasónak: többet mondunk-e azáltal, hogyha szavainkkal kevés információt közlünk? Ugyanakkor nem ez az egyetlen megközelítésmódja a címnek. A mondás lehetőségei Kányádi Sándor ars poeticájára is vonatkoztathatók, hiszen a költő élete utolsó pillanatáig vallotta: vers az, amit mondani kell. A marosvásárhelyi származású irodalmár négy szegmensre osztja eszmefuttatását: (*csendesesen*), (*szubjektív apróságok kitérője*), (*performálások*), (*szál virágom, kis emlékezés*). Elemzése első szegmensében Kányádi Sándor minimalizmusát hangsúlyozza, amely látni engedi, hogy a világ dolgai szétválaszthatatlanul összefüggenek egymással. Ily módon tartoznak össze a halál, a gyász, az emlékezés dolgai is, mutat rá Codău. A *Halottak napja Bécsben* kapcsán a szubjektív apróságok rezervátumába is betekintést enged a szerző. Esszéjében tett vallomása alapján valahányszor a versre gondol, egy villamos sárgasága jelenik meg lelki szemei előtt, az elemzőt a vers elbizonytalanító hangnemének cizelláltsága nyűgözi le. Az értekezés harmadik szegmense a poéma tartalma és felépítése közti kapcsolatokat körvonalazza: a szövegvilágban felbukkanó konkrét oszlop például az alkotás gerincét képező refrén is egyben. A Nagyvárad szőnyegbombázásának kapcsán megjelenő felsorolás „kettő négy hat” Codău problémafelvetése alapján nemcsak az áldozatok életkorára vonatkoztatható, hanem egy végtelen számsort is elindít, amely a halottak leírhatatlan számmennyiségére utal. A szám-

sor kapcsán alkotott meglátást mélyreható és értő észrevételnek minősítem. A költő vélhetőleg azért szakította meg a kettes számszorosban alkotott felsorolást, mert képtelenség lett volna megállapítani a szőnyegbombázás során elhunytak számát. Értekezésének negyedik részében Codău arról számol be, hogyan látta meg a Bolyai Farkas Elméleti Líceum egyik osztálytermének ablakából az utcán sétáló Kányádi Sándort, akinek jelenléte igencsak felkeltette a fiatalság érdeklődését, foglalkoztatta őket, hogy a Kossuth-díjas költő „erre járt”.

Demény Péter alaposságát, felkészültségét és jártasságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Kányádi-versről írott elemzését Roland Barthes *Világoskamra* című könyvének alap gondolataira építi fel, az ellentétekre studium és punctum között. *Subjektív pontumok*. A címadás ellenére Demény nem palástolja tanácsstalanságát, hiszen az évek során íródott színvonalas elemzések után úgy érzi, édeskevés lenne az az információmennyiség, amit hozzáadhatna a már napvilágra került írások komplexitásához. Leküzdvé az elbeszélés kezdeti nehézségeit, a kolozsvári származású költő, irodalomtörténész a poéma azon szegmenseiről értekezik, amelyek a legesleginkább megragadták őt. Kányádi költészetének határozottan és bűvösen népdalos jellegét emeli ki Demény, amely hangban Mozart és a halál témájának egyetemessége nyer teret.

Falusi Márton Kányádi versrekviemjének főbb motívumait használja fel a címkötésben: *Mozart és Bartók, Bécs és Kolozsvár*. Falusi értelmezésében a hosszúvers több mint műfaj, amennyiben egy teljes világképet fejez ki. A hosszúvers varázsa ugyanis a Falusi-féle megközelítésben korunk szellemi klímájának sugározásában érhető tetten. A *Halottak napja Bécsben* a társadalom problémáit avatja poétikai problémákká. Codău Annamáriához hasonlóan Falusi Márton is sokat méltatja a vers azon erényét, miszerint Kányádi bámulatos minimalizmussal teremti meg a polifóniát. Az értelmező a vers letisztultságát sem hallgatja el. Széleskörűen kiterjedt ugyanis a beszéd és a szemléletmódok binaritása. A szerző öt beszédmódot különböztet meg: az egyes szám első személyben történő vallomásos versbeszédet, az általános szentencia beszédmódját, a többes szám harmadik személyű megszólalást, valamint az anekdotikus, részben párbeszédes, részben leíró jellegűt. A poémát éles ritmusváltások jellemzik, Falusi kétértelműséget tulajdonít a koszorúnak, hiszen a kép egyaránt vonatkozhat

az összegyűlt embertömegre, amelyben a versbeszélő feloldódik, de ez a bizonyos koszorú lehet a halottra vonatkozatható metafora is. A tanulmányíró szerint a *Halottak napja Bécsben* a paraszti kultúra, a nemzeti sajátosság és az egyetemes emberi kozmopolitizmus kérdéskörét hangolja össze a „dunából tengerre / ki az óceánba” toposz alkalmazása által. A poéma ugyanakkor a sajátos és idegen találkozásának biztosít teret „küküllő-angara / maros-mississipi; „szabófalvától san franciscóig”. Az idézett ellentétező párhuzamokban megjelenő Szabófalva nemcsak a csángók nyelvhálál közeli állapotát írja le, hanem Murvai Olga gondolatai mentén haladva tovább azt a nyomort is, amelyben a születő gyermeket agyonnyomja a részeg anya. A vers tehát, állítja Falusi, a humánnum globális kiszolgáltatottságát idézi meg.

A *Halottak napja Bécsben* valószínűleg az egyik legbonyolultabb magyar vers, állapítja meg esszéjének bevezetőjében Farkas Wellmann Éva. A költőnő megközelítéseit tekintve a poéma részleteiben igen jól érthető, mégis azt a benyomást kelti, mintha csak bizonyos feltételek árán nyújtana betekintést világába. Kányádi verse Mozart rekviemjének méltó utánkövetése, egyedi módon rezonál az eredeti műre. Farkas Wellmann Éva egyedülálló észrevételeket is megoszt az olvasójával. Értekezésének megírásakor például arra jött rá, hogy harmadik-negyedik olvasásra a versrekviem már együtt létezik a Mozart általtal megkomponált zeneművel. Érdemes összehangolni az egyik művet a másikkal, és „fokozatosan beúszik a verssorok közé a zene”. Esszéjében a költőnő új síkokat látta: lásd a Mozart temetésén is tomboló ítéletidő egyazon versben jelenik meg, mint a Bartók gyűjtéseinek színhelyeként szolgáló Szabófalva. Kányádi poémájában nemcsak vers és zene, hanem gondolatok sokasága úszik egybe.

Mintha Farkas Wellmann Éva megközelítéséből bontakoztatná ki saját versértelmezését Konkoly Dániel. Írásában a szerző a *Halottak napja Bécsben* szavalmi módjairól is szót ejt, külön kiemelve azt, hogy a vers dalok struktúráját idézi fel a maga dallamosságával, a refrén jelenlétével.

Lapis József *Kányádi csillagai* című értekezésében azt javasolja, hogy a második eljövétel, valamint a megváltás távlatából vizsgáljuk a költeményt, felhívja ugyanakkor a figyelmet templom és ima szín- attribútumainak felcserélődésére is. Demény Péteréhez hasonlóan Lapis megközelítése is a folklórból származatható jegyeket hozza

szóba. A regölés népi varázsformájába inkadrálódik a szöveg, ugyanakkor végbemegy a *Valaki jár a fák hegyénnel* történő párhuzam felállítása is, amely a megérintható idegenséget felmutató költemény, állapítja meg Lapis. A fák hegye szerinte a világok közötti határra és az olajfák hegyére utaló allúzió.

Markó Béla az erdélyiség dilemmáját választja esszéje központi témájának. Kányádi versében az identitásproblémák feloldására törekszik. Markó észrevételeit a kommunista rezsim alatt átélt megszorítások tapasztalataira építi fel, amelyek tovább élnek mindazokban, akik mindezt átvészelni kényszerültek. Az erdélyi költő olyan világban ír, amely nem nyújt valódi otthonosságérzést, az idegenségről szóló versek pedig a transzilván líra fő vonulatát képezik. Markó Béla Szilágyi Domokos virtuóz hosszúversével, az 1964-es *Bartók Amerikában* című művel hasonlítja össze a *Halottak napja Bécsbent*. Ahogy Farkas Wellmann Éva értekezésében, úgy Markó Béla megközelítésében is fontos szerepet kap a versek muzikalitása. Mindkét költő zenei témára építkezik, hangsúlyozza Markó, csak míg Kányádi Mozart *Rekviem*jét veszi alapul, addig Szilágyi Domokos Bartók Béla személyiségének állít emléket, a művész saját világában való idegenségének. Markó az identitásösszegző alkotások mentén tagolja az életművet. Koronként születik egy-egy identitásösszegző alkotás, lásd a *Fától fáig* vagy a *Fekete-piros* című költeményeket.

Pál Sándor Attila *Szabófalvától San Fransiscóig* című esszéjében amellet foglal állást, hogy először át kell szűrünk magunkon Kányádi versét ahhoz, hogy a későbbiekben meg is érthessük azt. Az elemzés szerzőjét érdekes kíváncsiság jellemzi a poémában szereplők identitását illetően. Mindezek mellett Pál nagy hangsúlyt fektet a mondott vers varázsának a kiemelésére is, ugyanúgy, ahogy a mondott és az írott vers szövegtörzseiben felbukkanó különbségek vizsgálatának is külön figyelmet szentel.

Sánta Miriám arra keresi a választ, hogy melyek lehetnek a közös vonások egy kitartó pánikroham és Kányádi Sándor örökérvényű költészetében. A fiatal költő, irodalmár érzelmekből építkező esszéjében egy dedikáció misztikumát is körüljárja, ezzel mintegy új szintre vive az eddigi elemzések sorába. Sánta szerint Kányádi költészetében mindig találni érvényes megállapításokat, támpontokat a mindennapok pszichés megpróbáltatásainak áthidalásához. A *Kis meditáció rövid*,

sötét napokra című írás közös nevezőre hozza a *Halottak napja Bécsben* tartalmát az individuum pszichikai állapotával. A Kányádi által megverselt idegenségtapasztalat a pánik lassú ernyedésével párhuzamosan válik tisztán láthatóvá.

Smid Róbert megközelítésében a *Halottak napja Bécsben* és Babits Mihály *Csak posta voltál* című versének inskripciók alakzatait emeli ki. Kányádi poémája kapcsán az énképződés spaciotemporális helyértékének mibenlétét követi számon Smid: „kit érdekel, / hogy erre jártál”. Mindezek mellett a költemény ritmikáját a villamoszakatolás, illetve hallás és hallgatás, hallottak és halottak összefonódása határozza meg.

Oldás és kötés című írásában Vigh Levente a fonás aktusának tulajdonít fő szerepet, míg arra is figyel, hogy milyen emlékek fűzik egy-egy adott szövegrészhez. A fonás módozatait, e tevékenység életszerűségét vagy esetleges tragikumát veti fel. Vigh szerint a verset olvasva mi magunk is egy kegyeleti sírdísz részévé válunk, de a koszorú képzetköre a gyerekkort is eszünkbe juttathatja, amikor az óvoda udvarán fontunk koszorút a járdán áttörő kutyatejből.

Pataki Viktor szerint az „akár e bécsi utca” hasonlata nem az elválasztottság vagy otthonosság érzését hivatott alátámasztani, hanem a szituáció tér- és időbeli kiterjedését nyomatékosítja.

Balogh Gergő megközelítéseiben ismét felbukkan a villamos képe. Az irodalomtörténész szerint a villamossín a születéstől a halálig vezető utat jeleníti meg, annak felgömbülése pedig az eltelt időhöz való hozzáférés korlátozottságát hivatott igazolni.

A Kányádi Sándor kilencvenedik születésnapjára összeállított kötetet Borsik Miklós *Hívások káosza* című esszéje zárja. Konkoly Dánielre hivatkozva a hangfelvételek azok, amik talán a leghűebben őrzik a költő szellemiségét. Ugyanakkor Kányádi szentenciáját – „Mert a legárvább / akinek még halottai sincsenek” – József Attila 1924-es gondolatával veti össze Borsik: „Aki szegény, az a legszegényebb”.

„Kit érdekel, hogy erre jártál?” – veti fel a kérdést a Nagyalambfalváról elszármazott magyar költőóriás. Az elemzett tanulmánykötet megjelenése, valamint versrekviem megírása óta eltelt évek azt bizonyítják, hogy igenis szép számmal akadnak olyan értő olvasók, akiket érdekel az, hogy emberségével, művészi alázatával és alkotói zsenijével Kányádi Sándor nemcsak erre járt, hanem nevét a halhatatlanok közé is beírta.

Muckenhaupt Erzsébet

A CSÍKSOMLYÓI FERENCES NYOMDA
ÉS KÖNYVKÖTŐ MŰHELY KÁJONI JÁNOS
KORÁBAN¹

– *Újabb adatok a csíksomlyói könyvnyomtatás
és könyvkötészet első évtizedéből* –

A csíksomlyói ferences kolostor nyomdájának alapítása I. Apafi Mihály (1661–1690) korára esik, amikor a fejedelemség területén hosszabb-rövidebb ideig még nyolc helyen folyt könyvnyomtatás: Sárospatakon, Kolozsváron, Szebenben, Brassóban, Gyulafehérváron, Szászsebesen, Keresden, Debrecenben. A többségükben protestáns nyomdák közül fejedelmi nyomdaként működött a Rákócziak által alapított pataki tipográfia, városi nyomdaként bérlők üzemeltették a szebeni és brassói nyomdát, ugyanúgy működött a török hódoltsági területhez legközelebb fekvő debreceni nyomda is. A Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári fejedelmi nyomda az 1658-as török-tatár-dúlás következtében megszűnt. A század hetvenes éveiben a sárospataki nyomdát Debrecenbe menekítették, a gyulafehérvári megmaradt részét pedig Apafi Mihály fejedelem az addigra gazdátlanná váló váradi tipográfiával egyesítette, a kolozsvári, valamint a nagyenyedi kollégiumoknak adományozta, és Kolozsvárra telepítette. A protestáns nyomdák mellett tevékenykedett egy ortodox román nyomda (helyét többször változtatta, de mindvégig ugyanazzal a felszereléssel Gyulafehérváron, Szászsebesen és Szebenben). A század utolsó harmadára az addig protestáns főurak többségének katolikus hitre térésével, a Wesselényi-féle Habsburg-ellenes összeesküvés megtorlásaként további protestáns nyomdák már nem létesülhettek.²

Ugyanebben az időszakban Magyarországon négy helységben folyt katolikus nyomtatás: a magyar katolicizmus két jelentős központjában,

1 Az alábbi írások a Csíkszeredában 2019. november 16-án megtartott *Joannes Kájoni 390* emlékkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai. A konferencia szervezője a Hargita Megyei Kulturális Központ volt.

2 V. Ecsedy 1999, 109–143.; V. Ecsedy 2000; Muckenhaupt 2007, 9–10.

Pozsonyban és Nagyszombatban, a nyugati határszélen, Lorettomban (1670–1672), Nádasdy Ferenc főúr nyomdájában, és a kassai jezsuitáknál (1673–1674). Országos hatású katolikus nyomda csak a nagyszombati jezsuita egyetemé volt, amely kiadványai nagy számával, példányszámával és terjesztésével kimagaslott a többi magyarországi nyomda közül.

A 17. századi erdélyi fejedelemség területén a vallási és politikai berendezkedésnek megfelelően a katolikusok nem rendelkeztek önálló tipográfiával, amint nem tarthattak felsőbb iskolákat sem. Ezért a magasabb szintű papi képzést csak Erdélyen kívül tudták megoldani.³ Ugyanígy a számukra fontos nyomtatványokat is – tankönyveket, imakönyveket, énekeskönyveket és kegyességi műveket – távoli helyekről, csak a fejedelemség területén kívülről, Bécsből, Nagyszombatból és Pozsonyból tudták beszerezni.

A Nagyszombatból kiinduló ellenreformáció, Pázmány Péter fellépése és nézeteinek nyomtatásban való terjedése azonban előbb-utóbb a protestáns erdélyi fejedelemségben is érezte hatását.⁴ E folyamatok következményeként a század utolsó negyedében létrejöhett az első erdélyi katolikus alapítású nyomtatóműhely, 1675-ben.⁵

A nyomda alapítására Csíkban került sor, a Szent István királyról elnevezett ferences őrség csíksomlyói kolostorában. A nyomdaállítás gondolatát a ferences őrség definitóriuma (vezetősége) indítványozta és pártolta. A rend Kájoni János tudós ferences atyát bízta meg a kézisajtó megszerzésével és felszerelésének megvásárlásával. Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy Kájoni János nagyszombati tanulmányai során feltehetően a nyomdászat mesterségét is közelebbről megfigyelhette a jezsuiták által 1648-tól működtetett egyetemi nyomdában. A tipográfia felállítása szempontjából fontos esemény lehetett még Kájoni János 1671. évi felső-magyarországi (pozsonyi) diplomáciai küldetése, amelyet I. Apafi Mihály követeként, a fejedelem kérésére teljesített. A küldetés célja a Wesselényi-féle összeesküvéssel kapcsolatban megvádolt Czeglédi István kassai lutheránus prédikátor érdekében való közbenjárás, a lelkész megmentése volt.⁶ Az erdélyi fejedelem által kijelölt

3 Szabó-Tonk 1992.

4 Galla 2005, 121–145.

5 Bánfi et al. 2014, 155–158.

6 Benedek 2000, 385–388.

egyházi küldöttség tagjaként Kájoni az erdélyi ferencesek nyomdaalapítási terve miatt Nagyszombatba is ellátogathatott.⁷

A csíksomlyói tipográfia létesítése szempontjából fontos volt, hogy Kájoni Jánost 1675-ben megválasztották a kusztódia élére, 1677-től pedig püspöki helynök utódlási joggal a ferences Damokos Kázmér segédje, az apostoli misszió főnöke. Megválasztott tisztségeit követően legfontosabb feladatának immár a nyomda felállítását tekintette. Saját maga jegyezte fel a ferences őrség történetébe, hogy „*P. Joannes Kájoni szerzette a Typografiat, pro necessitate Missionis Apostolicae et catholicorum huius regni, a melynek szerzeseben se Csik, se Mikhazi Klastrom egy penzt sem adot, hanem kézi munkajával szerzette az arrat, cum omnibus requisitis et pertinentiis suis.*”⁸

A nyomda alapításához anyagilag hozzájárultak a somlyói kolostor és a székelyföldi katolikusok jötevői, Kornis Gáspár marosszéki főkapitány és Haller Jánosné Kornis Kata együttesen 100 forinttal. További 10 forinttal segítette Bánfi Kristófné Farkas Margit.⁹ Kájoni János az officina felállítását követően az 1676. év elején Györffi Ferenc testvért a nyomda engedélyeztetésének céljával elküldte Rómába, valamint azért is, hogy a Szűz Máriáról elnevezett magyarországi provinciából hozzon könyvkötőt.¹⁰

A könyvsajtó utólagos írásos engedélyét a somlyói ferencesek 1676-ban kapták meg Rómából. Az engedély megszerzésében Kájoni segítségére volt rendtársa, Római Modeszt (Modestus a Roma) egykori erdélyi ör,¹¹ az erdélyi kusztódia egyik alapítója.

Figyelmet érdemlő tény, hogy a csíksomlyói ferences tipográfia, a magyarországi és az erdélyi nyomdákhoz hasonlóan, nem folyamodott császári, királyi vagy fejedelmi engedélyért alapításakor. Nyomtatómű-

7 Domokos 1979, 129.

8 Kájoni 1991, 60.

9 Uo., 64. A nemes asszony a kolostor jötevője, Szűz Mária tisztelője, Kájoni János feljegyzései szerint valószínűleg fogadalomból ezüstkoronát adományozott a csodatevő Mária-szobornak: „*Bánfi Christofne Farkas Margit czinaltatta a boldog Asszony fejében valo ezüst coronat a melynek keszitesere adot fl. 250 cum victualibus pedig felment ad florenos 300*” (Kájoni 1991, 60.)

10 Benedek 2000, 443.

11 Olasz ferences misszionárius, aki Kájoni János korában Erdélyben működött. Ő is bábáskodott 1640-ben a Szent István királyról elnevezett erdélyi ferences őrség megalapításánál. Ekkor váltak el az erdélyi ferencesek a magyarországi Üdvözítőről elnevezett provinciától. Az erdélyi őrséget (kusztódiát) 1729-ben emelték provincia (tartomány) rangra.

helyének felállításához kizárólag csak egyházának hozzájárulását kérte, amely ellen az erdélyi fejedelem nem tiltakozott. Nem rendelkezünk arra vonatkozó adattal, hogy Kájoni mekkora összegért és hol vásárolta a tipográfia felszerelését. Az utóbbi évek kutatása nyomán kizárható, hogy a viszonylag közeli erdélyi Szászföldről vette volna a készletet, ahol több nyomda is működött. Ugyanakkor a nagyszombati Akadémiai (Egyetemi) nyomda anyagával vetve egybe a felszerelést, megállapítható a kapcsolat Csíksomlyóval. Abból, hogy a ferences műhelynek sem a teljes betűkészlete, sem a cifráinak többsége nem egyezik a nagyszombati officina készletével, továbbá mivel a közös nyomdai anyagot sem Csíksomlyóval egyszerre kezdték alkalmazni, arra következtetünk, hogy az új nyomdai készleteket a két nyomtatóműhely viszonylag közeli időkorben közös bécsi forrásból, de egymástól függetlenül is beszerezhetette. A kérdés pontos tisztázása még további kutatást igényel.¹²

A nyomda szerény felszereléssel rendelkezett: összesen tíz darab könyvdíszszel és egy, a bécsi forrást erősítő iniciálesorozattal. Könyvdíszszelnek többségét egyenként válogathatták össze már kiiktatott egykori, bizonyára nem hazai, és egyelőre még nem azonosított nyomdai készletekből. A kötetek díszítését segítette még a felszereléshez tartozó tizennégyféle nyomdai cifra is, amelyből találékonyságuknak köszönhetően szép kiállítású, tipográfiai szempontból igényes címlapkereteket, záródíszeket és iniciálékat alakítottak ki, ily módon pótolva ki a könyvdíszek hiányát.¹³

Kájoni János a tankönyvek, imádságos- és énekeskönyvek kinyomtatásához Kassai András¹⁴ személyében nyomdászról is gondoskodott. A fiatal tipográfus világi nyomdászként érkezett Csíkba. Még Csíksomlyóra költözése előtt a Felvidéken (Kassán?) nagyszerűen elsajátította a nyomdászat mesterségét. Bizonyítja ezt a somlyói kiadványok szép tipográfiai kivitelezése.

Kassai András érdeme lehet, hogy a későbbiekben megoldotta a Kájoninak oly nélkülözhetetlen, öntött, mozgatható hangjegyek pótlá-

12 Bánfi 2011, 73–76; Bánfi et al. 155–158., 330–331.

13 Bánfi 2011, 73–76.

14 P. Kassai András valószínűleg 1652-ben született lutheránus szülőktől. 1679-ben felvette Szent Ferenc öltönyt és nemsokára pappá szentelték; 1684-ben mint páter szerepel. 1692-től kezdődően Brassóban is működött, mint misszionárius, azonban élete végéig a csíksomlyói nyomdát vezette. Meghalt Csíksomlyón 1705. január 27-én. – György 1930, 188., 255., 391., 525.

sát, fametszetű kottasorok segítségével. Előbb négy sorban vonalakat nyomtattak, majd az általuk „fabrikált” hangjegyeket az üres sorokra rányomtatták. Az eljárásnak köszönhetően a kottákba a szükséges betűt vagy szövegrészeket is be lehetett illeszteni. A nyomda első terméke, a *Cantionale Catholicum*, még kották nélkül jelent meg 1676-ban. Ezt az eljárást mai tudásunk szerint az 1678¹⁵ és 1683-ban nyomtatott liturgikus kalendárium *Modus, Benedicamus et antiphonas intonandi* című oldalán¹⁶ alkalmazták.

A 18. század elején a *Cantionale Catholicum*nak a második kiadásában is szerepel ez a kottanyomatási módszer (1719).¹⁷ Teljes kottás liturgikus könyvet 1741-ben adtak ki a somlyóiak, a *Hymni vesperarum* című liturgikus művet.¹⁸

Kassai András nemcsak a nyomda vezetését látta el, hanem a nyomtatásban segédkező, könyvkötő laikus testvérek közül többet bevezetett a nyomdászat mesterségébe is. Név szerint ismert tanítványa Fr. Balogh Leó,¹⁹ aki 1729-ig dolgozott a nyomdában. Kassai mellett minden bizonnyal ő is együttműködött Kájoni Jánossal az 1680-as években a nyomdából kikerülő munkák kinyomtatásánál.

1681 és 1684 között Kájoni csíksomlyói házfőnökként sokat tett a templom és a rendház helyreállításáért, felújításáért (1682-ben Vítus Pilutius moldvai apostoli adminisztrátorral felszenteltette a templomot), kolostori könyvtárat gondozott, könyveket köttetett, felügyelte az iskola, a tipográfia és a könyvkötő műhely tevékenységét.²⁰

A következőkben az Erdélyi Fejedelemség idején működő csíksomlyói ferences nyomda kiadványairól, azok nyomtatási körülményeiről adunk számot az újabb kutatások tükrében. Azokat a kutatási eredményeket összegezzük, amelyek az erdélyi és moldvai katolikusok számára dolgozó csíki ferences nyomda vonatkozásában új adalékokkal szolgálnak. Olyan új nyomtatvány- és kéziratföredékek kerültek ugyanis elő, amelyek a Kájoni-nyomdához köthetők, és amelyekről eddig nem volt tudomásunk.

15 RMK II. 1419.

16 RMK II. 1517a, f. C_{3a}.

17 Petrik I. 308.

18 Petrik V. 214.

19 Balog (János) Leo testvér Háromszéken született 1665-ben. 1680-ban öltötte magára a rend ruháját. Csíksomlyón hunyt el 1729. január 8-án. – György 1930, 472.

20 Kájoni 1991, 59–60.

Az elmúlt korok egyes könyvkötései valóságos kincseshányak a kutatók számára, s olyan szolgálatot tehetnek a könyvtörténettel foglalkozóknak, mint amelyet a föld vagy a középkori műemléktemplom a régészeknek. A restaurálás, a táblák felbontása vagy szétáztatása alkalmával felbecsülhetetlen értékű kéziratok, oklevelek, kódexek és nyomtatványok részei kerülnek elő. A csíksomlyói barátok könyvkötő műhelyében készített papír kötéstáblákból kifejtett, összeragasztott selejtes nyomtatványok, makulatúra és próbanyomatok vizsgálata, megbontása és restaurálása során alig ismert, ismeretlen vagy csonkán fennmaradt 17. századi somlyói nyomtatványokat sikerült meghatározni.

Vizsgálatunk egy több évre szóló kutatási projekthez tartozik. Témája: a csíksomlyói ferences kolostor könyvkötő műhelyének első és második korszaka, illetve a nyomda első, 17. századi időszaka. A kutatás során több somlyói 17. századi nyomtatványt és kötést határoztunk meg hazai és külföldi könyvtárakban egyaránt. Az iparművészeti, kötéstechnikai, könyv- és művészettörténeti szempontból végzett vizsgálat során a Csíki Székely Múzeumban őrzött somlyói kötéseknek egy részét megbontásra és helyreállításra javasoltuk.²¹

A magyar nyelvterületen belül eddig hasonló kutatást végzett az OSZK Régi Magyarországi Nyomtatványok Kutatócsoport egykori vezetője, Borsa Gedeon, a Joannes Manlius 1582–1605 között a királyi Magyarország nyugati városaiban végzett nyomdászai, könyvkötői és könyvkereskedői tevékenysége kapcsán.²²

A kutatás során összesen hat könyv kötését javasoltuk restaurálásra és megbontásra.²³

21 A Csíki Székely Múzeumban a kötetek restaurálását Benedek Éva okleveles papírrestaurátor végezte el.

22 Joannes Manlius Németújvárott, Monyorókeréken, Keresztúron és Sárváron dolgozott. Németújvárott (Güssing) mindenekelőtt patrónusa, Batthyány Boldizsár könyvtára számára kötött könyveket. Batthyány unokája, Batthyány Ádám a könyvtár egy részét később a németújvári ferences kolostorra hagyta. (Borsa 1970–1971, 301–321.; Borsa 1972, 165–203.)

23 1. Ltsz. 7.: Seneca, Lucius Annaeus: *Scripta quae extant*. Ed. Marcus Antonius Muretus et Fernardus Pincianus. – Parisiis, apud Petrum Cavellat, ex Typographia Petri Remier, 1587.; 2. Ltsz. 866.: Coll. 1–2.: 1. Joannes Baptista de Lezana: *Consulta varia theologica, juridica et regularia per conscientiarum instructione*. – Venetiis, apud Franciscum Baba, 1651. 2. *Summa quaestionum regularium seu de casibus conscientiae*. – Venetiis, apud Juntas et Baba, 1641.; 3. Ltsz. 1313.: Buccellenti, Joannes: *Asceticarum considerationum tomus secundus, creatura peccans. De triplici peccato Luciferi, Adami, et Caini*. – *De dignoscendis spiritibus*. – Viennae Austriae. In officina typographica Matthaei

A csíksomlyói nyomda legelső és egyben legjelentősebb 17. századi kiadványa Kájoni János *Cantionale Catholicum* című énekeskönyve. Kájoni az előszóban maga írta, hogy legfőbb célja e munkával hazájának szolgálni, egyben mások számára biztosítani, hogy akadály nélkül dicsérhessék az Istent. Ennek a fontos műnek a megjelentetését 200 forinttal támogató csicsókeresztúri Torma Istvánhoz, Belső-Szolnok vármegyei főispánhoz írt ajánlásában Kájoni megemlíti: „*most nagy fáradtsággal és költséggel hozatott Typográphiámnak első zsenegjét Kegyelmednek szentelem.*”²⁴ Három részben, mindegyik külön címlappal, de folyamatos lapszámozással, magyar és latin nyelvű énekszövegeket tartalmaz. Beosztása nem tér el a szokásostól: az első rész Adventtől Úrnapiig az egyházi év énekeit közli; a második részben a tágabb értelemben vett „de sanctis” (a szentek miseénekei) énekeken kívül vannak még a liturgikus év saját miseénekei (*Cantiones de tempore*) és zsolttárok. A harmadikban a temetési és halotti énekek, az utolsó dolgozokról szóló énekek, továbbá alkonyati zsolozsmák, litániák és Krisztus életéről szóló passió-énekek találhatók. A nagybőjti énekek között megvannak Jeremiás siralmi, valamint a virágvasárnap és nagypénteki passió teljes magyar szövege.

Kájoni legfőbb forrása a Lőcsén 1651-ben nyomtatott *Cantus Catholici*, továbbá a 17. század folyamán megjelent katolikus imádságoskönyvek és elmélkedésgyűjtemények voltak. A protestáns eredetű énekek is megtalálhatók énekeskönyvben. A *Cantionale* énekei egyben bizonyítják, hogy Kájoni nagyon jól ismerte az erdélyi hagyományos, népi katolikus énekeket, és fel is vette őket művébe. A 17. század e legterjedelmesebb kinyomtatott énekgyűjteménye évszázadokra meghatározta a katolikus énekhagyományt. Hatása, az ősi dallamok továbbélése Erdélyben és Moldvában, napjainkban is kimutatható.²⁵ A népszerű énekeskönyvét 1719-ben, 1805-ben és 1806-ban²⁶ újra kinyomtatták a csíksomlyóiak.

Cosmerovii, 1667.; 4. Ltsz. 1476.: *Vita sanctorum*. – 16–17. század.; 5. Ltsz. 3016.: Augustinus Barbosa: *Pastoralis sollicitudins, sive De officio et potestate episcopi formularium episcopale*. – 17. század.; 6. Ltsz. 3917.: Coll. 1–2.: 1. *Sylvae sacrae monumenta sanctioris philosophiae*. – Monachii, 1594. 2. *Trophaeum vitae solitariae*. – Venetiis, 1598.

24 RMK I. 1188.; RMK II. 1376.; Veress I. 214.; Domokos 1980, 133–142., 151–1291.; Pap 2000, 540.; Muckenhaupt 2007, 17 (II-1.)

25 Tánzos 1995, 89–91., 97–98.; Kővári 2007, 93–112.; Kővári 2007a, 103–113.; Kővári 2007b.

A megvizsgált és restaurált somlyói kötésekből előkerültek a *Cantionale Catholicum* makulatúralapjai, a korrektúrázása céljából készített kefelenyomatok,²⁷ Kájoni kéziratot megjegyzéseivel, korrektúrajeleivel,²⁸ valamint a tudós ferences által összeállított terjedelmes nyomdai kéziratának több lapja.²⁹ A leletegyüttes könyv- és irodalomtörténeti szempontból nagy jelentőséggel bír, hiszen eddig csupán két régi magyarországi kiadvány nyomdai kéziratát ismertük – az 1590-ben kiadott *Vizsolyi biblia* és az 1626-ban nyomtatott Káldi-féle teljes katolikus biblia nyomdai kéziratát.³⁰

A nyomda tevékenysége, még alapításától kezdve, szorosan összefügg – az ellenreformáció és a magyar katolicizmus programjaként – a vidék katolikus iskolahálózatának kialakulásával, és fejlődésével is. A barátok nyomdájában a tárgyalt időszakban több magyar és latin nyelvű tankönyvet nyomtattak a csíksomlyói és a vidék katolikus kisiskoláinak részére, valamint a gimnázium számára. A Rómából 1676-ban küldött engedélyező okirat kitért arra is, hogy a nyomtatóműhely milyen műveket jelentessen meg. A *Sacra Propaganda de Fide* indítványozta többek között Emmanuel Alvarus portugál jezsuita grammatikájának, az Abbacus-féle számvetéstáblának, Aelius Donatus latin nyelvtanának és Cicero családi levelezésének kinyomtatását.³¹

A megnevezett művekből a kutatók csupán Alvarus népszerű latin nyelvtanából ismernek 17. századi példányt. Nem zárjuk ki, hogy a matematika oktatását segítő abakusz számvetéstáblát és Cicero családi leveleit is megjelentették, ám jelen tudásunk szerint sem erre utaló forrást, sem példányukat nem ismerjük, amely igazolná 17. századi kinyomtatásukat. Cicero családi leveleit a csíki ferencesek később, 1702-ben adták ki,³² de ebben sem található utalás a mű korábbi megjelenítésére.

Általában három típusú tankönyvet jelentettek meg a csíksomlyói és az erdélyi katolikus iskolák számára: katekizmust, ábécéskönyvet és

26 Petrik II. 308.; Petrik II. 309.

27 A *Cantionale Catholicum* makulatúralapjait 2012-ben ismertettük. (Muckenhaupt 2012, 371–384.)

28 Csíki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 1476, 866., 3016., 3917.

29 Csíki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 7, 866., 3016.

30 Szabó 1983; Erdő 2015.

31 Domokos 1979, 130.

32 RMK II. 2101.

latin nyelvtant. A kisiskolákban a katekizmus volt olykor az egyetlen könyv, amelyet a gyermek kézbe kaphatott. Ebből tanult írni, olvasni, énekelni. A katekizmus és a köréje fonódó iskolai oktatás a vallástanítás és az erkölcsi-társadalmi ismeretek egybefonódó foglalatja volt.³³ A somlyói barátok a Petrus Canisius német jezsuita által összeállított népszerű katekizmusát többször is kinyomtatták, *Catechismus Latino-Ungaricus* címmel, latin–magyar párhuzamos szöveggel. A 18. századból ismerünk belőle csíksomlyói példányt, először 1759-ből, majd 1771-ből.³⁴

Kájoni korában az ábécéskönyvek, azaz libellus alphabeticusok tartalmazzák a Katolikus Hitvallás és az imádságok szövegét. Ezért ezeket katekizmus-ábécéskönyveknek is nevezik az iskola- és neveléstörténet kutatói.³⁵ Törzsanyaguk: nyomtatott nagy- és kisbetűk, magánhangzók, mássalhangzók, valamint kettőshangzók, gyakorlószövegek, imádságok, litániák. Kájoni János szerkesztésében 1680 körül nyomtatták Csíksomlyón a latin nyelvű ábécéskönyvet, latin–magyar szótári résszel. Becses töredékeit a könyvtáblákból kiemelt makuláturalapok között azonosítottuk.³⁶

A katolikus gimnáziumokban, tehát Csíksomlyón is, a legfőbb latin tankönyvként – akárcsak más országokban – Emmanuel Alvarus (1526–1582) portugál jezsuita szerzetes háromkötetes nyelvtankönyvét használták. Az első kötet a latin nyelvtant tanulni kezdő diákoké volt (*Principia* címmel), a második kötet a mondatalkotást gyakorló tanulóké (*De constructione octo partium orationis*), a harmadik kötetet pedig a latin nyelv hangsúlyviszonyaival és verstannal ismerkedő tanulók használták (*De syllabarum dimensione*). Az első kötetet tanították a csíksomlyói parva- és principia-osztályokban, míg a második és a harmadik kötetet a felsőbb, a grammatika-szintaxis osztályokban.³⁷

Az ellenreformációt megindító katolikus egyház fontos céljának tartotta a latin nyelv tökéletes tudását. Alvarus grammatikája népszerűségét növelte, hogy az adott környezet anyanyelvéhez igazítva a diákok tanulását segítő hatékony taneszköz lett. A csíki székely gyerekek is nagy haszonnal forgathatták, hiszen a somlyói nyomda

33 Mészáros 1972, 160–171.

34 Muckenhaupt 1991, 61.; Pap 2000, 562.; Muckenhaupt 2007, 24. (III-5.)

35 Mészáros 1972, 54–69., 106–216.

36 Csíki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 7, 3016., 3917.

37 Mészáros 1981, 453–454.; Muckenhaupt 1991, 60–61.; Muckenhaupt 1992, 61.

Emmanuel Alvarus latin nyelvtanát többször is megjelentette a 17. században, magyar nyelvű magyarázattal. Az első, eddig ismert, Csíksomlyón nyomtatott Alvarus-nyelvtan 1685-ből való, a következő pedig 1699-ből.³⁸ A két azonos tartalmú kiadás tartalmazza a nyelvtan második és harmadik részét. Irodalomtörténeti jelentőségét növeli az a tény, hogy magyar nyelvű értelmezések találhatók a latin példák mellett. Művelődéstörténeti értéküket növeli, hogy egyediek (unikumok), tehát könyvritkaságok; az 1685. évi kiadást a Kászonjakabfalvi Római Katolikus Plébánia gyűjteményében találtuk meg, az 1699-es pedig Csíksomlyón, a ferences kolostorban tanulmányozható.³⁹

A köyvtablákból kiemelt töredékek feldolgozása során Alvarus nyelvtana, ún. principia részének több lapját azonosítottuk. A betűtípusok szerint 1682 körül jelent meg, Kájoni János gvardiánsága idején.⁴⁰

Cato verses bölcs mondásainak Európa-szerte népszerű gyűjteményét (*Praecepta moralia Catonis*) is kiadták Csíksomlyón Kájoni János korában, latin–magyar párhuzamos szöveggel. Az eddig ismertlen somlyói nyomtatvány makulatúralapjain Kájoni Jánostól származó korrektúrajelek láthatók.⁴¹ Ezekhez csatlakozik még Csíksomlyó újabb kincse, a kiadvány Kájoni által összeállított nyomdai kéziratnak töredéke.⁴² Így joggal feltételezhetjük, hogy Kájoni szerkesztette, kiadásra előkészítette és esetleg latinból fordította a népszerű aforizmákat. Ezzel négyre emelkedik a régi magyarországi tipográfiai nyomdai kéziratának száma. Közülük kettő Csíksomlyóról származik!

Irodalomtörténeti vonatkozása miatt volt szintén fontos kiadványa a nyomdának a Haller János magyar fordításában megjelentetett, *Pays, a békeséges türésnek Payssa* című,⁴³ tipográfiai szempontból igényes grafikai kivitelezésű műve.

Haller János (1626–1697) az erdélyi főnemesség előkelő tagja. Jelentős politikai szerepet játszott: fejedelmi tanácsos, Torda megye főispánja, testvérével együtt támogatta Kemény Jánost. Szembeszállt Teleki Mihály pártjával, és a Béli-féle összeesküvés leleplezésekor 1678-ban a fejedelem a fogarasi várba záratta. Fogságából kiszabadulva

38 Muckenhaupt 2007. 18. (II-4), 21. (II-11)

39 Muckenhaupt 1980, 421–424.

40 Csíki Székely Múzeum. Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 7, 866., 1313.

41 Csíki Székely Múzeum. Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 1313.

42 Csíki Székely Múzeum. Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 866.

43 RMK I. 1273; Muckenhaupt 2007, 17–18. (II-3)

visszanyerte I. Apafi Mihály bizalmát, tanácsosa és egyben az erdélyi rendek bécsi követe lett. Várfogsága idején, 1678–1682 között magyarra fordította a *Hármas históriát* és Jacobus Corenus 17. századi obszerváns francia ferences *Clypeus patientiae* című népszerű művét. A *Hármas históriát* halála előtt két évvel, 1695-ben nyomtatta ki a maga költségén Misztótfalusi Kis Miklós polgári műveltséget terjesztő kolozsvári nyomdájában. A Corenus-féle keresztény tanítást a felesége, Kornis Kata által is támogatott csíksomlyói kolostor nyomdájában jelentette meg, 1682-ben. Érdekes e terjedelmes vallásos mű bevezetése, mert benne Haller lelkesedéssel szól a tiszta, szép magyar beszéd és írás szükséges voltáról. Ugyancsak ott ír arról is, hogy az anyanyelv fejlesztése iránti buzgalma s a köznép művelését, nevelését és szórakoztatását szolgáló 17. századi irodalmunk gyarapítása készítette a könyv fordítására.⁴⁴ A táblákból kiemelt töredékek között azonosítottuk a kiadvány több kefelenyomatát, amelyeken Kájoni János korrek-túrajelei láthatók.⁴⁵

A csiki barátok a tárgyalt időszakban több katolikus imakönyvet jelentettek meg, leginkább másodkiadásban. Újfalvi Albertnek, Kájoni János rendtársának sajnos elveszett feljegyzései szerint Kájoni még papnövendék korában, 1650-ben írta meg magyar nyelvű imakönyvét, amelyet a nyomda *Domus aureus (Aranyos ház)* címen feltehetően 1676–1680 között jelentetett meg. Példánya azonban napjainkban már nem található meg.⁴⁶

Kájoni János szorgalmazására és altorjai Apor István anyagi támogatásával nyomtatták ki az erdélyi Székelyszentléleken született Ágoston Péter jezsuita hitszónok *Szívek kincse*⁴⁷ című művének újabb, 1685. évi kiadását. A *Krisztus Urunk szenvedésén és halálán fohászoló könyvecskét* első alkalommal az 1671. esztendőben Nagyszombatban adták ki.⁴⁸ Ehhez a másodikként ismeretes csíksomlyói kiadáshoz írt ajánlásában maga Kájoni köszöni meg Apor Istvánnak, hogy az *Úr Jézus szenvedéséről elmélkedő könyvecskét újólágy kinyomtattatta*.⁴⁹ Egyetlen ismert példánya érdekes módon az egykori kolozsvári református

44 Muckenhaupt 2007, 17–18. (II-3)

45 Csiki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 866., 3016.

46 Veress I. 215.; Pap 2000, 468.

47 RMK I. 1329; Muckenhaupt 2007, 19. (II-5)

48 RMK I. 1120.

49 KMK I. 1329.

kollégium könyvtárából származik, és a Kolozsvári Román Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi.⁵⁰

Még Kájoni János közreműködésével, 1678-ban került ki a nyomda sajtója alól Batthyány Ádám imádságos könyvének ugyancsak második kiadása.⁵¹ Az imakönyvet először Mathaeus Cosmerovius bécsi nyomtatóműhelye jelentette meg 1654-ben,⁵² ám ebből a kiadásból napjainkra nem maradt fenn egyetlen példány sem.⁵³ A csiki kolostorban nyomtatott újabb kiadásból is csak kötéstáblából kiáztatott töredékek kerültek elő.⁵⁴ A fragmentumokat a budapesti Borda Antikvárium által forgalmazott egyik könyv táblájából emelték ki, és jelenleg az OSZK-ban tanulmányozhatók. Koltai András piarista kutató megállapítása szerint a Kájoni szerkesztésében kinyomtatott Batthyány Ádám-féle imádságoskönyv kisebb változtatással, újabb szöveg betoldásával és más ima elhagyásával jelent meg Csíksomlyón.⁵⁵ A könyv címlapjának töredékeit a Csiki Székely Múzeum restaurálóműhelyében az említett kutatási projekt keretén belül emeltük ki a könyvtáblából. A két fragmentum azonosítása során megállapíthattuk, hogy a Kájoni által szerkesztett imakönyv csiki változatát 1678-ban jelentették meg a somlyói ferencesek a kolostor jótevőjének, Apor Lázárné Imecs Judit támogatásával.⁵⁶

Kisebb terjedelmű liturgikus könyveket is nyomtattak Csíksomlyón. Így Valtsánszki Antal (1649–1705)⁵⁷, a Szent Istvánról elnevezett erdélyi kusztódia öréneke a jóváhagyásával 1685-ben nyomtattak két olyan kisebb terjedelmű liturgikus könyvet, amelyek a magyar és ferences szentek miséit tartalmazzák: a *Novae quaedam missae*⁵⁸ és a *Nova quaedam officiat*.⁵⁹ Az utóbbinak van egy korábbi kiadása is, amelyet a betűtípusok szerint 1680 körül nyomtattak ki a barátok

50 Kovács Mária et al. 2004, 150.

51 Batthyány Ádám: *Lelki kard*. Csíksomlyó, 1678.

52 Koltai 1997, 187–200.

53 Batthyány Ádám: *Lelki kard, avagy imádságos könyv*, Bécs 1654 Cosmerovius. – RMNy 2508A.

54 14 teljes és 14 félbe vágott levél.

55 Koltai 1997, 199.

56 A nemes asszony ezüstláncot is adományozott a somlyói csodatevő Mária-szobornak: „Apor Lázárné az öreg, tudni illik: Imecz Judit atta amaz olvaso formara valo ezüst lanczot, ad honorem Beatae Virginis, mely vagon negy rendel.” – Kájoni 1991, 60.

57 György 1930, 583.

58 Glósz 1884, 2.; Pap 2000, 542.; Muckenhaupt 2007, 19. (II-6.)

59 Glósz 1884, 132.; Pap 2000; Lukinich 1913, 347.; Muckenhaupt 2007, 19–20. (II-7.)

officinájában. A kötésből kiemelt makulatúra lapjain itt is Kájoni János korrektúrajelei láthatók.⁶⁰

Két liturgikus kalendáriumról is tudunk a tipográfia első évtizedéből. A legkorábit még 1678-ban adták ki a ferencesek. Egyetlen fennmaradt példányát Szabó Károly⁶¹ látta a kolostor könyvtárában, azonban sajnálatos módon azóta már elkallódott, vagy esetleg valahol még lappang. A könyvtáblákból kiemelt lapok között azonosítottuk a ritka nyomtatvány egyik lapját, a *Modus benedicamus et antiphonas intonandi* című kottás oldalt.⁶²

A kalendáriumot 1683-ban újra kiadták. Az eredeti példány hollétéről nem tudunk, azonban fénymásolata téves lelőhely jelzésével az OSZK-ban tanulmányozható.

Az 1679-ben nyomtatott *Szerafin Szent Ferencz életéről és haláláról* című magyar nyelvű könyvből Ábel Jenő csíksomlyói kutatása során látott egyetlen példányt a 19. század második felében,⁶³ majd 1912-ben közölte Lukinich Imre. Ez is elveszett, vagy esetleg még lappang.⁶⁴

A jövedelmezőség szempontjából a tipográfiaiknak fontos volt az alkalmi kiadványok elkészítése. Ismeretes, hogy a csíki klostrom officinája ugyancsak jelentetett meg anyagi hasznot is hozó alkalmi nyomtatványokat. Így például 1685-ben *Új és Ó kalendáriumot*.⁶⁵ Új naptár ó-naptárral, és prognosztikonnal. Bernhard Kracker krakkói csillagász nyomán szerkesztette Neubarth Johann sziléziai asztrológus. Nagyon ritka nyomtatvány, mindössze két példányát ismerjük. A kalendáriumok az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárából kerültek a Kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtárba. Az egyik példány lapjain értékes 17. századi, jobbára a zsögödi Mikó Jánostól származó, csíki vonatkozású bejegyzések olvashatók.⁶⁶

Végül röviden válaszolunk a kérdésre, hogyan korrigáltak a csíksomlyói ferencesek nyomdájában Kájoni János korában?

60 Csíki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 3016.

61 RMK II. 1419.; Veress I. 217.

62 Csíki Székely Múzeum, Régikönyv Gyűjtemény. Ltsz. 3016.

63 Ábel, 7.

64 Lukinich 1912, 154.; Veress I. 218.

65 RMK I. 1347.

66 Muckenhaupt 2007, 20. (II-8.)

Régi nyomdai kéziratok és korrektúrák ritkán maradtak az utókorra. Feladatukat betöltve zömükben a legrövidebb időn belül megsemmisültek vagy másodlagosan használták fel a könyvtáblák merevítéséhez. Így különösen ritkák és értékesek számunkra azok a korrektúrajelekkel ellátott ívek, amelyek a régi 16–18. századi magyarországi nyomdákból maradtak fenn. Hogy ezek nem pusztultak el, az csaknem mindig annak köszönhető, hogy a nyomdai makulatúrákat összeragasztva kötéstáblaként használták fel, és így évszázadokon át érintetlenül és ismeretlenül lappanghattak. Az utóbbi évtizedekben több ilyen jellegű leletről számoltak be a szerencsés és hozzáértő felfedezők. Jenei Ferenc a Heltai-nyomda 1566. évi termékeiből és azok korrektúraíveiből talált nagyobb mennyiséget.⁶⁷ Holl Béla az 1626. évi Káldi-féle biblia több lapjának nyomdai korrektúrájára bukkant.⁶⁸ Csapodi Csaba tévesen bártfainak meghatározott, de valójában debreceni magyar naptár íveinek korrektúráját ismertette. Ezután, 1980-ban Szabó Géza és Szelestei N. László további debreceni, Csáktornyai János műhelyéből származó, 1593. évi korrektúrajeles töredékeket elemeztek.⁶⁹ Ezekhez csatlakoznak az említett kutatási projekt során feltárt, meghatározott és bemutatott korrektúrajeles makulatúralapok Csíksomlyóról, Kájoni János korából.

A csíksomlyói tipográfiának nem volt a rend részéről kinevezett korrektora. A nyomda működésének első évtizedében Kájoni János atya végezte a javítást. A szorgalmas barát egyben szerkesztette és összeállította a nyomdai kéziratokat, valamint a rend és a kolostor jótévőinek segítségével megteremtette a kiadásra szükséges anyagi feltételeket.

Milyen jeleket használtak?

A dolgozatban bemutatott leletek tanúsága szerint a hibajelölés túlnyomó része a szedésben lévő hibás betű függőleges vonallal való áthúzásával történt. A helyes betűt mindig a hasáb jobb vagy bal szélére, a hibával egy sorban írta Kájoni, de a korrektúrajeleket nem ismételte meg annyiszor, ahány hiba a sorban volt. A lap szélén a helyes betűk a szövegbeli sorrendjükben álltak, és csupán egyetlenegy függőleges vonal jelölése után. A hiányzó betűk pótlásának jelölésére

67 Borsos 1996.

68 Holl 1956.

69 Szabó–Szelestei 1980.

ugyancsak a vonást használta. Így ha egy betű után két vagy háromra volt szükség, akkor a szövegben ezt egy függőleges vonallal jelölte, és a lap szélére csupán egy függőleges vonal után az összes hiányzó betűt írta. Ugyanígy járt el, ha egy betű helyett két másikra volt szükség. A feleslegesen szedett betűt ugyancsak függőleges vonallal húzta át, a hasáb jobb vagy bal oldalán pedig az említett vonal után a ma is használható, latinból ismert „deleatur” következett. Érdekes módon járt el a hiányzó szó esetén. A javítandó helyre függőleges vonalat tett, a lap szélén ezt megismételte, majd a „diez” rövidítéssel jelezte a javítás szükségét. A marginális szövegrészekben az egyedülálló hiányzó nagybetűket egyszerűen beírta, utána x jelet helyezett el. Ugyanezzel jelölte a lapok alján, hogy elvégezte a korrigálást. Kájoni olykor a lap szélén kisebb szövegrészekkel pótolta a már kiszedett szöveget, továbbá a következő próbanyomaton mellőzte a lap előzőleg szedett szövegének bizonyos részeit, vagyis a nyomtatás során módosított az eredeti nyomdai kéziratot.⁷⁰ Így keletkeztek a nyomdai kéziratok szedésváltozatai.

Az eljárást Európa különböző nyomdáiban és a magyar nyelvterület régi nyomdáiban azonos módon alkalmazták. A korrektúrázás is a csíksomlyói könyvnyomtatás igényességét bizonyítja, akárcsak a nyomda fennmaradt készlete és nyomtatványai.

Csíksomlyóról ezek az első korrektúrajeles, 17. századi makulatúralapok. A magyar nyomdatörténeti irodalom említ olyan 17. századi csíksomlyói nyomtatványtöredéket, amelyet a kötés megbontásakor emeltek ki, azonban ez mennyiségben nem volt olyan jelentős, mint a Csíkszeredában talált és általunk meghatározott töredékek száma.⁷¹

Összegzésként: az erdélyi katolikusok olvasmányigényét könyvekkel ellátó csíksomlyói kolostori officina alapítása szorosan kapcsolódik a magyarországi katolikus hitújításhoz. A ferencesek által a keleti végeken létesített nyomda szinte példátlanul hosszú ideig működött. A nagyszombati akadémiai (egyetemi) tipográfia mellett az egyetlen olyan alapítású katolikus nyomtatóműhely, amely több évszázadon át

70 Muckenhaupt 2012.

71 Borda 1995, 7020.

folyamatosan tevékenykedett. Működése nemcsak az erdélyi katolikusokra, hanem az egyetemes magyar kultúrára is közvetlenül hatott. A 225 éven keresztül töretlenül alkotó szellemi műhely kiadványait a magyar művelődéstörténet több területe is számontartja.

IRODALOM

BÁNFI SZILVIA

2011 A szerény nyomdai készlettel rendelkező csiksomlyói ferences-tipográfia találékonyágáról a 17–18. században. In *Magyar Grafika*, 55. évf. 2. sz., 73–76.

BÁNFI SZILVIA – PAVERCSIK ILONA – PERGER PÉTER – V. ECSEDY JUDIT
2014 *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század. 2. kötet, Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa. Tanulmányok és katalógus.* Balassi Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár (Hungaria Typographica II.)

BENEDEK FIDÉL

2000 Kajoni [!] János. In *Csiksomlyó* (Tanulmányok). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. Előszó P. Benedek Domokos OFM provinciális. A kísérőtanulmányt összeállította P. Pap Leonárd OFM, Kolozsvár, 347–478. (Szent Bonaventúra – Új sorozat 22.)

BORSA GEDEON

1970–1971 Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. In *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971.* Budapest, 301–321.

1972 Nyomatványok Manlius kötetábláiban. In *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* Budapest, 165–203.

1996 Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában? In *Könyvtörténeti írások I. A hazai nyomdászat. 15–17. század.* Budapest, 310–314.

DOMOKOS PÁL PÉTER

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kajoni János: *Cantionale Catholicum.* Petrás Incze János: *Tudósítások.* Budapest.

ERDŐ PÉTER

2015 *A Káldi-Biblia kéziratos töredékei. Hostiensis Lecturájának és Káldi György bibliafordításának esztergomi kézirat-töredékei.* Pyteas Könyvmanufaktúra, Reprint-facsimile, 2015.

GALLA FERENC

2005 *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században.* Budapest–Róma (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I., vol. 2).

GLÓSZ MIKSA

1884 A csik-somlyói Szent-Ferencz-rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent és egyéb nyomtatványok teljes címtára, Csik-Somlyón.

GYÖRGY JÓZSEF

1930 *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben,* Cluj–Kolozsvár, Szent Bonaventúra.

HOLL BÉLA

1956 Adalékok a Káldi Biblia történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, 75. évf., 1. sz., 52–58.

KÁJONI JÁNOS

1991 *Fekete könyv, Az erdélyi ferences kusstódia története*. Kájoni János kézírata 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a Kusstódia történetét fordította Madas Edit. Az okleveleket fordította Szovák Kornél, Szeged (Adattár a XVI–XVIII. század mozgalmainak történetéhez, 31.)

KOLTAI ANDRÁS

1997 Batthyány Ádám imádságos könyve. *Magyar Könyvszemle*, 113. évf. 2. sz. 187–200.

KOVÁCS MÁRIA – KUSZÁLIK ESZTER – SÁNTA EMESE – SIPOS GÁBOR – SZÓKE IMOLA

2004 *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményének katalógusa*. Catalogul colecțiilor Biblioteca Maghiară Veche a Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca. Szerk és a bev. tanulmányt írta Sipos Gábor, Kolozsvár, Scientia Kiadó, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

KŐVÁRI RÉKA

2007 A Kájoni Cantionale énekei. Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön. In S. Lackovits Emőke – Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005 szeptember*. Szepsiszentgyörgy–Veszprém, II. kötet, 93–112.

2007a A Kájoni Cantionale énekei a moldvai csángók között. In *A népének, mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai 2004. május 11. Budapest, 2006, Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, 103–113. (Csángó Füzetek 5.)

2007b *A Kájoni Cantionale énekei Székelyföld és Moldva néphagyományában a Deák-Szentes kézirat tükrében*. Támavezető Domokos Mária. Doktori értekezés 2007. – http://lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori_dolgozatok/kovari_reka/disszertacio.pdf

LUKINICH IMRE

1912 *Magyar Könyvesház*. *Magyar Könyvszemle*, 20. évf. 2. sz., 151–157.

1913 *Magyar Könyvesház*. *Magyar Könyvszemle*, 21. évf. 3. sz., 347.

MÉSZÁROS ISTVÁN

1972 *Népoktatásunk 1553–1777 között*, Budapest.

1981 Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest.

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

1980 Contribuții privind activitatea tipografică din Șumuleu-Ciuc, județul Harghita, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al

- XVIII-lea, In *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare-Cercetare*, Rîmnicu Vilcea, Muzeul Județean Vilcea, 421–424.
- 1991 A csíksomlyói ferences nyomda tankönyvei. In *Művelődés*, XL. évf. november–december, 11–12. sz., 60–61.
- 2007 *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely. A csíksomlyói ferences nyomdászok és könyvkötők emlékére*. Kiállítási katalógus. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum.
- 2012 Makulatúrából felismert szedés- és szövegváltozat 1676-ból, Csíksomlyóról. In *Tükröződések. Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene-kutató-zenetörténész tiszteletére*. (Szerk. Szalay Olga). Budapest, 371–384.
- PAP LEONÁRD**
- 2000 A Kájoni János által alapított könyvsajtó működése Csíksomlyón (1675–1900). In Benedek Fidél: *Csíksomlyó (Tanulmányok)*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. Előszó P. Benedek Domokos OFM provinciális. A kísérőtanulmányt írta és a bibliográfiát összeállította P. Pap Leonárd OFM, Kolozsvár (Szent Bonaventura – Új sorozat 22.).
- PETRIK GÉZA**
- 1888–1892 *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I–IV., Budapest.
- 1971 *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. V. Pótlások. Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok, Budapest.
- SZABÓ KÁROLY**
- 1879 *Régi Magyar Könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest.
- 1885 *Régi Magyar Könyvtár II. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Budapest.
- SZABÓ GÉZA – SZELESTEI N. LÁSZLÓ**
- 1980 Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen, 1593). *Magyar Könyvszemle*, 86. évf. 4. sz., 301–308.
- SZABÓ ANDRÁS**
- 1983 A Vizsolyi Biblia nyomdai kéziratának töredéke. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. évf., 5. füzet, 523–527.
- SZABÓ MIKLÓS – TONK SÁNDOR**
- 1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged (Fontes rerum scholasticarum IV.).
- TÁNCZOS VILMOS**
- 1995 „Deákok” (parasztkántorok) moldvai magyar falvakban. In *Erdélyi Múzeum*, LVII. évf. 3–4. füzet. Kolozsvár, 82–98.
- V. ECSEDY JUDIT**
- 1999 *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*. Budapest, Balassi Kiadó.

2005 *Könyvnyomatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690. I. Magyar Könyvszemle*, 121. évf. 3. sz., 289–308.

VERESS ANDREI

1931 *Bibliografia româno-ungară. I–III*, București.

Források

ÁBEL JENŐ jegyzetei a csíksomlyói rendház könyvtárában, MTA KIK, Mss. 335/6.

Borda Antikvárium, 20. katalógus. *Becses nyomtatványok és kéziratok 1482–1995*. Budapest.

Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1655. I–III., Budapest, 1971–2000.

Kájoni János portréja, 1673
(Pergamen, tempera. Fotó: Ádám Gyula)

Péter H. Mária

KÁJONI JÁNOS 1673-BAN ÍRT
MAGYAR HERBÁRIUM CÍMŰ MŰVÉBEN
TALÁLHATÓ NÉHÁNY GYÓGYNÖVÉNY
ÉRTÉKELÉSE MAI ISMERETEINK ALAPJÁN

BEVEZETŐ

Erdélyben a 16. századtól kezdve több kéziratos fűvészs-, illetve orvosló kézirat maradt fenn, főleg másolatokban. Ezek, a gyógyításra használt vadon termő és kertekben termesztett növények rendszeres leírását, orvosi hasznát, valamint felhasználásuk módját is tartalmazzák. [10., 11.] Később, a könyvnyomtatás felfedezése után is másoltatták őket. Közülük néhányuk ma is értékes adatokat tartalmaznak mind orvos- és gyógyszerészettörténet, mind a népgyógyászat szempontjából. Ezek között van a csíksomlyói ferences rend egykori tagjának, Kájoni János szerzetesnek 1673-ban, kézzel írott, *Magyar Herbárium* című műve, melynek részletes ismertetése dolgozatunk témája. Ez kevésbé ismert, mint Kájoni zenei alkotásai, orgonaépítő, könyvtáralapító tevékenysége, ezért mai ismereteink birtokában összehasonlításként néhány példával alá kell támasszuk írásának helyességét. Alább életrajzának néhány fontosabb adatait ismertetjük.

1629-ben született a Belső-Szolnok vármegyéhez tartozó Kiskájon településen (ma Beszterce-Naszód megye), valószínű, kiskájoni román jobbágy ősöktől származik. Ezt ő többször is hangoztatta, mondván: „Natus valachus sum”. Családja a Kolozs vármegyei Jegenyére költözött, itt jezsuita hatásra katolizált. 1644–1648 között a csíksomlyói ferenceseknél tanult, ahol 1648. szeptember 17-én belépett a ferences rendbe. Ezt követően Nagyszombatra küldték teológiát tanulni. 1652-től ismét Csíksomlyón élt, 1655-ben pappá szentelték. 1664-ben Szárhegyén ferences rendi kolostort alapított, ahol 1669 és 1675 között házfőnök volt, mialatt újjáépíttette a romos zárdát, és az iskola építését 1669-ben már az ő vezetésével fejezték be. Innen ismét Csíksomlyóra kerül, ahol 1675-ben megalapította Székelyföld első nyomdáját. Ez volt

Erdélyben az egyetlen katolikus nyomda, fontos művelődéstörténeti tényezőt jelentett a székelyföldi katolikusok számára. Nyomdájában 1676-ban először énekeskönyveket nyomtatott ki. Három évvel később engedélyt kapott arra, hogy tankönyveket, énekeskönyvet, imakönyvet is nyomtathasson. Ezeken kívül könyvtárat is alapított. Fontos tevékenysége volt a zene terén is: orgonista volt, ő maga is komponált egyházi műveket, sőt az orgonaépítéshez is értett. Újjáépítette a csíksomlyói iskolát. 1686-ban visszakerült Szászhegyre, ahol rövidesen 1687. ápr. 25-én hunyt el. [1., 3., 4.]

Nagy műveltséggel rendelkezett, szenvedéllyel szolgálta a haladás ügyét. Ferences rendtársai közül sokoldalú tudományos és művészeti munkásságával, példaadó gyakorlatiasságával tűnt ki. Munkaszeretete, szorgalma és vasakarata volt, tudását csak szerénysége nötte túl. Méltán tartják Székelyföld első nagy polihisztorának, de „Erdély Pázmányának” is nevezték. Munkásságának, humanista egyéniségének igazi értékelésére azonban csak több mint két évszázad elteltével került sor.

Botanikai és népgyógyászati írásának, a *Magyar Herbárium* című művének értékelése miatt röviden összehasonlítjuk a korabeli kéziratos és nyomtatott orvosló és fűvészkönyvekkel.

Elsőként említjük meg az 1577-ben íródott *Ars Medica* című művet, melynek szerzője *Lencsés György* (1530–1593), aki feltételezhető, hogy orvosi tanulmányokat is folytatott. Valószínűleg Nagyváradon született és Gyulaféhérváron halt meg. Lencsés 1577-től Báthori Kristóf feleségének szertartásmestere volt, majd a fejedelmi udvarban magas tisztségeket töltött be. Ez az ívrét (folio) alakú, mintegy 940 oldal terjedelmű kézirat, gyakorlott, egyenletes és egy kéz által írt másolati szöveg, melyben az emberi test egészének betegségei és azok gyógykezelésének ismertetése található meg. Ajánlásaiban 320 növénynek vagy növényi résznek a különböző betegségek (tünetek) gyógyításában való felhasználását említi korának tudományos színvonalán [14.,17.]. *Spielmann József* (1917–1986) egykori marosvásárhelyi orvosprofesszor és munkatársnője, *Lázár Színi Karola* (1929–2000) adatokat szolgáltatott a Báthoriak udvarában tisztségeket viselt váradi Lencsés Györgyről. Egy példányát a marosvásárhelyi Teleki Téka őrzi. Kolozsvárt 1943-ban *Varjas Béla* (1911–1985) az Erdélyi Tudományos Intézet által *16. századi magyar orvosi könyv* címmel betűhív kiadványként nyomtatta ki és látta el bevezető tanulmánnyal. [23.]

A házi orvoslás gyakorlatát tükrözik még azok az orvosságos könyvek is, melyek főleg az egykori erdélyi főúri udvarok nagyszonyainak másolatban fennmaradt kéziratok „*orvos könyve*” vagy „*orvosló könyve*” címmel, melyek a gyógynövényekkel való gyógyítással is foglalkoztak. Ezek többnyire olyan orvosságokat (szirupokat, gyógyító italokat) ajánlottak, melyek alapanyagai a ház körül megtalálhatók, s melyeknek elkészítése nem kívánt nagyobb hozzáértést vagy speciális eszközöket, berendezéseket. Változó színvonalon az akkor ismert betegségek teljes körére ajánlottak orvosságokat, recepteket. Közös jellemzőjük, hogy csupán gyakorlati ismereteket tartalmaznak, hiányzik belőlük minden elméleti megfontolás. A betegségeket megnevezik, de sem a tünetek felsorolását nem tartalmazzák, sem a betegségek okát, elkülönítő jegyeit nem ismertetik. [22.]

Ilyen a szintén Erdélyben, Fogarason 1677-ben készült *Apafi Anna* (szül. 1635), I. Apafi Mihály fejedelem nővérének *Orvosságos Könyve*, amit valószínű a fejedelmi udvar íródeákjával másoltatott le. A kézirat eredeti forrása részben a *Házi különös Orvosságok* szövegének egy régebbi változata, másfelől régi receptek gyűjteménye. Ezek közül több olyan is van, melyek bizonyos orvosságok vagy különféle anyagok felhasználásának hatásáról szólnak, de vannak olyanok is, melyek a forrásként említett könyvben nem találhatók meg. [6.]

Báró tsömöri *Zay Anna* (?–1733), Vay Ádám özvegye is élénken érdeklődött a gyógyítás iránt. Ezért magyarra fordította az 1690. évi cseh fordítás alapján *Andreas Mattioli* (1500–1577) eredetileg latin nyelvű, népszerű gyógyfüves könyvét, kiegészítve saját megfigyeléseivel, tapasztalataival és más orvosok írásaival. Ez az 1712–1718 között írt vagy másoltatott 140 oldalas, 470 receptet tartalmazó „*Orvos könyve*”, szintén kéziratban maradt reánk. [5., 20., 21.] Közel 300 gyógynövényt és felhasználását mutatja be, köztük sok olyant is, melyeknek jótékony hatását a mai orvostudomány is elismeri.¹

Végül még megemlítjük az erdélyi neves gyógyító hírében álló *Bethlen Kata* (1700–1759) által 1737-ben összegyűjtött és 12 „könyvbe” (feje-

1 A Teleki–Bolyai Dokumentációs Könyvtárban (Kéziratok, 447., 238. sz.) található kézirat címlapjának szövege: *Orvoskönyv, melyet néhai tudós és igen híres doctor Matthiolus cseh nyelvre fordított s bővítettett Herbáriumából a nyavalyáknak rendre szerént danckai keserves bujdosásában maga és gyermekei számokra öszveszedetett és magyar nyelvre fordított néhai T. N. Vay Ádám uram árva özvegye, Tsömöri Zay Anna.*

zetbe) lemásoltatott *Az orvoslás mesterségéről* című kéziratát, melyben 239, gyógyítással foglalkozó javaslatát írta össze. Ezekben több száz gyógynövény felhasználása fordul elő, gyakran kivonat formájában. Ez a gyűjtemény állatok gyógyításával kapcsolatos, a háztartáshoz tartozó előírásokat és szépítő jellegű recepteket is tartalmaz, ellenben babonás eljárásokat csak nagyon kis arányban. Több korabeli orvostól tanult, melyekre többször is hivatkozott. [2.]

Az erdélyi főúri udvarokban készült kéziratok munkákon kívül, a gyógyítással is foglalkozó szerzetesrendek, az ún. „*frater aromaticusok*” is gyakran másolgattak fűvész-, illetve gyógyítással kapcsolatos munkákat. Főként a 15. századig kolostorokban az ún. „*bérmásolók*”, írások kézzel másolták le az eredeti, szintén kézzel írt szövegeket.

Később, a 16–18. században már nyomtatásban is megjelentek fűvész, illetve orvosló művek. [10., 11.] Ezek közül elsőként említjük meg *Melius Juhász Péter* (1532–1572) református püspök „*Herbarium az faknac füveknec nevekről, természetekről, és hasznairól...*” című könyvét, amit 1578-ban Kolozsvárott nyomtattak ki.² A szerző a 376 oldalas könyvében 627 gyógynövény sokoldalú felhasználását említi meg, ez 1236 magyar növénynévnek felel meg, 330 betegségre, illetve tünetre kínál orvosságot. [12.]

Szintén Kolozsváron, 1669-ben adták ki *Nadányi János* (1641–1707) református lelkész a *Kerti dolgok leírása* című, 526 oldal terjedelmű könyvét, mely 264 oldalon 72 gyógynövény természetével, gyakorlati hasznával foglalkozik, ezek többnyire az *Alexikepus* című fejezetben található. Ez tulajdonképpen Mizáld Antal orvos hasonló címmel megjelent művének fordítása. [13., 15.]³

Kolozsvárt jelent meg többszöri kiadásban (1761, 1773, 1785) a magyarországi születésű *Juhász Máténak* (1696 k. – 1776), a nagybányai kolostor minorita szerzetesének, házfőnökének és rendi tanácsosának „*Házi különös orvosságok, az orvosok nélkül szűkölködő betegeskedőknek vigasztalásokra*” című, 148 oldalas könyve 231 gyógynövény hasznainak

2 *Herbarium az faknac füveknec nevekreol, természetekreol, és hasznairól / magyar nyelwre, és ez rendre hoszta az doctoroc koenyveiboel az Horhi Melius Peter. Nyomtattot Colosvárat: Heltai Gaspárne muehelyébe, 1578.*

3 *Mizauld, Antoine (1510–1578): Kerti dolgoknak leírása négy könyvekben / deákul; magyarrá pedig fordittattak Nadanyi Janos által. [Szeben]–Colosvarat. 1669.*

említésével, betűrendben, enciklopédiaszerűen található meg benne a betegségek és házi gyógymódjaik. [12.,13.]

Mindezek, a gyógynövényekkel való gyógyítást is szolgáló írások többnyire kéziratok formájában maradtak fenn, de a későbbiekben egy részük nyomtatott könyv formájában is.

Az előbbiekben felsorolt kéziratok vagy nyomtatott orvosló és fűvészkönyvek nem csökkentik a Kájoni herbáriumának értékét, mivel az Ó alapos és részletes ismereteivel nemcsak a gyógynövények bemutatására fektette a hangsúlyt, hanem az erdélyi népgyógyászati adatokra támaszkodva, azok gyakori és sokoldalú felhasználására is kitért. [16.] Pontosságának és megbízhatóságának eredményeképpen rendszerezte a növényeket, megemlítve hivatalos latin nevüket és népies elnevezésüket is. Bár Kájoni herbáriumát sem tekintik teljesen eredeti munkának, ez azonban értékét nem csökkenti. Feltételezhető, hogy *Beythe András* (1564–1599) 1582-ben Németújváron (jelenleg Güssing) fametszetekkel illusztrált, nyomtatott és 278 növényt ismertető „*Fives Könyve*” szolgált mintául. [7.] Kájoni összeállítása bizonyosságot tett sokoldalú egyéniségéről, felhasználta az erdélyi népgyógyászat adatait, bő leírást adott a nálunk előforduló és néhány külhoni gyógynövény hasznairól, tanácsokkal látta el az olvasót a növények felhasználási módjairól. A 64 oldalon bemutatott 244 gyógynövény latin és magyar elnevezése, rövid leírásuk és hasznuknak bemutatása is bizonyítja az évtizedekkel ezelőtt elveszettnek hitt kézirat alapos és gondos összeállítását. [10.]

A HERBÁRIUM BEMUTATÁSA

A Kájoni által 1673-ban, kézzel írt, 67 oldalas *Magyar Herbárium* nemcsak 244 gyógynövény leírását, hanem azoknak hasznát és felhasználási módját is tartalmazza. Ezt egy 1511-ben Velencében megjelent latin nyelvű „*Ortus Sanitatis*” című munkához kiegészítés céljából írta meg.⁴ Ő maga egy bejegyzésében jelzi, hogy a velencei kiadású *Ortus Sanitatis* című könyv 1672-ben a szárhegyi *Literáti János* iskolamester közvetítésével került a csíksomlyói kolostor könyvtárába, és ezzel egy időben egy brassói kompaktossal egybekötötte a nyomtatott könyvet

4 Magyar Herbárium (1673) – Függelék egy latin nyelvű „*Ortus Sanitatis*” (magyarul *Fűvészkönyv*) című növénytanai munkához (Venetius, 1511).

és a kéziratot herbáriumot. [7., 15.] Több helyen lapszélbejegyzések és saját kézírásával kiegészítések találhatók, valamint egy magyar nyelven írt függelék, amiben a részben nálunk honos növények latin és magyar nyelvű nevéen kívül a növény természetét és gyógyászati hasznát is közli. Mindezekhez a szárhegyi kolostorban töltött évei alatt latin és magyar nyelvű tartalomjegyzéket szerkesztett és csatolt hozzá.

A HERBÁRIUM NÉHÁNY GYÓGYNÖVÉNYÉNEK BEMUTATÁSA

A Kájoni-herbárium 244 növénye közül kiválasztottuk néhány olyan gyógynövénynek a bemutatását, valamint a szerző által leírt javallatokat, melyek közismertek és használatosak az erdélyi népgyógyászatban és ugyanakkor mai fitokémiai ismereteinkkel és a hatóanyagok hatásával alátámasztva bizonyíthatjuk azoknak helyességét.

Kájoni herbáriumának 5–6. oldalán a boróka, a *Juniperus communis* terméséről, hasznáról találunk leírást. Magyar nyelven ezt a növényt „magos fenyőnek” nevezi. A termésének általa említett gyógyhatásai közül kiemeljük: „vizeletet indít, megrekedtetett is”. Ez a javallata ma is helytálló, hiszen vizelethajtó (diuretikus) hatása kísérletileg igazolt, és illóolaja, az *Aetheroleum Juniperi* több vizelethajtó gyógyszer összetételében ma is szerepel, sőt a termése gyakori teakeverékek összetételében, valamint gyógyszerkönyvekben is hivatalos. A termése 1,5–2%-ban illóolajat tartalmaz, melynek összetevői többnyire terpén szénhidrogének (á-pinén, â-pinén, terpinén-4-ol, borneol), melyek hozzájárulnak vizelethajtó, emésztést javító, enyhe görcsoldó és antibakteriális hatásához. A szárított áltermése vizes forrázatát vesekő képződés ellen és szintén vizelethajtóként használják az erdélyi népgyógyászatban. [18/272.]

Kájoni herbáriumának 21. oldalán az útifű, a *Plantago* fajok gyógyhatásáról írja, hogy „minden belső betegséget gyógyít a kifacsart leve, így főfájást, szemfájást, fül-fájást, dagadást,” stb. Mai ismereteink szerint mindhárom útifű faj (*Pl. lanceolata*, *Pl. media*, *Pl. major*) hatóanyagai ismertek. Sokféle hatásukban szerepük van az iridoid-glikozidoknak (aokubin – 1,5-2%), a polifenoloknak, a nyálkaanyagoknak, a cserzőanyagoknak, valamint a C-vitamin tartalomnak. Ezek indokolják a leveleiknek széles körű, külsőleg való felhasználását mint gyulladáscsökkentőt, enyhén antibiotikus és sebgyógyító hatását (az aokubin bomlástermékei miatt). A mai hivatalos és népi gyógyászatban tea és szirup formájában köhögéscsillapítóként használatos. [18/335.]

A 25. oldalon a bazsalikom (*Ocimum basilicum*) növényről és hatásáról olvashatunk. Kájoni magyar elnevezését basilicumként említi, hasznát pedig a majoránna és a rozmaring növény föld feletti részeihez hasonlítva így írja: „nehézlégzést, hurutot gyógyít [...], vizeletet indít [...], nyelvnek dagadását, májnak dagadását gyógyítja [...], véres szemet jó vele mosni”. A népgyógyászatban belsőleg felfúvódás esetén szélhajtónak is ajánlják, valamint gyomor- és bélpanaszokban. A bazsalikom illóolaj-tartalma miatt mai felhasználása is sokrétű. Erősíti az immunrendszert, ugyanakkor külsőleg bőrfertőzésekre, sebekre ajánlja a szakirodalom, különösen a faggyúmirigy gyulladásának kezelésére. Sebgyógyulást elősegítő kenőcsök egyik alapanyaga. Szesztes kivonatát szájvízként vagy toroköblögetőnek használják. [18/310.]

A 39. oldalon a kakukkfű, a *Thymus serpyllum* növény hasznait így mutatja be Kájoni: „tüdőt, májat, gyógyít [...], köhögést csillapít [...], vizelet nehéz voltát meggyógyítja.” Köztudott, hogy 0,1–0,6%-ban tartalmaz illóolajat, melynek összetevői a timol, para cimol, karvakrol valóban a felső légutak megbetegedéseire jó hatással vannak, ehhez hozzájárul az antibakteriális hatása is. Görcsoldó, szekretomotorikus, köptető hatása miatt ma is ilyen céllal használják a hivatalos és a népgyógyászat területén. Ezenkívül szamárköhögéses és asztmás betegeknél is javasolják hörgőtágító hatása miatt. [18/393.]

A herbárium 45. oldalán a csalány (*Urtica dioica*) levelei és föld feletti részeinek hasznáival foglalkozik. A növény zöld részei igen gazdagok klorofillban, vitaminokban, ásványi- és nyomelemekben. Kájoni borban való főzetét gyulladáscsökkentésre ajánlja. Az állati népgyógyászatban ma is szárnyasok, sertések eledelébe keverik egyes járványos megbetegedésük megelőzéséért. Gazdag klorofill tartalmát a gyógyszer- és a kozmetikai ipar is felhasználja. [18/403.]

Az 53. oldalon az apróbojtorján, az *Agrimonia eupatoria* növényt és hasznait így írja le: „Ha kinek hasa fáj, főzd meg borban, a gyökere is jó [...], sebet mosni is jó vele, sebre tedd levelét, [...] mind levelét, magját, gyökerét főzd meg borban, vérhast megállít.” Mai ismereteink szerint a felhasználásra utaló indikációi jók, hiszen a növény föld feletti része, a *Herba Agrimoniae* magas cseranyag tartalmánál fogva kiváló antibiotikus hatást fejt ki a bélbaktériumokra. [18/131.] Ezt a marosvásárhelyi Farmakognóziai és a mikrobiológiai tanszék egykori munkatársai

kísérletekkel is igazolták. Epehólyag és az epeutak gyulladására is jó hatással van.

Ugyancsak ezen és a következő 54. oldalon, egérfark néven a közismert *Achillea millefolium* növényről és hasznairól ezt írja: „külső dagadását szemnek, fülnek, sebnek meggyógyítja [...] testet, izzadó sebet jó vele mosni”. A növény virágzata és teljes föld feletti része azulénben gazdag, kékszínű illóolajat tartalmaz, melynek gyulladáscsökkentő hatása a kamilla virágzatával vetekszik. Felhasználása napjainkban is széles körben elterjedt, mind belsőleges, mind külsőleges célokra. Vizes kivonatát gyakran fogínybetegségek esetén öblögetőként, a szem gyulladásakor mosóvízként is ajánlják. Ugyanekkor belsőleg tea formájában gyakran gyomorfekély, bélhurut ellen, epehajtóként is. Külsőleg bőrgyulladás, ekcéma kezelésére azulénes kenőcsök formájában is jó hatása van. Gyulladáscsökkentő hatása miatt illóolaja a felnőttek vagy kisbábák fürdővizébe is felhasználható. [18/125.]

Még ezen az oldalon, a D. pontnál a vassű néven közismert *Verbena officinalis* növényt és hasznát írja le. Borban való főzetét sokféle betegségre ajánlja: „máját, epét, vesét tisztít... követ, mérget kiűz [...] sárgaságot gyógyít, orbáncot és tüzes dagadást megállít.” A mai népgyógyászatunkban is sokféle felhasználást nyer. Belsőlegesen az emésztést segíti elő, vizelethajtó hatása ismert, külsőleg pedig különböző bőrbetegségek tüneteinek csökkentésére és sebgyógyulást elősegítő hatása miatt használják, ami hatóanyagainak, köztük a verbenalin iridoid glikozidoknak, valamint flavonoidoknak tulajdonítható. [18/413.]

A 65. oldalon a „bozzafa” leírását és hasznát találjuk leírva. *Sambucus* névvel illeti, anélkül, hogy megjelölné, melyik fajról van szó. A növény minden részét felhasználásra javasolja, így a fiatal ágak kérgét, a virágzatát, a leveleket, valamint a terméseket. Borban főzött kivonatának belsőlegesen gyulladáscsökkentő hatását említi, máj, lép dagadására is hasznos, de külsőleg szemcseppnek, illetve kutyaharapásra is javasolja. Még utal a virágzatának vizelethajtó hatására is. A mai ismereteink szerint a nálunk előforduló három *Sambucus* faj (*S. ebulus*, *S. nigra* és *S. racemosa*) virágzatát és termését is gyakran felhasználják. A virágzat beltartalmi anyagai közt jelentősek a 2-3%-ban előforduló flavonoid (rutin, kvercetin) vegyületek, a 0,02-0,3% illóolaj, valamint szaponinok és nyálkaanyagok. Ezeknek tulajdonítható vizelethajtó és izzasztó hatása, amit hűléses megbetegedések kezelésére egymagában

vagy teakeverékek formájában használnak. Mivel szomjúságcsökkentő hatása jelentős, e célból a virágzatból készült vizes kivonatát gyakran házi szerként, üdítőnek is használják. A gyenge hashajtó hatású termései szerves savakat (almasav, ecetsav), A- és C-vitamint tartalmaznak, valamint anthocián festéket, ez utóbbi alkalmassá teszi élelmiszerek festésére. [18/369.]

Nemcsak a nálunk honos, hanem néhány idegenföldi, exotikus gyógynövény leírását, azok hatásait is ismerteti a *Magyar Herbárium*. Ilyen például a *pomagrana fa*, amit latinul (deákul) *Mala punica* néven illet, mai hivatalos neve *Punica granatum*. Magjának és levének hasznát is leírja, de ajánlja „a száj, a fogak ínyének dagadására, a vérköpés megállítására is, és vérhas esetére”. Vitaminok, nyomelemek, flavonok, nyálkaanyagok jelenléte igazolt a terméshéjban és magvaiban, továbbá ismert az immunrendszer erősítésében játszott szerepe is. Hatása, gyógyászati felhasználása igen sokrétű: magas vérnyomás, érlemeszesedés ellen, az LDL (káros koleszterin) szintjét, illetve annak oxidációját 40%-al csökkenti a vérben. Összehúzó hatása miatt hasmenés és vérhas ellen is alkalmazzák. Porrá tört kérge alkalmazható bélféregűzésre, mivel a galandférgék izomzatát bénítja. A gyümölcs leve gyakran láz és meghűlés ellen is kiváló. Ma már a kereskedelemben is kapható kedvelt gyümölcs. [18/467.]

KÖVETKEZTETÉSEK

A Kájoni János által írt (vagy esetenként másolt) *Magyar Herbárium* 67 oldalán 244 gyógynövény leírása található, melyeket mind belsőleg, mind külsőleg többféle betegségre javasol. [16.]

A herbáriumban leírt növények könnyen megtalálhatók a latin és a magyar nyelvű tartalomjegyzék, valamint a tárgymutató segítségével. Legtöbb említett növény nálunk is honos gyógynövény, de idegen tájakról származókat is felsorolt. A gyógynövények leírásán kívül hasznukat is részletesen bemutatja. Az egyes gyógynövényeknél leírt javallatai igen változatosak, sokféle tünet gyógyítására alkalmasak. Néhánynál felhívja a figyelmet az óvatosságra is.

Több gyógynövélynél a leírt javallatok megegyeznek a mai népgyógyászati felhasználásokkal, illetve a ma ismert hatóanyagaik alátámasztják javasolt felhasználásukat.

Végül remélem, hogy a Kájoni János 340 évvel ezelőtt, magyar nyelven írt herbáriumából bemutatott szemelvényekkel felkeltettem az olvasók figyelmét és hozzájárultam a gyógynövény-felhasználás történelmével kapcsolatos ismereteinek bővüléséhez.

KÁJONI JÁNOS EMLÉKEZETE NAPJAINKBAN

Kájoni János tevékenysége kitörölhetetlen nyomot hagyott az erdélyiek, főleg a Csíki- és a Gyergyói-medence lakóinak körében. Gyergyószárhegyen a kolostorban emléktábla, dombormű, valamint sírja őrzi emlékét. Csíksomlyón a ferencesek rendházának belső udvarán is áll mellszobra. Több intézmény, például a Csíkszeredai Megyei Könyvtár, iskolák, gyermekotthonok, zenekar stb. elnevezésében szerepel Kájoni János neve. Könyvek, tanulmányok, közlemények szerzői foglalkoztak életével, munkásságával, ezek adatai a szakirodalomban könnyen megtalálhatók.

A gyógyfüvekbe vetett hit ma is töretlenül él a népgyógyászatban. Ezért hasznos lenne a kéziratban maradt *Magyar Herbárium*nak mielőbbi kiadása nyomtatott formában, annál is inkább, mivel így jelenleg az érdeklődők számára nem hozzáférhető, sőt Erdélyen kívül sem eléggé ismert. Kájoni János herbáriumára már rég felkeltette az érdeklődést a szerzetesek és gyógynövények felhasználásának történetével foglalkozók körében.

Közel egy évszázada már több szerző is foglalkozott vele, értékelték munkásságának alaposságát és megbízhatóságát. Így az 1920-as években *Boros Fortunát Domokos* OFM (1895. jún. 3., Zetelaka – 1953. márc. 16., Capul Midia börtöne), tartományfőnök, történész, aki 1911-ben lépett be a ferences rendbe. Sokoldalú tevékenysége volt. Miután 1918-ban pappá szentelték, Kolozsvárt és Szegeden tanult tovább. 1921-ben a kolozsvári ferences lapok munkatársa lett. Ez idő alatt írta elsőként a *Hírnök* című lapban tudósítását Kájoni János herbáriumáról. 1932-ben átvette a Szent Bonaventura Könyvnyomda igazgatását. 1948-at követően többszöri zaklatás után 1951. aug. 20-án kényszermunkára hurcolták a Duna-csatornához. Itt cukorbetegsége elhatalmasodott, tüdőgyulladást kapott, s „mint gyengélkedőt lapáttal agyonverték”. [3., 4.]

Spielmann József Marosvásárhely egykori orvostörténész professzora és fia *Spielmann Mihály Kájoni János Herbárium*a címen 1977-ben

közölt a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság *Gyógyszerészet* című lapjában egy értékelő tanulmányt. [19.]

Miklóssy Vári Vilmos (Miklós) (1947–2007), a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum egykori botanikusa, muzeológusa 1979. szeptember 20-án, a Mikó-vár udvarán tartott *In memoriam Joannes Kajoni* című emlékhangversenyt kezdeményezett születésének 350. évfordulójára. Majd ez a zenekar 2019-ben a *Joannes Kájoni 390 emlékév* részeként a régizene-fesztivál keretében ismét a ferences szerzetes munkássága előtt tisztelgett. Miklóssy Vári Vilmos Magyarországra való kitelepedése után Kájoni János *Magyar Herbáriumát* tárta és dolgozta fel, melynek eredményét 1979-ben Budapesten a *Congressus Pharmaceuticus Hungaricus* meghívottjaként bemutatta. [8.] *Kájoni János Herbáriumának összehasonlító vizsgálata* című értekezésével 1992-ben megkapta a doktori fokozatot. [9.] Sajnos azonban Kájoni *Magyar Herbáriuma* a mai napig csak kéziratban található, bár nagyon hasznos volna közkinccsé tenni, nyomtatott könyv formájában kiadni, így minden érdeklődő hozzájuthatna a csíksomlyói ferencesek könyvtárában őrzött egyedüli példányhoz.

ÖSSZEFOGLALÓ

Bár a kéziratos füvészkönyvek, illetve orvosságos könyvek többnyire nem eredetiek, részben különböző könyvek másolatai, feldolgozásuk a szerzők egyéni kiegészítéseivel, orvos- és gyógyszerészettörténet szempontból mégis figyelmet érdemel. Így Kájoni János *Magyar Herbáriuma* is. A belőle kiragadott néhány példa bemutatásából is látható, hogy a benne leírtak, a javallatok többnyire megegyeznek nemcsak a ma még élő népgyógyászati felhasználásokkal, hanem fitokémiai és hatástani ismereteink alapján alátámasztják a rég leírt és tapasztalat által hasznosnak vélt növények mai felhasználását is.

Az egyes gyógynövényeknél közölt felhasználások bár sokrétűek, de több esetben óvatosságra is felhívják a figyelmet. Alapos és gondos összeállítást bizonyít a 64 oldalon bemutatott 244 gyógynövény latin és magyar elnevezése, rövid leírásuk és hasznuk bemutatása.

IRODALOM

BENEDEK FIDEL P.

1. 2005 *Ferences Kolostorok*. Tanulmányok. Sajtó alá rendezte Sas Péter. Csíkszereda, Pallas-Akademia Könyvkiadó, 1-75.

BETHLEN KATA

2. 2012 *Orvosló könyve. Anno 1737*. Szerk.: S. SÁRDI MARGIT. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 7-103.

BOROS FORDUNAT P.

3. 1922 *Kájoni János Herbárium*. A Hírnők (Cluj), 437-438.
4. 1927 *Az erdélyi Ferencrendiek*. Cluj-Kolozsvár, Szent Bonaventura, 1-320.

DADAY ANDRÁS

5. 2002 *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 466-472.

DEBRECZY SÁNDOR

6. 1940 *Apafi Anna orvosságos könyve*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum, 322- 329.

FAZEKAS ÁRPÁD

7. 1982 A magyar nyelvű herbárium irodalomról. In *Orvostörténeti Közlemények (Comm. Hist. Artis Med.)*, 97-99., 43-64.

MIKLÓSSY VÁRI VILMOS

8. 1980 Kájoni János hasznos orvoscönyve és forrásai. In *Gyógyszerészet*, 24., 63-68.
9. 1992 *Kájoni János Herbáriumának összehasonlító vizsgálata*. Doktori disszertáció. Vácrátot, MTA Ökológia és Botanika Kutatóintézete.

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

10. 1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980-1985*. Budapest-Kolozsvár, Balassi Kiadó - Polis Kiadó.

PATAKI JENŐ

11. 2011 *Az erdélyi orvoslás történetéből*. Budapest, 2011, a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 80., 34-36.

PÉTER H. MÁRIA

12. 2004 A XVI-XVIII. századi erdélyi orvosló- és fűvészkönyvek fitoterápiás vonatkozásai. In *EME Orvostudományi Értesítő*, 77., 3., 327-337.
13. 2006 A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár remekei. In *Gyógyszerésztörténet*, 3-4., 32-35.
14. 2007 Lencsés György „Ars Medica” című művének a gyomorbántalmak orvoslására ajánlott gyógyszerkincse. In *Gyógyszerészet*, 51., 11., 693-700.
15. 2007a Nadányi János Alexikepus című kötetében szereplő növények gyógyászati felhasználása. In *EME Orvostudományi Értesítő*, 80., 1., 78-81.
16. 2014 Kájoni János 1673-ban írt Magyar Herbárium című művének bemutatása és néhány gyógynövényének értékelése mai ismereteink alapján. In *EME Orvostudományi Értesítő*, 87., 2., 153-157.

PÉTER MIHÁLY

17. 2005 Lencsés György - Ars medica -1577. In *EME Orvostudományi Értesítő*, 78., 2., 241-245.

RÁCZ GÁBOR - RÁCZ KOTILLA ERZSÉBET - SZABÓ LÁSZLÓ GY.

18. 2012 *Gyógynövények ismerete. A fitoterápia és az alternatív medicina alapjai.* Budapest, Galenus Kiadó, 125., 131., 272., 310., 335., 369., 393., 403., 413.

SPIELMANN JÓZSEF - SPIELMANN MIHÁLY

19. 1977 Kájoni János „Herbariuma”. In *Gyógyszerészet*, 21., 299-302.

SZABÓ T. ATTILA - SZ. TÓTH MAGDA

20. 1982 Zay Anna herbáriumának gyógynövényei. In *Communicationes de Hist. Artis Med.*, 100., 89-101.

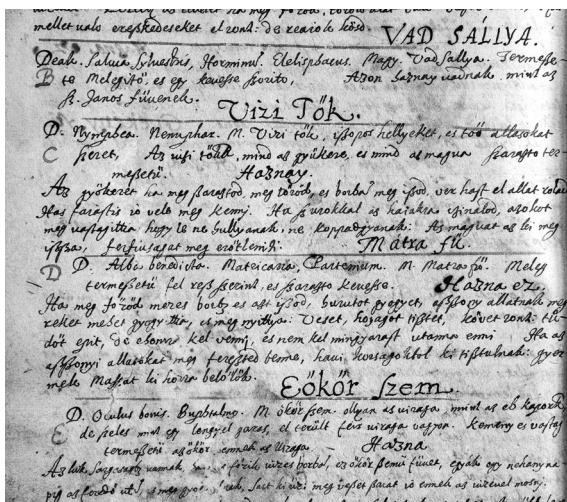
SZLATKY MÁRIA

21. 1980 Magyar nyelvű, kéziratos orvosló könyvek a 17. századból. In *Magyar Könyvszemle*, 96., 2., 131-148.

ZAY ANNA

22. 1979 1718. *Herbárium*. Reprint kiadás. A bevezető tanulmányt írta Fazekas Árpád, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatósága (Folia Rákócziána 2.), 58., 418.

23. 1941 XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közléteszi Varjas Béla. Kolozsvár, kiadja az Erdélyi Tudományos Intézet, Sárkány Nyomda Rt. Műintézet nyomása.

Részlet Kájoni Magyar Herbáriumból
(Fotó: Ádám Gyula)

Medgyesy S. Norbert

A KÁJONI-HYMNARIUM FUNKCIONÁLIS KÉRDÉSEI, A „KÁJONI-ISKOLA” ALAPVETÉSE

A Kájoni János által 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, 1040 oldalból álló *Hymnarium* (más néven *Latin-magyar versgyűjtemény*)¹ páratlan szépségű és tartalmú kincsestára e Mária-kegyhely lelkeségének, liturgia-, irodalom-, zene-, színház- és kegyességtörténetének. A ferences tudós kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák, latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népelemek, a *Comico-Tragoedia*² című iskoladráma első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, a *Tintinnabulum*,³ bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók. A kézirat oldalai két columnára vannak osztva: a bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb oszlopban – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található, melyekről feltételezhető, hogy Kájoni János fordításai. Dallam-utalásokat Kájoni nagyon ritkán írt a fordításokhoz. Dolgozatunkban – az adventi, nagypénteki és eucharisztikus tételekre koncentrálna – a *Hymnarium* fő típusait mutatjuk be a korabeli és helybeli (erdélyi, kimondottan Csík-, Gyergyó- és Háromszékhez kötődő) kéziratot és nyomtatott énekeskönyvek meglévő vagy hiányzó szövegpárhuzamai szerint. Miért fordított le Kájoni olyan himnuszokat, amelyek már szerepeltek a korabeli erdélyi énekeskönyvekben? Mi az oka annak, hogy a nagypénteki, valószínűleg processziós énekeknél nem olvasható latin minta?

-
- 1 Kájoni János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677. Csíksomlyó, Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára (CSFKK), A V 3/5250. (Továbbiakban: Kájoni: *Hymnarium*, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: RMKT XVII. század, 15/B, 1992, 120–135. Tartalma és könyvszerkezeti leírása: Domokos 1979, 110–116.; Muckenhaupt 1999, 100., Nr. I. 7.; Stoll 2002, Nr. 102. A dolgozatban terjedelmi okokból csak néhány példa említésére van lehetőség.
 - 2 Kájoni: *Hymnarium*, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: Kaposi 2014, 11–33.
 - 3 Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította: Réger 2014, 77–98.

1. A HYMNARIUM-FORDÍTÁSOK ÉS A NEM KÁJONIHOZ KÖTŐDŐ FORRÁSOK ÖSSZEVETÉSE

Első csoportként említhető azoknak az énekeknek a csoportja, amelyek a *Hymnarium* szövegváltozatától eltérő szöveggel találhatók meg más, nem Kájonihoz kapcsolódó korabeli forrásokban. Közéjük tartozik az *Ave caro Christi chara...* kezdetű, 15. századi, egész Európában kedvelt, viktoriánus lüktetésű szekvencia.⁴ A Marosvásárhelyen született jezsuita, Vásárhelyi Gergely (1562–1623) fordította le először magyarra, és jelentette meg nyomtatásban *Catechismus* című munkájában,⁵ amelyből *Keresztieni tudományak reovid summaia Canisius Petertol iratatot es jezsvitak szerzetibe Vasarheli Gergeli által megh magyaraztatot* címmel az 1617. évi bécsi kiadást őrzi a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára.⁶ Arra nincs bizonyítékunk, hogy Kájoni ismerte-e Vásárhelyi átültetéseit, de az biztos, hogy a csíki ferences polihisztor fordítása, szóhasználata és – a 8-8-7-es szótagszámot ugyan megtartó – verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Az első versszak záró sora így hangzik: *Tecum frui gloria*, amelynek szó szerinti fordításban *Veled élni dicsőségben* lenne, de ezt Kájoni a mennyei otthonra való utalásként *Veled bírnunk hazánkat* szóképpel ülteti át anyanyelvére.

2. A HYMNARIUM MELLETT MÁS, KÁJONIHOZ KÖTHETŐ FORRÁSOKBAN SZEREPLŐ TÉTELEK

A második csoportba azok az énekek sorolhatók, amelyek a *Hymnarium* mellett más és egyben Kájonihoz (is) köthető forrásban is olvashatók. A *Veni, Redemptor gentium* kezdetű adventi himnuszról a *Hymnarium* a Szent Ambrustól származtatott teljes, nyolcstrófás verziót fordítja magyarra.⁷ A *Cantionale Catholicum* viszont csak az első

4 Első ismert szövegét közzé tette: AH 54, 1915, 261.; sorjázza: Chevalier 1892, Nr. 1710; A kanciók között említi: Holl 2012, Nr. 70.

5 *Caichismus. Canisius Petertől iratatot keresztieni tudományak rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599, RMNy 860.) *Keresztieni tudományak reovid summaia* címmel a mű későbbi kiadásai: Bécs, 1604, RMK I., 387.; Bécs, 1615, RMK I., 453a; Bécs, 1617, RMK I., 472. Az 1615-ös kiadástól kezdve a verses imádságszövegek és a himnuszok egy része is magyarul jelenik meg. Bővebben: RMKT XVII. század 7., 1974, 418–420, Nr. 13.

6 Nyomtatott Formica Mathetól, Beczbe, 1617. RMNy 1128; RMK I. 472. Lelelhelye: Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, Ltsz. 4984. (Muckenhaupt 2009, 93. Nr. 54.)

7 Kájoni: *Hymnarium*, 32–33.

3 versszakot adja az éneklők kezébe, amelyet két, az eredeti latin textustól teljesen eltérő doxologikus strófával zár.⁸ A rövidítés oka ismeretlen. A *Mittitur ad Virginem Dei fortitudo – Küldtetetik az szűzhöz Isten erőssége* kezdetű, az angyali üdvözletről szóló adventi kanció népszerű volt Csíkban a 17. század során: Petri András csíkszentkirályi kántor kéziratosszerű énekeskönyve latinul és magyar fordításban örökítette meg elsőként ezen a katolikus tájon 1630–1631-ben.⁹ Kájoni munkásságából három forrás dokumentálja: a *Hymnarium*,¹⁰ latin változatával együtt a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675)¹¹ és az utóbbi textussal egyező, nyomtatott *Cantionale Catholicum*.¹² A *Hymnarium* verziója több sorában és szófordulatában eltér az ugyancsak Kájoni által papírra vetett *Csíksobotfalvi kézirat* textusától. Több esetben elmondható, hogy a korabeli csíki források közül a *Hymnarium* egy ősbibb szövegváltozatot őriz: az adventi *Conditor alme syderum – Csillagoknak Teremtője* kezdetű himnusz a *Cantionale* mellett a *Petri-énekeskönyv* (1630–1631) lapjain is szerepel, de a *Hymnarium* a *Batthyány-kódex*ben (16. század 2. fele, 14.) is fellelhető szövegváltozattal egyezik.¹³

3. A HYMNARIUMBÓL ISMERT FORDÍTÁSOK A LATIN MINTASZÖVEG FELTÜNTETÉSÉVEL

Harmadik csoportként tárgyaljuk azokat a költeményeket, amelyek a 17. századi nyomtatott és írott forrásokkal egybevetve csak Kájoni *Hymnarium*ából, a latin mintaszöveg feltüntetésével ismeretesek a korabeli Magyarországon. Ezek közé tartoznak a sokversszakos, első-sorban késő középkori áhítatos költemények és hórásénekek. *Salve*

8 Az ének címe: „Mas. Nota: Ave fuit prima salus etc.” A *Cantionale* első kiadásában (1676) az 58., a második kiadásában a 68. oldalon olvasható. Kiadta: Domokos 1979, 236., Nr. 87.

9 *Petri András-énekeskönyv* (1630–1631), 17a. Kiadta: RMKT XVII. század / 7., 1974, 175., Nr. 110/I. Sorjázza: Chevalier 1904, 378., Nr. 29683; Holl 2012, 160., Nr. 492.

10 Kájoni: *Hymnarium*, 30.

11 *Csíksobotfalvi kézirat* (1675), 7–8. Kiadta: RMKT XVII. század / 7., 1974, 175–176., Nr. 110/II.

12 Az ének az első kiadásban (1676) a 15., a második kiadásban (1719) a 9. oldalon olvasható. Latin eredetijével együtt kiadta: Domokos 1979, 193–194., Nr. 24–25.

13 Kájoni: *Hymnarium*, 31. Kiadta: RMKT XVII. század / 15A, 1992, 28–29., Nr. 23; forrásairól: RMKT XVII. század / 15B, 183., Nr. 23. További csíki források: *Petri András-énekeskönyv* (Csíkszentkirály, 1630–1631), 16a; Kájoni *Cantionale* (1676), 25. Kiadta: Domokos 1979, 209–210., Nr. 38–39. *Petri András-énekeskönyv* (Csíkszentkirály, 1630–1631), 16a.

saluberrima salus infirmorum – *Idvöz legy, egesseges, betegek erdeme...* kezdősorral olvasható a *Hymnarium*ban az a 28 versszakos eucharisztikus költemény, amely a nürnbergi Charitas Pirckheimer (1467–1532) klarissza apátnő munkásságához köthető.¹⁴ Teológia és költészet kapcsolatát fejezi ki, hogy Kájoni a 13. versszakban a *triclinium* szót nem *ebédlő* vagy *ebédlői pamlag* szavakkal, hanem liturgikus lelkisége szerint, az égi menyegzőre utalva, a *lakodalom* kifejezéssel fordítja. Ugyancsak Kájoni lelkületének leleménye a 17. versszak két zárósorának átültetése: *Cor meum circumplectere / Velis hospes meus*, azaz: *Megh ölelni akarjad / szüemet, szép Jesus.*¹⁵ Ma már *Hív minket most egy tiszta szó...* kezdősorral közismertté vált az a 10. századi¹⁶ himnikus népének, amely a magyar népénektörténet klasszikus időszakának forrásai közül csak Kájoni *Hymnarium*ában olvasható *Vox clara ecce intonat / Obscura quaeque increpat – Ime, tiszta szo hangicsal, / setetsegh ketté vál* incipittel.¹⁷ Az alábbiakban egy Mária-köszöntőt hozunk fel példaként Kájoni fordítói tevékenységére. A dallamjelzés nélkül másolt, az eredeti verselést és szótagszámokat pontosan követő, 14. századi¹⁸ ének az Istenanyát dicséri:

- 1.
Veneremur virginem, genetricem gratiae, Salutis dulcedinem, fontem sapientiae,	Tiszteljük a' Szent Szüzet, Annyát a' kegyelemnek, Idvesseg edességét, kut fejét bölcsesegnek,
Haec est aula regia, Regina prudentiae, Virgo plena gratia, aurora laetitiae.	Es az kiralyi udvar, feje az edessegnek, Kegyelemmel tölt pitvar, hajnala vig örömmek.
- 2.
Haec est melle dulcior, castitatis lilium,	Ez az, ki meznel edesb, szüzesseg lilioma,
Jaspide splendidior, moeroris ¹⁹ solatium,	Jaspis könelis fenyesb, keserves szív ²⁰ vigsaga,

14 Stevenson 2005, 529.

15 Kájoni: *Hymnarium*, 149–152.

16 Chevalier 1892, II., 781–782., Nr. 22199.

17 Kájoni: *Hymnarium*, 35.

18 S. Robertus összövege olvasható: *Codex Parisiensis* 5247. (AH 54, 1915, 402–403. Nr. 257. „De Beata Maria V.”)

19 moeroris m. – szomorúság (Pápai Páriz 1995, 362.) Kájoni János a „moeror” kifejezést egy szép képpel fordítja: „keserves szí”. (*Hymnarium*, 871.)

20 szí [értelem szerint javítva]

O, fons admirabilis, fidei principium, Mater exorabilis, vas virtutis, pretium.	O, csudalatos forrás, hitnek fundamentoma, Anyá, kivagy irgalmas, erős edeny jutalma.
3. Tu es regis speciosi, mater honestissima, Odor nardi pretiosi, rosa suauiissima, Arbor vitae digna laude, stella fulgentissima, Generosa mater gaude, virginum sanctissima.	Te vagy szépséges kiralynak tiszteletes Szent Anya, Szagja drága spikinárdnak, ²¹ gyönyörűségees rosa, Dicsiretes elet faja, fenyességnek csillaga, Oruly, uigadgy, nemes Anya, szüzeknek szent viraga.
4. Tu medela peccatorum, regina consilij, Concepisti florem florum Christum, fontem gaudij, Virga Jesse, lux sanctorum, donatrix auxilij, Memor esto miserorum in die iudicij.	Te, bunósók oruossaga, bölcseseg kiralyneja, Virag szála fogant tölled, Ur Christus, öröm kuttya, Szentek fenyve, Jesse faja, segitseg meg adoja, Legy szegenyek prokatora, hogy lesz itelet napja.
5. Tu es mundi gaudjum, charitatis regula, Victoris stipendium, aromatum cellula, Sit tibi flos omnium virgo sine macula, Honor et imperium per aeterna saecula.	Te vagy világ öröme, szeretet regulaja, Gyözedelmes fizetese, draga illat cellaja, Neked virag tüköre, szüz, kin nincz bün mocsokja, Mind örökön örökké, aldas, kiralyi palcza. ²²

21 Spikinárd: levendulafaj, mely a szagostól abban különbözik, hogy füzére rövid, tömött, leveles. Egész neve spikinárd levendula (*Lavandula stoechas*). (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI.* 2002, 916.)

22 Kájoni: *Hymnarium*, 871–872. Az ének szövege nyomtatásban itt jelenik meg először. Az éneknek csak a kezdőszavai és néhány szófordulata egyezik a *Veneremur Virginem, salutis dulcedinem...* kezdetű, 11 versszakos, magyarra nem fordított énekkel, amely a Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában található. (Csíksomlyó, 1719, 288.)

4. LATIN MINTA NÉLKÜLI, NAGYPÉNTEKI PARALITURGIKUS ÉNEKEK A HYMNARIUMBAN

A *Hymnarium* lapjain olvasható öt olyan nagypéntekei ének, amelyeknek Kájoni nem tünteti fel – az alábbi vizsgálatok szerint nem létező – latin eredetijét. Kezdősoraik és terjedelmük: a *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű egyszereplős Mária-siralom (12 vsz., *Hymnarium*, 123–124.); az *O, drága szerelmünk, egyetlen örömünk...* kezdetű, Mária és a contionator (prédikátor, licenciátus) két szerepére osztott planctus (7 vsz., *Hymnarium*, 177.); a ferences prédikátor által szónokolva énekelt *O, nam ez volt amaz szomorusag napia...* incipitű (34 vsz., *Hymnarium*, 251–253.) és a *Regi peldazatok immaron be töltek...* kezdetű (22 vsz., *Hymnarium*, 253–254.) epikus passiók költemények, továbbá a *Sirjatok en velem, o, ti magolj egek...* kezdetű, Jézust sirató ének (6 vsz., *Hymnarium*, 167.).²³ E költemények végigéneklik Jézus Krisztus szenvedéstörténetét, elmondják annak legismertebb ószövetségi előképeit, és jelentős bennük a fájdalmas Szűz Mária alakja. Strófákra osztott, néhol nótajelzéssel ellátott népénekekről beszélünk, de szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédre találhatók bennük. Ezeket az egyes szám első személyben énekelt részeket a narrátor-prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik kemény szavakkal bünbánattartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői, színházi szemmel nézve előadói voltak ezeknek a 17. századi költeményeknek. Ezekben a lírai alkotásokban egybeolvad a népének, a misztériumjáték és a prédikáció műfaja.²⁴ Véleményünk szerint ezen énekek esetében eredendően a zsolozsma egyes tételeiből származó, 14–15. századi hórásénekekre és itáliai laudákra visszavezethető, a 14–15. századi devóciós passiókkal és a 15–17. századi dramatikus prédikációkkal rokonítható, nagypéntekei, párbeszédre felépítésű és egyben prédikációs jellegű, saját, csíksomlyói, paraliturgikus szokásról beszélhetünk. Ezt az a földrajzi tényező is alátámasztja, hogy a magyar nyelvterület más részeiről nem kerültek elő ilyen tartalmú és stílusú passiók alkotások, mint Csíksban, ahol a középkor óta folyamatos volt a katolikus vallásgyakorlat.

23 A *Jaj, nagy kedven tartott...*, az *O, nem amaz szomorusag napja...* és a *Regi peldazatok immaron be töltek...* énekek szövegét közzé tette: Medgyesy S. 2017, 91–110.

24 A korszakban szokásos műfajközi jelenségről bővebben: Farmati 2009, 53.

Az *O, nem ez volt amaz szomorúság napia...* kezdetű költemény nézőkről beszél (31. vsz.: „Mijs, kik e' helyen it számoson vagyunk, / Ez koporsohoz rendel nem jarulunk.”). Ők Jézus koporsója körül gyűltek össze (23. vsz.: „Ez gyasz koporsohoz bizvast jarullyatok;” 24. vsz.: „Im, e koporsoban edes remensegtek.”). E liturgikus tárgy létezését Kájoni gvárdián a *De origine custodiae Sancti Stephani Regis Ungariae in Transylvania* (a *Liber niger*, Fekete könyv) *Inventarium*-ban dokumentálta 1683. július 28-án: „Egy nagy szep faragot aranyas Koporso, Nagy Pentekre” (86r)²⁵ bejegyzés olvasható a csíki konvent tulajdonában. Az első fennmaradt csíksomlyói passiójáték 1721-ben egy feretrumnál (úrkoporsó, sélye, saroglya, szentsír) játszódik,²⁶ az 1723-as misztériumdrámát²⁷ pedig stációkra (állomásokra) osztották. Sőt, az 1721-es passiójáték címe kifejezetten körmenetre utal: „Processio parascevice, in qua describitur passio Christi pro humano generi figura scripturistica adumbrata.”²⁸ Kájoni énekszövegeiből következtetünk arra, hogy e sajtóságos szokás helye a csíksomlyói kegytemplomban felállított, vagy éppen saroglyán körbevitt, illetve a hívő-éneklő nézők által körmenetben megkerült úrkoporsó volt.

A Kájoni által 1659 és 1677 között papírra vetett magyar nyelvű nagypénteki énekeknek a szerkezete, epikus és egyben didaktikus tartalma, motívumrendszere, stílusa, frazeológiája, versmértéke és szótag száma, rímképlete és a bűnbánattartást előmozdító célja egyértelműen a 18. században felvirágozott csíksomlyói passiójáték-előadások konkrét és egyúttal helybeli előzményének tekinthetők. Ezek az alkotások a láncszemek a 14–16. századi, elsősorban itáliai eredetű, Mária anyai kinszájra összpontosító devóciós passiók, a 15–17. századi dramatikus prédikációk és a 18. századi csíksomlyói passiójátékok között.²⁹ Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dra-

25 Kájoni 1991, 68.

26 Demeter–Kilián–Pintér sajtó alá rendezésében olvasható: *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*. 2009, 63–113.

27 Demeter Júlia gondozásában megjelent: „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” 2003, 7–44.; Demeter–Kilián–Pintér: *Ferences iskoladrámák I.*, Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739. 2009, 173–218.

28 1721. április 11. nagypéntek. Forrása: *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*, 1774, 643.

29 Ugyanilyen közvetítő kapocs Stockinger Mátyás ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689), amely az egyik Laskai Osvát-beszéd (*Biga salutis*, 1506, 47. sermo) majdnem pontos fordítása. Közzétette: Szelestei N. 2003, 137–181.

matikus prédikáció, devóciós passió), mint az actusokra és scénákra, ritkábban statiókra vagy inductiókra osztott, 70–125 diákszereplős, a templom helyett immár színpadon bemutatott, 50–110 évvel későbbi, a gimnáziumi oktatáshoz és a Mária Társulathoz kötődő társaik.³⁰ Arra sajnos nincsen adatunk, hogy ezeknek az énekeknek – Domokos Pál Péter szavával élve – „az erdélyi magyarság éneklő Pázmány Péterje”,³¹ Kájoni János lett volna a szerzője, vagy egy meglévő, jellegzetesen csíksomlyói szokást vetett papírra 1677 előtt? A *Hymnarium* énekeinek tanúsága szerint mindenestre Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszéd, szentsír körüli, minden bizonnyal processziós eléneklését) Csíksomlyó esetében 50-60 esztendővel előbbre tehetjük az első passiójáték szövegének 1721-es dátumánál.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

Milyen liturgikus könyvek szolgálhattak mintaként a tudós ferences hymnariumához? Kájoni a latin szövegek forrásaként tekinthetett a csíksomlyói kolostor könyvtárában őrzött *Psalterium ordinis fratrum minorum* (1500 körül),³² a *Graduale de tempore* (1524);³³ sokkal valószínűbb módon a saját kezű *Index ad librum*mal ellátott *Csíksomlyói Cationale* (1500 körül)³⁴, valamint a Kájoni által bizonyíthatóan használt, a *Sacri concentus* (1669)³⁵ című művével egybekötve fennmaradt, magyarországi szertartás- és énekrendet tartalmazó *Missale secundum chorum almae ecclesie Strigoniensis* (Velenca, 1518)³⁶ himnuszaira és szekvenciáira. Mindezek mellett a legvalószínűbb mintát Kájoni számára a párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum* (1516)³⁷ című műve, a kora újkor legjelentősebb, a csíksomlyói ferences könyvtárban

30 A csíksomlyói passiójátékok elemzése: Pintér 1993; Medgyesy S. 2009.

31 Domokos 1929, 104.

32 CSFKK, A IV 1/5264. Vö. Muckenhaupt 1999, 95–96. Nr. I. 2.

33 CSFKK, A IV 2/5261. Vö. Muckenhaupt 1999, 96. Nr. I. 3.

34 A kézirat tartalomjegyzékét Kájoni készítette. Elemzi: Kovács 2013, 547–574.

35 Facsimile, kritikai kiadása: Kájoni 2015. E *Missale*ban 1669-ből 9 bejegyzés származik Kájonitól. (Muckenhaupt 2009, 63. Nr. 10.)

36 *Missale secundum chorum almae ecclesie Strigoniensis*, Venetiis, impressum in edibus Lucantonii de Giunta Florentini, impensis Urbani Keym librarii Budensis, 1518. (Csíki Székely Múzeum, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6200.)

37 Clichtoveus 1516.

is fellelhető³⁸ himnuszgyűjteménye jelentette. Kájoni az *Elucidatorium*ból gyakran az egyes ünnepkörök himnuszainak kiadási sorrendjét, szövegét, forrásutalását és ritmikai magyarázatát (pl. iambicum dimetrum) is átemelte gyűjteményébe.

Mind az adventi,³⁹ mind az Eucharisztiaéről szóló,⁴⁰ eddig alaposan vizsgált liturgikus költemények, különösen a fenti 2. csoport énekei arra engednek következtetni, hogy Kájoni életművében az 1659 és 1677 között keletkezett *Hymnarium* volt az előzménye, nyersfordítási és szövegtisztázási próbapéldánya az 1675-ben papírra vetett *Csiksobotfalvi kézirat*nak és – számos más esetben is – az egy esztendővel később Csíksomlyón kinyomtatott, Kájoni által több énekszöveg esetében megváltoztatott, tovább csiszolt *Cantionale Catholicum*nak. A *Hymnarium* fordításainak frazeológiájából, teológiai és lelkiségtörténeti szempontból megalapozott szóképeiből bizonyítható, hogy nem szó szerinti átültetésekről van szó, hanem – már munkapéldány-állapotban is – Kájoni ma is élvezhető és jól érthető, szép műfordításairól.

Ezek az átültetések híven követik a latin szöveg szófordulatait, és egyben tükrözik az adott himnusz vagy szekvencia tartalmi mondanivalóját. A maga által lefordított vagy a csíki és gyergyói katolikus vallásgyakorlatban már élő szövegeket Kájoni az 1670-es években alakította, több versszakát meghúzta – Torma István főispánnak 1675-ben írt levelét idézve –, egybe szedegette, jobb formába rakogatta, rendesebben helyeztette,⁴¹ és 1676-ban közkinccsé tette a nyomtatott *Cantionale*ban. Az 1677-ig kézzel írt *Hymnarium*ban jóval több himnusz, szekvencia, kanció és más funkciójú költemény olvasható, mint a nyomtatott *Cantionale*ban. Kájoni a teológiai tartalom, a stílus, az énekelhetőség vagy egyszerűen a már élő helybéli liturgikus, vagy inkább paraliturgikus gyakorlat (vö. a csíkszentkirályi Petri Andrásnál 1630–1631-ben, a gyergyói *Pálffy Márton-énekeskönyv* lapjain 1676 táján, a kézdiszéki Czerey Jánosnál 1634–1651 és a *Mihál Farkas-kódex* szerint 1677–1687 között élő szövegek) alapján szelektálta kéziratoss anyagát és szűkített formában adta népe kezébe a maga alapította

38 Köszönöm Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész, muzeológus (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) szíves közlését.

39 Medgyesy S. 2015, 197–222.

40 Medgyesy S. 2018, 1–13.

41 Domokos 1979, 158.

csíksomlyói könyvsajtó útján. Kájoni működése, fordító, stilizáló és könyvkiadó tevékenysége Csíkban, azaz az Árpád-kor óta folyamatosan katolikus vallásgyakorlattal bíró területen segítette a strófikus formájú, anyanyelvű, liturgikus, vagy szorosán a liturgikus kincseket tükröző, abból táplálkozó és azt variáló paraliturgikus éneklés meghonosodását, illetve széles körű elterjedését. Fontos szempont, hogy Kájoni a már működő elemi iskola mellé 1667-ben gimnáziumot (is) alapított Csíksomlyón. Feltételezhető, hogy a *Hymnarium*ban papírra vetett liturgikus tételeket a középfokú teológiai, irodalmi és zenei oktatásban rendszeresen alkalmazták. Az egyes énekek címében olvasható görög eredetű, Clichtoveus *Elucidatorium*ából átvett verstanai terminus technikusok a *Ratio Studiorum* (Róma, 1599) által megszabott poétika és retorika órák tananyagára emlékeztetnek. A *Hymnarium* dramatikus, latin minta nélküli, sokversszakos nagypénteki énekei csíksomlyói saját, az úrkoporsóhoz kötődő szertartásformaként a 18. századi passiójátékok előzményei. Velük együtt a Kájoni *Cantionale Catholicum* „Passio de vita Christi” című, 116 versszakból álló, *A' Felséges Isten, Ki lakik Mennységben...* kezdetű verses passióját,⁴² továbbá a lefordított énekek sokaságát tekintve megállapítható, hogy létezett egy anyanyelvű, az egyház liturgikus szövegeit alapul vevő, azt anyanyelvre átültető, valamint saját paraliturgikus, szükség szerint dramatikus szokásrendet kialakító hagyomány Csíkban és Gyergyóban a 17. század során. Ennek a lelki-szellemi iskolának legfontosabb személye és máig ható alkotója Kájoni János volt. Alapvetése, műhelymunkájának dokumentuma pedig a *Hymnarium*, amelynek találó funkciójelölő kifejezése a *Seplasia*, azaz Kájoni szavával: „Piacz, ahol mindent kapni.”⁴³

IRODALOM

Kézíratos források

Kájoni János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium), Csíksomlyó, 1659–1677*. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250.

42 Kiadta: Domokos 1979, 1237–1248. Kedves Csaba erről a verses passióról jogosan feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején, Csíksomlyón. (Kedves 1996, 4. szám, 41–42; 5–6. szám, 48–49.)

43 A *Hymnarium* szerkezetét elemzi: Réger 2017, 131–140.

Liber Exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Syntaxeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesentationem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275.

Felhasznált irodalom

AH 54

1915 *Analecta Hymnica Medii Aevi 54. Thesauri Hymnologici Prosarium. Die Sequenzen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Sequenzenausgaben. – Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Viktor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken.* Neu herausgegeben von Clemens Blume SJ und H. M. Bannister. O. R. Reisland, Leipzig

CHEVALIER ULYSSE

1889–1912 *Repertorium Hymnologicum. Catalogue des Chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu'à nos jours.* Paris–Bruxelles.

CLICHTOVEUS, JODOCHUS

1516 *Elucidatorium Ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens: & quatuor libros complectens. Primus: hymnos de tempore & sanctis per totum anni spacium, adiecta explanatione declarat. Secundus, nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas & responsoria: vna cum benedictionibus candelarum, caerei paschalis & fontium: familiariter explanat. Tertius: ea, quae ad Missae pertinent officium, praesertim praefationes & sacrum Canonem breviter explicat. Quartus prosas quae in sancti altaris Sacrificio ante euangelium dicuntur: tam de tempore quam de Sanctis facili annotatione dilucidat, Parisiis, Henrici Stephani, OSZK Apponyi Cat. 113. Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást alkalmazzuk: [https:// books.google. hu/books? id=Lx1ZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=Lx1ZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)*

DEMETER JÚLIA szerk.

2003 *„Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból.* Budapest, Argumentum Kiadó.

DEMETER JÚLIA – KILIÁN ISTVÁN – PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

2009 *Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739.* Budapest, Argumentum–Akadémiai Kiadó (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 6/1.).

DOMOKOS PÁL PÉTER

1929 A csíki énekeskönyvek. In Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 102–112.

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: *Tudósítások*. Budapest, Szent István Társulat.

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár

2002 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XI*. Anyagát gyűjtötte: Szabó T. Attila; főszerk. Fazekas Emese. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

FARMATI ANNA

2009 *Más régi ének. A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*, Kolozsvár, Verbum.

HOLL BÉLA

2012 *Repertorium Hymnologicum Medii Aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque*. S. a. rend. Körmeny Kinga, Budapest. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, Subsidia 1.)

KAPOSI KRISZTINA

2013 „Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!”: A Névtelen Comico-Tragoedia második scénájának folklorizálódása. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2.*, reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja, Budapest, 11–33. A világhálón: http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf (Megtekintés: 2014. június 5.)

KÁJONI JÁNOS

1991 *Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története*. Kájoni János kézírata, 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a kusstódia történetét fordította Madas Edit. Az okleveleket fordította Szovák Kornél, Szeged, Scriptum Kft. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez 31.)

2015 *Sacri Conventus Diversorum Authorum, praesertim Ludovici Viadanae*, (Mikháza, 1669) facsimile kiadása és tanulmánykötete. Sajtó alá rendezték és a tanulmánykötetet írták: Papp Ágnes és Muckenhaupt Erzsébet, h. n.

KEDVES CSABA

1996 Kájoni és a régi magyar dráma I–II. In *Magyar Felsőoktatás*, IX. évf. 4. sz., 41–42; IX. évf. 5–6. sz., 48–49.

KOVÁCS ANDREA

2013 A Csíksomlyói Cantionale. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/1. Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 547–574.

MEDGYESY S. NORBERT

- 2009 *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Budapest–Piliscsaba. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források 5. – PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák, 1.)
- 2015 Adventi himnusz-, szekvencia- és trópusfordítások, kanciók Kájoni Hymnariumában. In Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar népelemek és imádságok*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 11. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 197–222. Világhálón: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/839164/file/Regi_magyar_nepenek_es_imadsagok.pdf
- 2017 Nagypénteki énekek a Kájoni-Hymnariumban: népszolozsma, stációs népének vagy korai passiójáték? In Szádóczki Vera (szerk.): *Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 16. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 91–110. Világhálón: http://real.mtak.hu/64792/1/Nepenek_gy%C3%BClekezeti%20%C3%A9nekek.pdf
- 2018 „Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...” Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a Hymnariumban. In *Erdélyi Múzeum*, LXXX (2018), 2. füzet, 1–13. (Szerk. Tánzos Vilmos.)

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

- 1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Budapest–Kolozsvár.
- 2009 A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I. (1498–1710). Katalógus, Csíkszereda.

PÁPAI PÁRIZ FERENC

- 1995 *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum, Cibinii, Sumtilbus Samuelis Sárdi Typographi, Anno MDCCLXVII [1767]*; a hasonmás kiadást gondozta: Hargittay Emil, Kecskeméti Gábor, Thimár Attila, Budapest.

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

- 1993 *A ferences iskolai színjátás a XVIII. században*. Budapest, Argumentum Kiadó.

RÉGER ÁDÁM

- 2014 A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXVIII. évf. 1. sz., 77–98.
- 2017 Kájoni János Hymnariumának szekezetéhez. In Szádóczki Vera (szerk.): *Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 16. Budapest, Pázmány Irodalmi Műhely, 131–140. Világhálón: http://real.mtak.hu/64792/1/Nepenek_gy%C3%BClekezeti%20%C3%A9nekek.pdf

RMKT

- 1974 *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 7. Katolikus egyházi énekek 1608–1651*. S. a. rend. Holl Béla, Budapest.
- 1992 *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 15. A/B: Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. Budapest.

STEVENSON, JANE

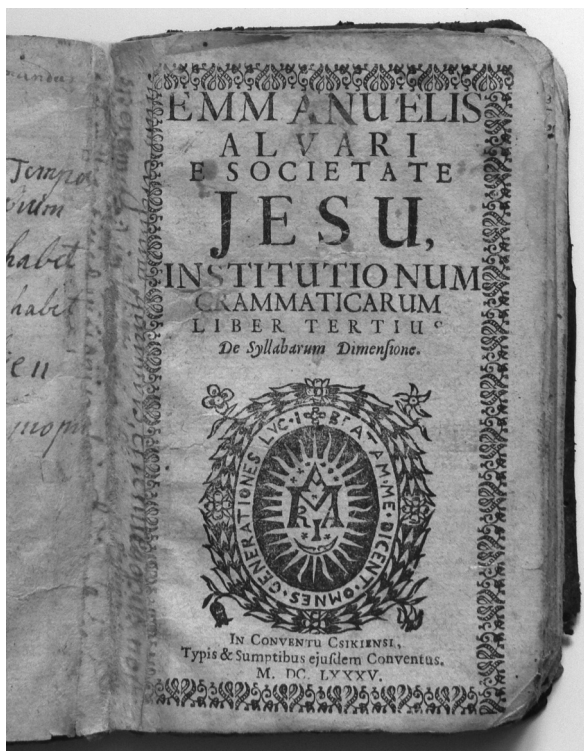
2005 *Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century.* Oxford, 2005, University Press. Világhálón: <https://books.google.hu/books?id=iiMbQDFUfPoC&pg=PA529&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEIMTAB#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

STOLL BÉLA

2002 *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

2003 *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratok prédikációk*, Piliscsaba (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4.).

Emmanuel Alvarus: Institutiones grammaticae, 1685
(Kászonyjakabfalvi Római Katolikus Plébánia könyvtára. Fotó: Nagy Gyöngyvér)

Richter Pál

A ZENEI GYAKORLAT KÉRDÉSEI KÁJONI KÉZIRATAI ALAPJÁN

Meghatározó jellemzője a Kájoni által lejegyzett zenei tételeknek és egyúttal a 17. században kialakult ferences stílusnak az előadási mód, az orgonakíséretes egyszólamú éneklés. Zeneileg a legtöbbször homofon faktúrárt adó (hang hang ellen, illetve „egy hang egy harmónia”) basszus szólam, vagyis az orgonakíséret foglalja sajátosságos stílárís egységbe a repertoár különböző eredetű (gregorián, népének, korabeli barokk alkotás stb.) dallamait. A ferencesek körében bevált gyakorlat volt, és így járt el általában Kájoni is, hogy az eredetileg négyzólamú kompozíciót saját használatukra egyszólamúra redukálták.¹

Elsőként a kóruséneklés kérdéséről: Átlagosan 6–10 szerzetes énekelte a kórusrészeket egy szólamban. Változatosságot az énekesek egyre nagyobb számban történő fokozatos beléptetése és az orgonával váltakozó *alternatim* előadásmód jelentette. Előfordult, hogy bejegyzett számokkal (2, 4) utaltak az énekesek számára, majd *tutti*-val jelölték a teljes kórus belépésének helyét.² A ferencesek 17. századi orgona- és kóruskönyveiben általában *Chorus-Organo* bejegyzés jelzi, hogy melyik részt éneкли a kórus, és melyiket játssza az orgona. A tételek dallamának, szövegének a lejegyzése azonban mindkét könyvtípusban folyamatos, így a megszólaltatás pontos módját nem állapíthatjuk meg. Nem tudjuk, hogy az orgona feliratú részeket csak a hangszer szólaltatta-e meg, vagy szólóénekes orgonakísérettel.³ (NB.: A mai gyakorlatban az utóbbi, a szólóénekes orgonakísérettel megszólaltatás fogadható csak el, miután az adott liturgikus szövegeknek kötelezően el kell hangozniuk a szertartás során.) Csak a 18. század első évtizedeitől kezdve jelennek meg az *alternatim* előadást a kottaszövegben is tükröz

1 Richter 2005a, XX–XXIII, Richter 2005b.

2 Például a szomszédos osztrák rendtartományban: A-ME Y/6 [108r], a kéziratról lásd: Richter 2007, 36–37., 95–99. A tiroli és a cseh rendtartományban kétkórusos gyakorlat is kialakult. Kačić 1997, 174.

3 Például. Kájoni *Organo-Missaléjában* (Richter 2005a), vagy, az A-Gf S1/27 kéziratban az egyik *Kyrie*-hez az alábbi utasítást írták: *1mahl Chor., 2mahl orgl.* A kéziratról lásd: Richter 2007, 153.

lejegyzések, gregorián miseordináriumoknál, litániáknál és a litániákhoz kapcsolódó *Tota pulchra es, Ave Maria* antifónáknál. A kóruskönyvekben a tételeknek csak a kórus által énekelt részeit írták le,⁴ viszont a szóló és kórus részeket egyaránt kísérte az orgona. A századfordulótól kezdve jelennek meg, majd az 1720-as évektől szinte minden kéziratban előfordulnak tempójelzések (*Allegro, Praesto, Grave, Adagio*), amelyek a hosszabb tételeken belül legtöbbször szövegrészenként változnak.

A következő fontos kérdés az orgona melletti további hangszerhasználatot érinti. Néhány 17. század végi kéziratban utólagosan keresztekkel megjelölt utalások vannak a hangszerhasználatra. Egészen bizonyosan csak a 18. század második évtizedében jelennek meg az első, a főszöveg folyamába beillesztett hangszeres utasítások, a nem gregorián misetételeknél hangszeres közjátékokra való utalások (*cum clarini, sonata tacet, sonata ante Kyrie* stb.) általában hosszabb, 8–16 ütemes, szünetek jelölése tételek kezdetén és tétel közben, felettük helyenként *Sonata* bejegyzés utal a hangszeres közjátékokra,⁵ amelyek előadói apparátusa alatt a beírások szerint fúvósokat (*tuba, clarino*) kell értenünk. A hangszeresek nemcsak megszakíthatták az egyszólamú kórus énekét, hanem csatlakozhattak is hozzá.⁶

Leszámítva az orgonákról és organistákról szóló bejegyzéseket, a kolostorok egyéb dokumentumaiból szintén csak a 18. századból maradtak fenn hangszerekre, illetve hangszeresekre vonatkozó adatok. Az 1720-as évekre általánossá vált, hogy az orgonával kísért egyszólamú kórushoz két trombita és esetenként timpani csatlakozott. Rendtartományoktól függően változott azonban a hangszerhasználat: a szigorúbb rendtartás szerint élő obszerváns ferenceseknél hangszerekre vonatkozó feljegyzésekkel csak kivételesen találkozunk. Ahol rendszeresen alkalmaztak hangszereket, például Bajorországban, ott hangszeres szólamkönyvek is fennmaradtak.⁷

A harmadik, és Kájoni kézíratai tekintetében a legfontosabb kérdés: az orgonakíséret kivitelezése. Csak elvétve, egy-két tételnél emlékeztet-

4 Hasonlóan jegyezték le a pálosok is 18. századi kézírataikban a misetételeket, pl. a H-Bu A 127 jelzetű kéziratban. (Richter 2007, 161.; Richter 2010, 137.)

5 Például a szomszédos osztrák rendtartományban: A-Gf S1/42 [229r], a kéziratról lásd: Richter 2007, 154.

6 Erre utal az egyik osztrák kézirat, az A-ME Ms IX/1 [126v] bejegyzése: *Quando hoc Missa cantatur cum Tubis, tunc pausatur apud signatas cruces, uti et in sequenti Missa.* (Richter 2007, 36., 84–85.)

7 Kačić 1997, 172. (17. jegyzet)

nek a *basso continuo* gyakorlatára általában is a ferencesek 17. századi orgonakíséretei. A kottakép ugyan azonos, egy ének- és egy basszus szólam, de a zenei gondolkodásmód különböző. A *basso continuo* gyakorlata a művek alapját képezte, ezzel szemben a ferences kéziratok többségében a dallamokhoz utólag illesztett basszus-kíséretéről beszélhetünk. A lejegyzett kíséret túlzott egyszerűségéhez ráadásként még kvint- és oktávpárhuzamok is társulnak mind Kájoni, mind a magyarországi rendtartományok orgonáskönyveiben. Természetesen különbséget kell tennünk a véletlenszerű, esetleges és a szándékos, a dallam és a kíséret két-két, egymást követő hangja között következetesen meglévő, illetve a hosszabb szakaszon (általában 3–4 hang viszonylatában) végigvitt oktáv- és kvintpárhuzamok között. (NB.: Mindössze két szólam esetében egyetlen oktáv- és kvintpárhuzamban történt lépés is az esetek többségében inkább szándékosnak tekinthető.) Az első pillanatban a jelenséget automatikusan a hiányos képzésre, a zenei iskolázatlanságra vezetjük vissza. Ugyanakkor éppen a legkorábbi ferences orgonakönyv, az *Organo-Missale* lejegyzőjéről, Kájoni Jánosról tudjuk, hogy zenei műveltsége jóval környezetének korabeli átlaga felett volt. A zenei tudatlanság, tanulatlanság feltételezését látszik cáfolni az a tény is, hogy Kájoni *Organo-Missale* kötetének egyes darabjaiban következetesen elkerülte a rossz párhuzamokat. A párhuzamos menet segíthette a dallamok nehezebben intonálható hangközlépéseit, másutt úgy tűnik, hogy csak bizonyos motívumhoz – leggyakrabban ereszkedő félhanglépéshez – kötődik. Mélyebb járású dallamrészleteknél az oktávpárhuzam a basszus kopulázásának tekinthető.

Az *Organo-Missalé*hoz hasonlítható ordináriumharmonizálások legelső fennmaradt emlékei is ferences szerzőhöz, Lodovico Viadanához kötődnek. 1607-ben a *Cento concerti ecclesiastici* sorozat második kötetében jelent meg az orgonakísérettel ellátott egyszólamú *Missa Dominicalis*, majd 1619-ben önálló kötetben a 24 egyszólamú Credo-kompozíció (*Venti quattro Credo a canto fermo*).⁸ A kötetek előszavában Viadana szerzői indíttatásának számunkra fontos vonására világít rá,

8 Feltehetően túlzott egyszerűségük és kis apparátusuk miatt Viadana basszus-kísérettel ellátott egyszólamú ordináriumi csekély hatással voltak a misemegzenésítések későbbi alakulására. (Flotzinger 1976, 79.; Massenkeil 1976, 101.; a kor misekompozícióinak általános kibontakozási irányairól: Dobszay 1993, 333.; az orgonakíséretes misékről: Szigeti 1977, 305–309.)

arra a jellemzően ferences szemléletre, hogy az egyházi zenében a helyi igényeket, a kisebb kórusokat, az alacsonyabb zenei képzettséget és képességet is figyelembe kell venni, és ki kell szolgálni. Ez az elv meghatározó érvényű lehetett régióinkban, ahol az egyházi zene feltételei, időszaktól és helytől függően, igencsak korlátozottak voltak.

A stílus viszonylagos egyszerűsége tökéletesen megfeleltethető a központoktól távol lévő kisebb templomok gyakorlatának.⁹ Kájoni kézirata szempontjából döntő fontosságúak Viadana előszavának párhuzamokra vonatkozó megjegyzései, amelyekben Viadana bizonyára a korabeli gyakorlatot kívánta rögzíteni.¹⁰ Tudjuk, hogy Kájoni jól ismerte ezeket a műveket: a ferencesek csíksomlyói könyvtárában (ma a csíkszeredai múzeum könyvtárában), Kájoni 1667-es bejegyzéseivel maradt ránk a *Cento Concerti ecclesiastici* 1626-os frankfurti kiadásának orgona-szólamkönyve.¹¹ Igaz, hogy Kájoni kézirataival ellentétben Viadanánál nyílt kvintpárhuzamot nem találni, de az énekszólam és kíséret között az éppen csak elfedett kvintpárhuzamok jelenléte igen gyakori.¹² A párhuzamokkal kapcsolatosan azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy vegyes összetételű közösség (férfiak, nők, gyermekek) egy szólamot természetesen oktávpárhuzamban énekel. Orgonakísérettel ugyanez a hangzás még homogénebbé válik.¹³

Viadana a vokalitás, a hangszeresség és a funkcionalitás szempontjait együttesen tartotta szem előtt a 17. század elején megjelent kiadványsorozataiban. Kájoni hasonlóképpen célirányosan érvényesített gyakor-

9 A harmonizálási gyakorlatról részletesen: Richter 1999; Richter 2001.

10 Richter 1999, 244–246.

11 Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda (Miercurea-Ciuc), F4 Ltsz. 6209 jelzet alatt. Kájoni possessor-bejegyzései a 36r és 64r foliókon. (Domokos 1979, 122.; Papp 1990, 183.; Muckenhaupt 1999, 191.) Ez a kiadás a mindhárom kötet anyagát együtt tartalmazó 1613-as frankfurti Stein-féle kiadás második utánnomása volt: *Opera omnia Sacrorum concertuum I. II. III. & IV. vocum...* (Frankfurt: Egenolph Emmel, 3/1626) [RISM A/I/9 V 1398]. A korábbi két, ma ismeretes kiadás (1613, 1620) a frankfurti Stein nyomdász-kiadónak nevéhez fűződik (Mompellio 1967, 156–157.).

12 Richter 1999, 248.; Richter 2001, 23.

13 Erről tájékoztat bennünket Antimo Liberati kontraaltista a visszaemlékezésében (Liberati 1661-ig a bécsi udvarnál volt szolgálatban, majd a pápai kórusban énekelt): *A férfiak és gyermekek által megszólaltatott egyszólamú éneklésben az oktávpárhuzamok jó hatást kelthetnek, éppúgy ha ezek a párhuzamok az orgonakíséret révén keletkeznek. Az orgona oktáv- és kvintregisztere önmagában a hangzás egybeolvadásának folyamatát szintén nem zavarja. Nem a szigorú szabályok, hanem a perfekt és imperfekt hangközök hangzás által meghatározott szabad kezelése hozhatja létre a kívánt hatást.* (Fellerer 1982, 80.)

lati szempontokat az *Organo-Missaléban*. A kéziratnak a mikházi helyi adottságokhoz kötődő „tankönyv” jellegét három tényező látszik igazolni. A miséknél már említett redukálásoknál Kájoni nemcsak szólamszám-csökkentést hajtott végre (egy szólamban a közösség is tudta énekelni a tételt), hanem az énekszólam ritmikailag bonyolultabb szakaszait és a basszuskíséret mozgékonyabb elemeit is kiváltotta, néha úgy, hogy „rossz” párhuzamok keletkeztek. A 4., 5. *Regina coeli* kétféle lejegyzése (1. kottapélda), a szóló- (*Organo, Cantor*) és kórusrefrén (*Chorus*) különválasztása a könnyebb eligazodás kedvéért, valamint a kétféleképpen kidolgozott kísérete (a *basso continuo*nak megfelelő változatban – *Transpositum cum fundamentali basso* – az *Organo*-részben egyetlen oktáv- vagy kvintpárhuzamot sem találni) szabályos mintapéldának tekinthető: hogyan lehet egy egyszerű kíséret helyett egy bonyolultabbat, mozgalmasabbat játszani.

1. kottapélda

Az *Organo-Missale* és a ferencesek korabeli kéziratai, valamint a többi hasonló vonásokat mutató 17–18. századi forrás – *Kájoni-kódex, Vietoris* tabulatúras könyv¹⁴ etc. – tüzetes vizsgálata után sajátos harmonizálási gyakorlat nyomait fedezzük fel, amely a vízszintes irányú, önálló szólamokban való gondolkodást nem ismeri, vagy nem veszi figyelembe, csak a függőleges hangkapcsolatokra, kizárólag az akkordokra összpontosít. A kvint- és oktávpárhuzamok révén az ilyen harmonizálás kisebb vagy nagyobb részben egyúttal követi a dallamot. A dallamkövető harmonizálásra viszont a néphagyományban találunk párhuzamot. Az erdélyi Szászcsávás egyedinek számító népi többszólamúsága mellett legelterjedtebb formája a dúrakkord-mixtúras kíséret

14 A *Vietoris* kéziratban (*Vietoris*) számos példa kvint- és oktávpárhuzamokra, többek között: no. 58 [f27v–28r] (5–6ü), no. 113 [f53v–54r] (2–3ü), no. 132 [f66v–67r] (3–4ü), no. 133 [f66v–67r] (2–3ü, 4–5ü, 7–8ü, 12–13ü), no. 134 [f66v–67r] (2–3ü, 7–9ü, 11–12ü), no. 135 [f66v–67r] (1–2ü, 8–9ü).

az erdélyi vonósbandák játékában, a hegedű–három húros kontra–bőgő formációknál.¹⁵ Hasonló vonásokat mutat az iskolázatlan parasztkántorok orgonajátéka, kísérési módja, ami akár több évszázados jellegzetességeket őrizhet, melyek kántorról kántorra hagyományozódtak, de a kutatások szerint a zenetanulás folyamataként, a zenei tudás különböző szintű fokozataiként időről időre újra felbukkanhatnak.¹⁶ Az ún. suszterbasszus kíséret mozgása is párhuzamos a dallammal, és párosulhat a néphagyományban is régiesebb harmonizálást jelentő, csak dúrakkordokat használó játékmóddal.

Végül a basszusszámozásokat kell említenünk. Az *Organo-Missaléban* összesen három műben (1. mise: Kyrie, Gloria kezdete; 18. mise: Kyrie, Gloria elején és végén, Credo elején; 39. litánia) találni piros tintával számozott basszust.¹⁷ (1. kép) De a számok nem a normál számozott basszus letétekben, megszokott módon jelölik az akkord szerkezetét. Éppen ellenkezőleg, a sok 8-as és 5-ös számjegy egy számozott basszusnál teljesen felesleges lenne, hiszen ha nincs semmilyen szám feltüntetve egy basszus felett, akkor a használandó harmónia egy hármashangzat az adott basszusra építve, amelyben természetes, hogy szerepel a kvint és az alaphang egy vagy két oktávval magasabban. Kájóninál a számok helyenként megadják a felső (szoprán) akkordhang távolságát a basszustól, de nem következetesen. A számok egyik lehetséges célja, hogy a sok 8-as és 5-ös számjegy segítségével az orgonista könnyedén tudja váltani a harmóniákat anélkül, hogy szólamvezetési és harmóniai (akkordkötések stb.) stúdiumokat végzett volna, de a kérdés, hogy hogyan. A 19. századból is ismerünk olyan kottaírást, ami ugyan betűvel jelöli az alaphangot, de ugyancsak számmal adja meg a basszus és a felsőszólam közötti hangközt (8, 5, 3 számok segítségével).¹⁸

A dallamok fölé következetesen hangonként lejegyzett számokat találunk a szintén ferences Deák–Szentés-kéziratban is (18. század).¹⁹

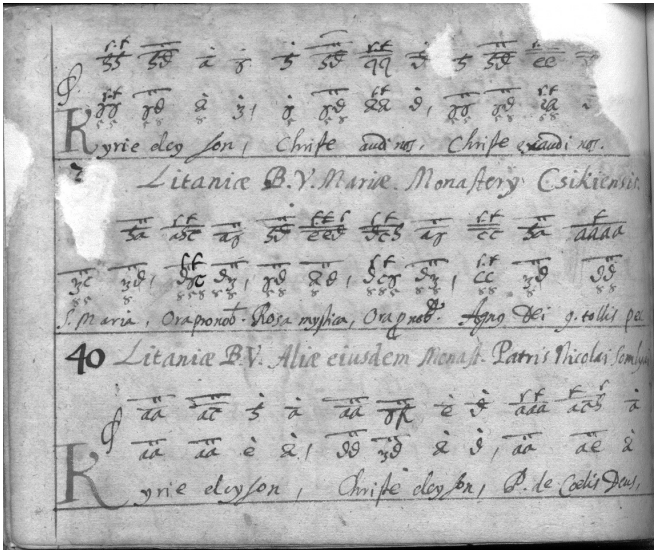
15 Pávai 2012, 354–355.

16 Richter 2019.

17 Kájoni harmonizálásában az alaphelyzetén kívül szext és szeptim akkordok, valamint a még kialakulatlan funkciószéret és a hagyományos modális hangnemek együttes jelenléte miatt furcsa akkordkapcsolatok és különleges összhangzások is előfordulnak. A zárlatoknál ugyanakkor már gyakori a II^b-V-I akkordmenet.

18 Részletesen lásd: László 2002.

19 Kóvári 2013.

1. kép

Miután a Deák–Szentés-kéziratban csak egyszólamú kottákról (dallamokról) van szó, nem gondolhatunk a korban már általánosan ismert és használt számozott basszus rendszerre. Ettől függetlenül elképzelhető lenne, hogy a számok az énekszólam alatt haladó basszus távolságát jelzik, de ez a megadott számokkal számos esetben nem megfelelő hangzást eredményez. Ráadásul a számok között időnként még 'm' betű is előfordul, aminek a közreadó szerint egyik lehetséges feloldása a hangmódosítására való utalás. Néhány tétel áttekintése alapján zeneileg lehetőségként adódna még, hogy a számok és az m betű nem kifejezetten hangszeres kíséretre vonatkoznak, hanem egyfajta egyszerű kétszólamúságra, amelyben a számok a lejegyzett dallam fölé értelmezendők úgy, hogy a másik szólam a dallamhang alatt is szólhat: például a 6-os szám jelentheti a dallamhang alatti tercet is. Az m betű pedig hasonló jelentéssel bírhat, mint Kájoninál a 8-as szám, oktáv- vagy prím-távolságot, lényegében a dallamhanggal azonos hangot jelölve. E feltételezésnek ellene mond a Deák–Szentessel egybekötött *Hymni Vesperarumba* – miután abban is találni néhány helyen a hangjegyek fölé beírt számokat –, Bartalis István által írt bejegyzés, amit Kővári Réka is idézett: az orgonálás alapjait tanuló Bartalis István

írta fel a számokat a hangjegyek fölé a tanultak alapján.²⁰ Mindez persze nem zárja ki, hogy az orgonán nem rögtön az akkordikus kíséret, a *basso continuo* jelentette a tanulás első lépéseit, hanem csak két szólam, a dallam és a számok alapján előállított kíséret játszása, és ez magyarázhatja Kájoni *Organo-Missalé*jában is a 8-as, 5-ös és 3-as számjegyeket.

Ehhez támpontot ad a számozás sajátága egy másik korabeli forrásban, Daniel Speer zenei tankönyvének 1697-ben megjelent második kiadása klavír- és generálbasszus-játék fejezetében (*Grund-richtiger [...] Unterricht der musikalischen Kunst*)²¹ (2. kép). Speer a tankönyvében kétféleképpen használja a számozást. A generálbasszust oktató részben az általánosan ismert gyakorlatnak megfelelően és módon. A billentyűs játék fejezetben azonban a különböző, a gyakorlást és a technikai fejlesztést szolgáló mintadaraboknál miután csak a két szélső szólamot (a diszkantot és a basszust) kottázta le, a hangzás

2. kép

- 20 A főszövegben megadott magyar változat Domokos Pál Péter olvasata szerint. Eredetileg latinul Papp Géza olvasata szerint: *Notabat quondam Fr. Steph[anus] Bartalis dum ima pon[ebat] fundamenta in organo...* *Musices*. Kővári 2013, 31.
- 21 SPEER, Daniel: *Grund-richtiger [...] Unterricht der Musikalischen Kunst. Oder / Vierfaches Musikalisches Kleeblatt [...]* Ulm [...] 1697.

gazdagítására ad meg számokat (3., 4. kép), amelyek szintén a basszushoz képest jelölik a játszandó hangot, de belső szólam jellegük miatt sok a 8-as, 5-ös és 3-as szám, amelyeket a normál számozott basszus letétekben nem szoktak jelölni. (2., 3. kottapélda)²²

3. kép

2. kottapélda

„Habe derowegen einige dergleichen Sachen auß allen Tonis, nach Ordnung der vorgestellten Intonationibus beysetzen wollen / und zwar nur mit den zwey Principal Stimmen Discant und Bass / die übrige Zuehör aber mit drüber befindlichen Speciebus bedeuten wollen / so

22 A kottapéldák mutatják a számok alapján kidolgozott belső szólamot a kiadványban hangjegyekkel lejegyzett két szélső szólam között.

ein Informator seinem Discipulo schon sagen wird / was solches bedeutet und anzeigt / welches dann abermahl eine Befürdrung zum General-Bass tractiren giebet.”

Speer tankönyve azért bír nagy jelentőséggel, mert el is magyarázza, hogy az ilyen típusú számozás mi célt szolgál. Mindez segíti a Kájóninál és másutt megjelenő, a *basso continuo* játéknál szokatlan számozások (3, 5, 8) értelmezését. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a korban a belső szólamok eljátszására a számozott basszus gyakorlatát segítségül hívva létezett egy gyorsírásszerű lejegyzés, amelynek segítségével a kottakép nem vált bonyolultabbá, de mégis megfelelő ajánlásokat adott a gazdagabb és színesebb hangzás elérésére.

4. kép

3. kottapélda

IRODALOM

DOBSZAY LÁSZLÓ

1993 *A gregorián ének kézikönyve*, Budapest.

DOMOKOS PÁL PÉTER

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”, Budapest.

FELLERER, KARL GUSTAV

1982 *Zur Kirchenmusik Roms im 17. Jahrhundert*. Logos Musicae (Festschrift für Albert Palm), Wiesbaden, 71–82.

FERENCZI ILONA – HULKOVA, MARTA (szerk.)

2018 *Tabulatura Vietoris saeculi XVII*. Budapest (Musicalia Danubiana 5.).

FLOTZINGER, RUDOLF

1976 Die kirchliche Monodie um die Wenden des 16./17. Jahrhunderts. In K. G. Fellerer (Hrsg.): *Geschichte der katholischen Kirchenmusik 2. Vom Tridentinum bis zur Gegenwart*, Kassel–Basel–Tours–London, 78–87.

KAČIĆ, LADISLAV

1997 Figuralmusik der Franziskaner in Mitteleuropa – Repertoire und Aufführungspraxis. In Uó (szerk.): *Musik der geistlichen Orden in Mitteleuropa zwischen Tridentinum und Josephinismus*. Bratislava, 163–174.

KÓVÁRI RÉKA

2013 *A Deák–Szentek-kézirat. The Deák–Szent Manuscript*, Budapest.

LÁSZLÓ FERENC

2002 A Kalotadámosi korálkönyv (1838). *Magyar Zene*, XL/2. szám, 237–249.

MASSENKEIL, GÜNTHER

1976 Die konzertierende Kirchenmusik. In K. G. Fellerer (Hrsg.): *Geschichte der katholischen Kirchenmusik 2. Vom Tridentinum bis zur Gegenwart*, Kassel–Basel–Tours–London, 92–107.

MOMPELLIO, FEDERICO

1967 *Lodovico Viadana. Musicista fra due secoli (XVI–XVII)*, Firenze.

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Budapest–Kolozsvár.

PAPP GÉZA

1990 Kájoni János. In Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország Zenetörténete II*. Budapest, 183–186.

PÁVAI ISTVÁN

1982 *Az erdélyi magyar népi tánczene*. Kolozsvár.

RICHTER PÁL

1999 Kvint- és oktávpárhuzamok a 17. századi orgonakiséretes kéziratokban. In Gupcsó Ágnes (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok*, Budapest, 239–256.2001 *Quint- und Oktavparallelen in den Handschriften mit Orgelbegleitung des 17. Jahrhunderts*. Ars Organi 49., 19–26.2005a (közr.): *Kájoni János: Organo-Missale*. Csíkszereda. (A Csíksomlyói Ferences Könyvtár Kincsei 3.)

- 2005b A ferencesek zenéje a XVII–XVIII. században. In Óze Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Piliscsaba–Budapest, 847–856. (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák 1.)
- 2007 *Der Melodiebestand des Franziskanerordens im Karpatenbecken im 17. Jh. (A ferences rend dallamkészlete a 17. században a Kárpát-medencében)*. Budapest. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Magyar ferences források 4.)
- 2010 A magyarországi pálosok zeneélete és zenéje a 18. században. In Kiss Gábor (szerk.): *Zenatudományi Dolgozatok, 2009*, Budapest, MTA Zenatudományi Intézet, 135–158.
- 2019 *Organ Accompaniment Practices of Uneducated Cantors in Small Villages of the Carpathian Basin*. *Traditiones [Journal of the Institute of Slovenian Ethnology]*, Vol. 48/2, 133–147.

SZIGETI KILIÁN

- 1977 A szombathelyi egyházmegye egyházi zenéjének története. In Fábíán Árpád (szerk.): *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve*, Szombathely, 243–430.

Kájoni János

Ferencz Ernő szobrászművész alkotása, 1972

(Fotó: Ádám Gyula)

Kövári Réka

AZ OLTÁRISZENTSÉG TISZTELETE
A KÁJONI CANTIONALÉTÓL
A FERENCES KÉZIRATOKON KERESZTÜL
A NÉPHAGYOMÁNYIG

Kájoni Jánosra emlékezve, valamint a második budapesti eucharisztikus kongresszusra készülve, a 17. század legnagyobb nyomtatott énekeskönyvének az oltáriszentségről szóló énekeit vizsgáljuk. A Kájoni János, ferences szerzetes által, Csíksomlyón alapított nyomda első terméke a saját szerkesztésű gyűjteményes kiadása, az 1676-ban megjelent latin–magyar énekeskönyv, a *Cantionale Catholicum*. Kájoni énekeskönyvét 1719-ben, Balás Ágoston ferences szerzetes szerkesztésében újra kiadták, némely énekeket kihagyva belőle, de újabbakat, illetőleg „más régi ének”-et belevéve. Később, 1805-ben és gyakorlatilag változatlanul 1806-ban, ugyancsak Csíksomlyón Andrásí Rafael szerzetes a magyarországi új énekeskönyveket átvéve, már lényegesen átdolgozva jelentette meg a *Cantionale* harmadik kiadását, *A Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyvét*, melyhez a kántorok számára egy ún. *Ceremóniás Könyvet* is csatolt. Végül megemlítjük Baka János 20. századi, az előzőektől eltérően már kottás, sőt beleírt orgonakíséretet is tartalmazó kántorkönyvét, amit a *Cantionale* negyedik kiadásaként tartunk számon. A következőkben elsősorban az első két kiadás eucharisztikus énekeinek dallamait keressük, mégpedig elsődlegesen erdélyi ferences környezetben.

Témánk szempontjából három erdélyi ferences kottás kéziratról tudunk. Mindegyikük a 18. században készült, kántori használatra (a kíséretre utaló jelzésekkel), miséket és népénekeket tartalmaz, esetlegesen későbbi kiegészítésként énekszövegeket kotta nélkül is. Valamennyi az 1741-ben Csíksomlyón nyomtatott, kottás gregorián himnuszgyűjtemény, a *Hymni Vesperarum* toldalékaként került elő. Leghíresebb és – pillanatnyi állapota ellenére – máig legteljesebb közülük az a *Deák-Szentes-kézirat*, amelynek központi részében olvasható gregorián és elsősorban népénekkották szépen követik Kájoni énekes-

könyvét (mégpedig a *Cantionale* 1719-es második kiadását). Elnevezését a kéziratban megörökített bejegyzés alapján e gyűjteményt használó Deák Imre és Szentes Mózes ferences szerzetesekről kapta. Hasonlóan van jelen az egykori szamosújvári ferences könyvtár anyagában két kottás kézirat is, amelyeknek létezéséről épp a *Deák–Szentes-kézirat* kiadási munkálatai során kaptunk információt Muckenhaupt Erzsébet-től (az ún. 1. és 2. *Hymni Vesperarum-toldalék*). Az egyiknek ismerjük korabeli használóját: Tima Boldizsárt. Ennek a kéziratnak a kottázott része igen rövid, benne – témánkat érintve – az *Üdvözlég, édes Jézusunk, / Erős hittel kit itt vallunk* kezdetű ének szövegét találjuk csupán. Az 1. *Hymni Vesperarum-toldalék* azonban tartalmában már sokkal közelebb áll a *Deák–Szentes-kézirathoz*, azonban benne a nagybőjti énekek közepette megszakad a népének folytonossága. Három teljes népéneket is találunk e kéziratban, melyek ugyan újabbak, de mind az oltáriszentségről szólnak (*Ó, felséges, Ó, szentséges Krisztus Jézus Szent Teste* és *Üdvözlég, Jézusnak Szent Teste és vére*), azonban egyedül csak az *Imádlak, Isten Fia* kezdetű a hangjegyes.¹ Nem más ez az ének, mint a templomokban ma is használt *Imádlak, nagy Istenség*.²

Kájoni János énekeskönyvében két csoportban szerepelnek énekek az eucharisziáról.³ Úrnapjára (*In Solemnitate Corporis Christi*) olvashatunk egy latin tropizált Kyriét, valamint himnuszt és szekvenciát latinul és magyar fordításban, amihez 1719-ben egy új népének csatlakozik. Ezek közül a *Deák–Szentes-kéziratba* a latin szekvencia és a magyar népének dallama került. Azonban ismertetésüktől eltekinünk, mivel igen ismert énekek: *Dicsérd, Sion, Megváltódat*,⁴ illetve a *Szentolvasót imádkoztunk* kezdetű, kedvelt *Ó, Jézus, hívek öröme* népének, aminek dallama a kéziratban több változatban is szerepel (egy nagybőjti népéneként: *No, földnek minden népei*, valamint egy

1 Terjedelmi korlátok miatt nem közlünk dallamokat (csupán néhányat). Az énekeskönyvi és népzenei kották, valamint az előadáson elhangzott *Deák–Szentes-kézirat*beli dallamváltozatok és népzenei gyűjtésből származó lejátszott hangfelvételek a Hargita Megyei Kulturális Központ Youtube-csatornáján, a <https://www.youtube.com/user/HMKK2012> oldalon elérhető videóban megtekinthetők és meghallgathatók.

2 ÉE/DAU Nr. 164. Az említett videón 7'25"-nél indul a dallam.

3 Részletesebben, kottákkal és a Kájoni *Cantionale* első két kiadásának oltáriszentségi énekeit összehasonlító módon tartalmazó táblázattal lásd Kővári 2020.

4 Dobszay 2006, Nr. 145.

latin barokk kancióként: *Ah, Jesu, ubi requiescis?*).⁵ Az eucharisztikus énekek másik csoportja pedig Kájoninál a *Legszentebb Oltáriszentségről* címmel (*De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento*) található. E két csoportosítás (tehát az úrnapi és az oltáriszentségi) a *Deák-Szentes-kéziratban* is megmaradt.

Az oltáriszentségről szóló fejezetben Kájoni János 1676-os énekeskönyvében 56 énekszöveget közöl, melyhez az 1719-es, második kiadásba további két ének jön újonnan (miközben kimarad négy, illetve apróbb szövegváltoztatásokat hajt végre Balás Ágoston). Még felsorolni is sok lenne a 7 latin és 51 magyar nyelvű éneket (csupán az *Üdvözlégy* megszólítással kezdődőeket vetítettem ki).

A fent bemutatott három 18. századi kottás forrás közül csak a legteljesebben, a *Deák-Szentes-kéziratban* találunk Kájoni énekeskönyvéhez kapcsolható eucharisztikus éneket, szám szerint 12-t, egy kivételével valamennyit kottával. Azonban a *Cantionale* 61 énekéből fennmaradó mintegy 50 ének többségéhez is megtaláljuk a dallamokat erdélyi ferences környezetben, köszönhetően az ún. „ad notam” gyakorlatnak (vagyis hogy egy dallamra több énekszöveg énekelhető). Ez azt jelenti, hogy a *Deák-Szentes-kézirat* más csoportjaiban lekottázott dallamokra is utalnak az énekeskönyv egyes szentségi énekei. Ezért csak azokat az oltáriszentségi énekeket mutatjuk be a Kájoni *Cantionaléból* a következőkben, amelyeknek dallama szerepel a *Deák-Szentes-kéziratban*, ugyanakkor jelen volt, jelen van a néphagyományban, még ha nem is oltáriszentségi szöveggel. Azokkal a dallamokkal kezdünk, amelyeket saját eucharisztikus szövegükkel rögzítettek a 18. századi kottás kéziratban, majd azokkal zárjuk a sort, amelyeknek nótajelzete szerepel kottával a kéziratban.

I. 1) A *Deák-Szentes-kézirat* első két kottás oltáriszentségi éneke Aquinói Szent Tamás *Adoro te devote* szövegének fordítása, melyek közül csak az egyik szerepel a Központi Népzenei Gyűjteményben. Az *Imádlak téged, láthatatlan Istenség* modernebb szövegváltozatával (*Leborulva áldlak*) kedvelt szentségi ének a katolikus gyakorlatban, mégpedig nem e kézirat, hanem az 1651-es *Cantus Catholici* dallamváltozatával. A reformáció korának egyik legismertebb dallama felekezeten felüli, Kájoni énekeskönyvében is nótajelzéseként a *Bocsásd meg, Úristen*

5 Dobszay 2006, Nr. 456. H Nr. 264., ÉE/DAU Nr. 700. és 322.

szöveg szerepel (aminek dallamát egyébként megtaláljuk a *Kájoni-kódex*-ben is). A *Deák-Szentes-kézirat*-ban e dallam (a szentségi *Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség* szöveggel) mellett hosszabb változata ugyancsak olvasható, mégpedig a nagybőjti *A felséges Isten, ki lakik menyekben, az embert úgy szerette* kezdetű.⁶ Egy olyan népzenei felvétel választottunk, amely a rövidebb változatot hozza Udvarhely megyéből, mégpedig a közismert dallamhoz legközelebb álló dallamalakon. (Elsődlegesen halottas szöveggel szerepel a dallam a gyűjtésekben, főként *Megszabadultam már én a testi haláltól* kezdettel.)⁷

2) A *Deák-Szentes-kézirat* egyetlen latin nyelvű kottás szentségi népéneke az *O magnum Sacramentum*. A Kájoni *Cantionalé*-ben olvasható egymásra utalás miatt erre éneklendő az énekeskönyv összesen négy eucharisztikus éneke, köztük magyar fordítása is.⁸ A népzenei típusrendben *Királyi zászlók lobognak* kezdettel találjuk. Domokos Pál Péter gyűjtéséből választottuk a dallamot a nagy tudású, bukovinai születésű Gáspár Simon Antal éneklésével.⁹

3) A *Deák-Szentes-kézirat*: *Ó, Jézusom, hitünk segedelme* kezdetű éneke Kájoni énekeskönyvében áttételesen a karácsonyi *O Jesule dulcedo cordium* dallamára utal, és további egy oltáriszentségi éneknek kölcsönzi dallamát.¹⁰ A kéziratban lévő dallam modern szöveggel szerepel 20. századi énekeskönyveinkben is (elsősorban a Szent Cecíliáról szóló *Kihez az Úr elküldé angyalát* kezdettel).¹¹ A népzenei

6 Kövári 2013a, Nr. 105. Dobszay 2006, Nr. 304.

7 A videón 13'10"-nél indul a népzenei hangfelvétel. Szentegyházásfalú (Udvarhely), Lőrincz Mihályné Vitus Ágnes (63 éves). Gy.: Lajtha László 1943. Jelzet: MH 4096.

8 *O magnum Sacramentum* (Kájoni 1676, 313. [Domokos 1979, Nr. 353.], 1719, 252.), *Ó, tükös és mély Szentség* (1676, 314. [Domokos 1979, Nr. 354.], 1719, 253.), *E szín alatt a kívánt jó* (1676, 328. [Domokos 1979, Nr. 377.], 1719, 266.), *Itt vagyok Krisztus szent teste* (1676, 328. [Domokos 1979, Nr. 378.], 1719, 267.). Dallama: Kövári 2013a, Nr. 106.

9 A videón 14'30"-nál indul a népzenei hangfelvétel. Istensegits (Bukovina) – Nagyvejke (Tolna), Gáspár Simon Antal (60 év). Gy.: Domokos Pál Péter 1955. 07. 08. Jelzet: AP 6954h.

10 *Ó, Jézusom, hitünk segedelme* (Kájoni 1676, 318. [Domokos 1979, Nr. 361.], 1719, 257., 1805, 189., 1921, Nr. 71.), *Ó, Jézusom, kinek az ég széki* (1676, 318. [Domokos 1979, Nr. 362.], 1719, 257.).

11 Kövári 2013a, Nr. 108., vö. H Nr. 194. és 218b., ÉE/DAU Nr. 311. Dobszay 2006, Nr. 467.

gyűjtésekben nem találjuk, azonban Domokos Pál Péter elénekelte úgy, ahogy Erdélyben tudták régen (kottáját lásd alább).¹²

Ó é - de - sem, sze - rel - mes kis - de - dem,
 ér - tem em - ber - ré lett szent Is - te - nem.
 Ó vég - he - tet - len sze - re - lem,
 és ki - be - szél - he - tet - len ér - ze - lem.

4) A mai templomi gyakorlatban az egyik legkedveltebb ének az az *Itt jelen vagyon* kezdetű ének lett, ami a 20. században új dallamot (és új szövegeket is) kapott.¹³ A 17. századi *Cantional*éban nyolc oltári-szentségi énekszöveget hordoz a dallam,¹⁴ korabeli énekeskönyvekben az *Üdvözlégy*, *Szent Test* kezdetű ének 3. versszakától olvashatjuk a szöveget. Történeti dallamváltozatai közül az 1674-es, Sámbar Mátyás szerkesztette *Cantus Catholic*iben olvasható áll legközelebb a *De-ák-Szentes-kézirathoz*. Ez pedig nem más, mint a ma *Az igaz hitben végig megmaradjunk* vagy *Áldott Szent István, Istennek szolgálja* kezdetű,

12 A videón 16'45"-nél indul a dallam. Szendrei-Dobszay-Rajeczky 1979, Nr. II/101b.

13 Részletes történetét lásd Kóvári 2019. 74–78. Az alkalmazott új (egy gregorián himnusz mesterséges egyszerűsítéséből származó) dallam: ÉE/DAU Nr. 163.; Dobszay 2006, Nr. 142.

14 *Itt jelen vagyon az Istennek Fia* (Kájoni 1676, 343. [Domokos 1979, Nr. 403.], 1719, 280.), *Üdvözlégy*, *Szent Kenyér*, *életünk kútfeje* (1676, 314. [Domokos 1979, Nr. 355.], 1719, 253.), *Üdvözlégy*, *Jézus Krisztusnak szent Teste* (1676, 318. [Domokos 1979, Nr. 363.], 1719, 257.), *Üdvözlégy*, *Szent Kenyér*, *emberek élete* (1676, 322. [Domokos 1979, Nr. 369.], 1719, 261.), *Üdvözlégy*, *szép Jézus*, *hívek éltetője* (1676, 327. [Domokos 1979, Nr. 376.], 1719, 265.), *Üdvözlégy*, *lelkünk fehér Gyöngyvirága* (1676, 332. [Domokos 1979, Nr. 385.], 1719, 270.), *Nagy dicsőségben lakozó Istenség* (1676, 342. [Domokos 1979, Nr. 396.], 1719, 277.), *A Melkizedek rendjén való főpap* (1676, 345. [Domokos 1979, Nr. 402.], 1719, 280.).

ismert, 16. századi dúr-hexachord dallam.¹⁵ A népzenei gyűjtésekben *Dicső Szent Jánosnak* szövegkezdettel élő dallamcsaládból egy bukovinai felvételt választott, ami a *Deák-Szentes-kézirat*beli dallamalakokkal (kottáját lásd alább) igen szoros kapcsolatot mutat.¹⁶

It je - len va - gyon az Is - ten - nek fi - a,
 It je - len va - gyon Em - be - rek vál - tó - ja,
 It je - len va - gyon i - gaz Is - ten vól - ta, a Chris - tus le - sus.

II. A következőkben igen röviden azokat a dallamokat mutatjuk be, amelyek a Kájoni *Cantionale*ban olyan dallamutalást kaptak, melyek a *Deák-Szentes-kézirat*ban ugyan kottával együtt található, de nem az oltáriszentségi énekek között. Természetesen előfordulnak egymásra vagy tovább utalások is. Közülük csak azokkal az egyértelműen beazonosítható dallamokkal foglalkozunk, amelyeknek van a néphagyományban fennmaradt változata, mégpedig az erdélyi, bukovinai és moldvai néphagyományban, vagyis a Kájoni *Cantionale* közvetlen közelében lévő használati helyén.¹⁷

1) A *Deák-Szentes-kézirat*ban a karácsonyi énekek között fennmaradt *Infinítæ bonitatis* (fordítása: *A véghetetlen kegyelmű*)¹⁸ kedvelt nótajelzete Kájoni énekeskönyvének (több mint két tucat énekszöveggel).¹⁹ Az oltáriszentségi énekek között tizenkettő éneklendő erre a dallam-

15 Kővári 2013a, Nr. 111., vö. ÉE/DAU Nr. 213., 259., 289. Dobszay 2006, Nr. 344.

16 A videón 19'40"-nél indul a népzenei hangfelvétel. Hadikfalva (Bukovina) – Erd (Fejér), Galambos Péterné Illés Kinga (szül. 1925.), Domokos Ferencné Szakács Veronika (szül. 1911.). Gy.: Dobszay László, Rajeczky Benjamin, Szendrei Janka 1972. Jelzet: AP 10879d.

17 Időbeli korlátok miatt az előadásból kihagytuk a ma is nagyon ismert dallamok népzenei felvételeit, csupán utaltunk rájuk.

18 Kájoni 1676, 49. (Domokos 1979, Nr. 76.), 1719, 36., 1805, 369. (felirata: De Mysterio Domini nostri Jesu Christi) (latin); 1676, 49. (Domokos 1979, Nr. 77.), 1719, 36., 1805, 57., 1921, Nr. 114. (magyar: *A véghetetlen kegyelmű*).

19 Részletesebben lásd Kővári 2013b, 45–48.

ra.²⁰ A *Cantionale* negyedik kiadásában (az ún. Baka-féle kántorkönyvben) olvasható dallamváltozat lényegesen eltér a 18. századi kéziratától. Választott, Udvarhely megyei felvételünk azonban a kéziratot követi.²¹

2) A *Deák-Szentes-kézirat*ban ugyancsak a karácsonyi csoportban olvasható az *Ó, Istennek Szent Anyja, szépséges Mária* kezdetű ének, melyre Kájoni János énekeskönyvében egy szentségi ének utal.²² Dallama nem más, mint a *Vigasságos, hangos nagy örömünk támadt*, vagy a *Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük* dallam első fele.²³

3) Kájoni énekeskönyvében az *O gloriosa Domina/Virginum* dallam-utalásra egy oltáriszentségi ének szövege éneklendő.²⁴ A dallamot a *Deák-Szentes-kézirat*ban a *Mennyszágnak királynéja, irgalmasságnak Szent Anyja* címmel jegyezték fel, mely a közismert verses Mária-anti-fóna egy dallamváltozata.²⁵

4) Az oltáriszentségi énekek²⁶ nótajelzetei között szerepel az a *Mittitur ad Virginem* adventi szekvencia, amelynek dallamát Erdélyben István-köszöntőként használják, *Íme egykor Szent István Istenben felállá* kezdettel.²⁷

-
- 20 *Ó, csodálatos Istenség* (Kájoni 1676, 316. [Domokos 1979, Nr. 358.], 1719, 255.), *Ó, kegyelmes szívű Jézus* (1676, 323. [Domokos 1979, Nr. 371.], 1719, 262.), *Váltságunknak drága ára, mi vitt téged* (1676, 324. [Domokos 1979, Nr. 372.], 1719, 262.), *Ó, mennyszag ékessége* (1676, 325. [Domokos 1979, Nr. 373.], 1719, 263.), *Ó, mennynek égő lámpása* (1676, 325. [Domokos 1979, Nr. 374.], 1719, 264.), *Szűz által jött e világra* (1676, 151. és 329. [Domokos 1979, Nr. 191. és 380.], 1719, 110.), *O amoris Sacramentum* (1676, 330. [Domokos 1979, Nr. 382.], 1719, 269.), *Ó, szabadságonnak daja* (1676, 331. [Domokos 1979, Nr. 383.], 1719, 269.), *Ave hostia salutis* (1676, 333. [Domokos 1979, Nr. 387.]), *Ó, véghetetlen kegyelmű s megmérhetetlen szerelmű, lelkünkek étke készítettett* (1676, 334. [Domokos 1979, Nr. 388.], 1719, 271.), *Üdvözlég, mennyei bárány* (1676, 339. [Domokos 1979, Nr. 391.], 1719, 274.).
- 21 Kóvári 2013a, Nr. 30. A hangfelvétel a fent említett videó 21'50" pontjától követhető. Lövete (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (64 éves). Gy.: Vikár László 1963. Jelzet: AP 4502c.
- 22 *Ó, egeknek királya, drágálatos Szentség* (Kájoni 1676, 317. [Domokos 1979, Nr. 360.], 1719, 256.).
- 23 Kóvári 2013a, Nr. 117., vö. EE/DAU Nr. 30. és 50. (*Szent Jánosnak napját vígan ünnepeljük*). A videón 22'52"-nél indul a dallam.
- 24 *Üdvözlég, Krisztus szent teste, bűnösöknek reménysége, üdvözlég...* (Kájoni 1676, 323. [Domokos 1979, Nr. 370.], 1719, 261.).
- 25 Kóvári 2013a, Nr. 131., vö. EE/DAU Nr. 226. Dobszay 2006, Nr. 406. A videón 23'37"-nél indul a dallam.
- 26 *Ave vivens hostia* (Kájoni 1676, 337. [Domokos 1979, Nr. 390.], 1719, 276., felirata: *Hymnus Sancti Bonaventurae*) és *Corporis mysterium pange gloriosi* (Kájoni 1676, 343. [Domokos 1979, Nr. 399.]).
- 27 Kóvári 2013a, Nr. 15., vö. EE/DAU Nr. 49. és DAU Nr. 49b. Dobszay 2006, Nr. 420. A videón 24'15"-nél indul a dallam.

5) A ma is ismert *Üdvözlég, Felség, Oltáriszentség* kezdetű ének Kájoni énekeskönyvében – másodmagával –²⁸ a *Jesu Salvator* nótautalást hordozza.²⁹

Természetesen a Kájoni *Cantionale*-ben olvasható oltáriszentségi énekekhez a fentiek felül találunk még dallamokat, de nem ferences kéziratokban. Egy ilyenről mégis szót ejtünk. Az *Ó, áldott manna* kezdetű énekszöveg a Kájoni *Cantionale*-ben további három oltáriszentségi éneknek kölcsönzi dallamát.³⁰ A kottával Bozóki Mihály 1797-es énekeskönyvében lejegyzett dallam megtalálható más későbbi énekeskönyvekben, így a Kájoni *Cantionale* negyedik kiadásaként számon tartott, ún. Baka-féle kántorkönyvben. Domokos Pál Péter küldésére Forrai Magdolna Gregoria nővér gyűjtéséből ismerjük ezt az éneket a központi népzenei gyűjteményben, de csak helyszíni lejegyzésben (vagyis hangzó anyag nélkül).³¹ A 20. század végén magunk fel tudtuk venni az éneket egy idős, beteg asszonytól.³²

Kájoni János énekeskönyvében az oltáriszentségről szóló énekszövegekhez a 18. századi erdélyi ferences kéziratban megőrzött dallamok közül az elhangzottakat társíthatjuk teljes bizonyossággal úgy, ahogy azokat a népi emlékezet is megőrizte. Mindezt köszönettel tartozunk egyrészt Kájoni Jánosnak, másrészt a nevesített vagy névtelen ferenceseknek, továbbá természetesen az erdélyi énekeseknek és kántoroknak, akik fenntartották, megőrizték, netán újratanítják ezeket az énekeket, dallamokat, helyi dallamváltozatokat, amit az erdélyi katolikus énekeskönyv, a *Dicséjétek az Urat!* is szem előtt tart.

28 *Üdvözlég, Felség, Oltáriszentség* (Kájoni 1676, 348. [Domokos 1979, Nr. 406.], 1719, 284.) és *Szent, szent, szent Isten* (Kájoni 1676, 340. [Domokos 1979, Nr. 392.], 1719, 275.).

29 Kővári 2013a, Nr. 100., vö. *ÉE/DAU* Nr. 179. Dobszay 2006, Nr. 324. A videón 25'05"-nél indul a dallam.

30 *Ó, áldott Manna, Istennek Teste* (Kájoni 1676, 320. [Domokos 1979, Nr. 366.], 1719, 259., *Ó, áldott Manna, Úr Jézus Teste* Kájoni 1921, Nr. 68.), *Üdvözlég, Krisztus, Istennek Fia, ki nekünk adad...* (Kájoni 1676, 321. [Domokos 1979, Nr. 367.], 1719, 260.), *Üdvözlég Krisztus, Istennek Fia, kit az ártatlan Abel példája* (Kájoni 1676, 331. [Domokos 1979, Nr. 384.], 1719, 267.), *A Krisztus Jézus, Istennek Fia* (Kájoni 1676, 333. [Domokos 1979, Nr. 386.], 1719, 271.).

31 Kézdiszentkereszt (Háromszék), Biró István (76 év). Gy.: Forrai Magdolna Gregoria 1958. 07. 13. Jelzet: LSz 27128.

32 A videón 26'45"-nél indul a népzenei hangfelvétel, az énekes fényképével. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Kovács Ferencné Vaszi Mária (szül. 1901.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. 08. 04. Jelzet: Mg. 6669/11. Az énekről és népzenei gyűjtésekről írott formában lásd Kővári 2007, 106–107., valamint CD-ROOM melléklete.

Rövidítések:

- DAU *Dicséjétek az Urat! Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal és imádságokkal.* Gyulafehérvári római katolikus főegyház-megye, Gyulafehérvár, 1993¹, 2007², 2014³.
- ÉE *Éneklő Egyház Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal,* Budapest, 1986², Szent István Társulat.
- H Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat–Sík „Szent vagy, Uram!” énektár énekeivel, kibővítvé más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel. Budapest, Szent István Társulat.

IRODALOM

HYMNI VESPERARUM-TOLDALÉK (1., 2.)

Szamosújvári Ferences Kolostor könyvállománya, 18. század, jelzet nélkül. Lelőhely: Csíksomlyói Ferences Kolostor (az állomány feldolgozás alatt).

DOBSZAY LÁSZLÓ

2006² *A magyar népének I.* Budapest, MTA TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportja – Magyar Egyházzenei Társaság (Veszprém, 1995.).

KÁJONI JÁNOS

1676 *Cantionale Catholicum.* Csíksomlyó.

1719 *Cantionale Catholicum.* Szerk.: Balás Ágoston, 2. kiad., Csíksomlyó.

1805 *A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve.* Szerk.: András Rafael, 3. kiad., Csíksomlyó.

1805 *Cer. Katholikus Kántorok Tzeremoniás Könyve.* Szerk.: András Rafael, Csíksomlyó.

1921 *Erdély egyházmegyei énekeskönyv a római katolikus kántorok, a nép és ifjúság használatára.* Régibb és újabb énekeskönyvek – a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállította és organakísérettel ellátta Baka János csíkszentmártoni nyugalmazott kántortanító. Gyergyószentmiklós.

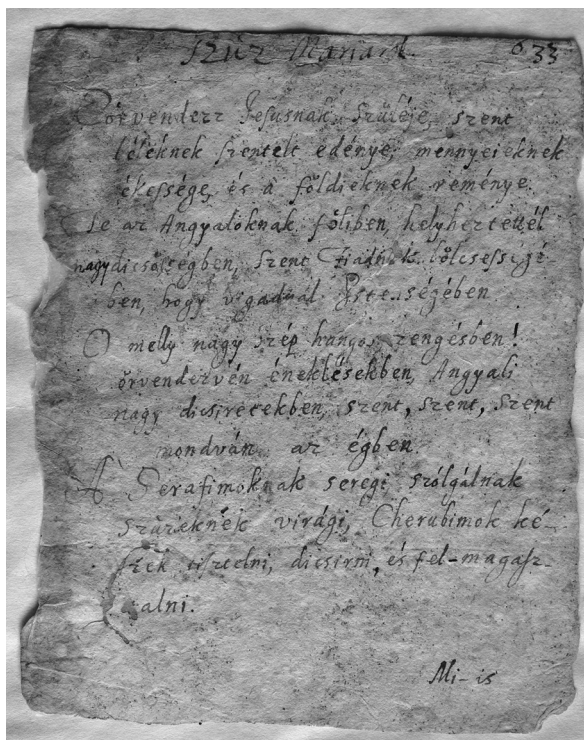
KÖVARI RÉKA

2007 *A Kájoni Cantionale énekei: Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön.* In S. Lackovits Emőke – Szócsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. 2. kötet, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 93–112.

2013a *A Deák–Szentés-kézirat (The Deák–Szentés Manuscript).* Budapest, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA BTK Zenetudományi Intézet.

2013b Erdélyi és moldvai karácsonyi szokásdallamok a Deák–Szentés-kéziratban: a Kájoni Cantionalétól a népzenei gyűjtésekig. In Angi István – Csákány Csilla (szerk.): *Zenei művelődésünk a változó régióban. A VII.*

- Hungarológiai Kongresszus Zenetudományi Szekciójának előadásai. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 32–53.
- 2019 Népelemek és népelemek-feldolgozások az Oltáriszentségről. In Rákossy Anna – Kontsek Ildikó (szerk.): *Agnus Dei – Az Oltáriszentség tisztelete Magyarországon*. Katalógus. Esztergom, Keresztény Múzeum, 72–83.
- 2020 Az Oltáriszentség tisztelete Kájoni János Cationale Cantholicum énekeskönyvében és erdélyi ferences kottás kéziratokban. In Barna Gábor (szerk.): *Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában*. Budapest, Szent István Társulat – Szent István Tudományos Akadémia. (Megjelenés előtt)
- SZENDREI JANKA – DOBSZAY LÁSZLÓ – RAJECZKY BENJAMIN
1979 *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

A Cationale Cantholicum (1676) Kájoni János által összeállított nyomdai kéziratának egyik lapja

Král Angelika

TRAGÉDIA DALBAN ELBESZÉLVE

„Az én országom nem haza, / mert több országban van hazám, / s nap mint nap eltöprenghetek / puzzle-hazáim halmazán” (*Ószer*) – olvashatjuk a lírai én fájdmát hazáját illetően; „hazám, hazám, te ószerem, / mindenki vesz, mindenki ad, / ha nincsen új, a régiből / öltözteted csak fel fiad” (*Ószer*) – olvashatjuk a lírai én fájdmát az általános embertelenséget illetően; „hozott anyagból dolgozik / az Isten is, ez nem vitás, / s kétezer éve nem kopik, / változatlan celebritás, // új meg új világot teremt, / s eldobja, mint a szemetet, / majd kezdi előlről megint, / mert ennyit ér a szeretet” (*Ószer*) – olvashatjuk végül a lírai én fájdmát Isten munkáját (vagy épp nem munkáját) illetően. A lírai én véleményalkotása és pozíciója ezeknek a témáknak az összefüggésében jön létre Markó Béla *Bocsáss meg, Ginsberg* című verseskötetében.¹

A kötetre elsősorban erőteljes mesélési kedv, az említett témák megörökítési szándéka a jellemző. A versek hagyományos líraisága így egyedi módon szólal meg. Minden lírai eszköz (képek és formák) a történetmesélés célját szolgálja, egy sajátos, epizódszerű építkezést hoznak létre, amely inkább közelíti a *Bocsáss meg, Ginsberget* az epikához, mint a lírához. Mindez még kiegészül azzal is, hogy a teljes kötetet átlengi egy késleltetésből, hiányból, csattanókból eredeztethető drámai feszültség, valamint megjelenik a világgal konfliktusban álló, annak problémáival szembenező, olykor pedig a modern drámákat idéző, kiábrándult, lemondó lírai én is. A versek így felmutatnak komponenseket mindhárom műnemből. Tragédia dalban elbeszélve, idézhetnénk kissé kifordítva Greguss Ágost klasszikus mondatát.

Markó eszközhasználata rendkívül egyedi. A képek egymásra játszanak rá, árnyalják egymást, így szöve tovább a történetet, amit az *Ószer* című vers is felidéz. A képek ilyen jellegű építkezését talán hálózatoságnak lenne a legcélszerűbb nevezni. Ez a hálózatoság elsősorban a metonímiák kapcsolatáról szól (egy-egy versen belül és a kötet egészé-

1 Markó Béla: *Bocsáss meg, Ginsberg*. Budapest, 2018, Kalligram.

ben), a teljes kötetben megszámlálható mennyiségű rész-egész viszonyt találni. Megszámlálható, mert szerkezetileg is követhető: leír egy kézzelfogható, látható eseményt, problémát, amit a vers végén egy nagyobb, ontológia problémaként (annak részeként) tüntet fel. Ez főleg az első ciklusban (*Cukorspárga*) gyakori, amelyben a gyermeki lírai én megtapasztal valamit, amit a felnőtt lírai én már másként lát: „Abban az időben éppen bélyeget gyűjtöttem, / többek közt az úrutas Lajka kutyáról is / szereztem egy gyönyörű bélyeget, / (...) / Lajka kutya sem tudhatta, / hogy nem is térhetne vissza, / (...) / persze kiderült, hogy Lajka tulajdonképpen / csak egy gazdátlan, kóbor kutya volt” (*Űr*).

Önmagában a metonimikus versépítkezés még nem lenne egyedi. A hozzáadott értéke abban van, hogy hálózatosan épülnek ki a képek. Előfordulhat, hogy ugyanazon a versen belül az azonosító kap egy másik azonosítottat is, például egy esemény először Erdély veszteségként, fájdalomként tűnik fel, majd a vers végére már ontológiai problémaként. „Katonaszökevény volt Pusztai, Dézsi és Jeges, / (...) / és ha jobban meggondolom, igaza volt / Pusztainak, Dézsinek és Jegesnek, / mert aztán tényleg megjöttek az amerikaiak / bár közben eltelt vagy negyven esztendő / és ha nem ugrálnak annyit, / (...) / ők is megérhették volna az új világot.” (*Világok*) Ezek után pedig a kép valamelyik eleme egy kiszámíthatatlan pillanatban újból előkerül, teljesen más kontextusban, más képi elem párjaként. Így működnek például az Anna-versek, amelyekben Anna először ismeretlen személy, majd hajléktalan, végül pedig a lírai én szerelme. Ezzel egy nagyon összetett, ugyanakkor nagyon látványos és izgalmas képi világ jön létre. Ráadásul mivel a témák ily módon visszatérnek, a kötet hamar elkezd a képek ezen visszatérése mentén működni: Nem képek egy-egy, csak az adott versre igaz metonimikus vagy metaforikus kapcsolatáról beszélhetünk, hanem váratlan párba állásokról, vele új jelentésképzési lehetőségekről. Ez a váratlanság drámai feszültséget, állandó várakozást teremt, ami a konfliktusok közt őrlődő lírai én és a mű kulcs gondolatainak tükrében a kötet előnyére válik.

Veszélye az ilyen erős metonimikusságnak az, hogy a képekkel való játék és az elemek időről időre történő áthelyezése vagy csattanót teremt, vagy redundanciát. A *Bocsáss meg, Ginsberg* esetében előfordul mindkettő. Az előbbi többször, és ez hozzáad a kötet drámai jellegéhez, feszültségéhez. A redundancia szigorúan véve az első ciklusra korláto-

zódik (*Cukorspárga*), de elvértve előfordul egy-két redundáns kép a kötet vége felé is. A *Cukorspárgában* például túl sok társítás történik az űr (mint távoli szépség, elvágyódás) képével: Lajka kutya mint űrutazó, a karácsonyfa gömbjei két versben is (*Cukorspárga, Hátha*) a bolygókat, csillagokat idézik.

A képi világ többi eleme szintén ezt a drámai metonimikusságot erősíti. Megszemélyesítésben, színesztéziában, szimbólumban stb. nem bővelkedik a kötet, cserébe hasznos funkciókat látnak el a metaforák, amik az esetek többségében valójában archetípusok. Az ősképek azonosító-azonosított párjai szintén összekeverednek a kötet egyes verseiben, építve ezzel az előbb felvázolt hálózatot, és jótékonyan táplálják a metafizikus távlatok beemelését a versekbe. Továbbá, mivel az archetípusok eleve drámai jellegűek, ezért ugyanúgy erősítik a művek drámaiságát, feszültségét, mint a képek késleltetése: „Lapozza Isten fent a mennyben / utolsó ítélet előtt, / akár egy irdatlan nagy könyvet, / a Házsongárdi temetőt.” (*Kő és könyv*)

A képek közül kifejezőek még a színek nevei. A kötet egy leíró ciklussal indít (Erdély a hatvanas-hetvenes években, ötvenhat légkörében), amelyből feltűnően hiányoznak a színek. Ez erősíti a letört világ és ember képét, a céltalanságot. A későbbiekben is csak a megkopottság, a kifakultság színei jelennek meg, és az összes színnév közül egy jelenik meg kimondva: a fekete (a *Fekete* című versben). A több pillérrel épített feszültség, hiány és negatív érzület a színeképek által így újabb támaszt kap.

A képi világ átmenetet képez az egyes ciklusok fő témái között is. Minden ciklus önmagában is szól valamiről (a *Cukorspárga* Erdélyről, az *Előjelek* tartalmazzák az istenes verseket, a *Rúzsfolatok* ismét Erdéllyel foglalkozik, de már a beat és a posztmodern kor hibáinak kontextusában), de a ciklusok többé is válnak önmaguknál, amint egymást kezdik magyarázni, és párba állnak egymással. Erdély tragédiája például általános létproblémává válik, ugyanolyan helyként tűnik fel, mint bármely másik a világon, az egész világ egy közös problémával néz szembe. A ma emberének embersége pedig már ontológiai, metafizikai probléma: „Majd amikor elmúlt ez a kábulat, / láttam én is nemzedékem legjobbait / lerészegedni mindenféle pótléktól, / bortól, verstől, szerelemtől, dicsőségtől, / mert olyan volt itt is a vers, mint a világon bárhol.” (*Bocsáss meg, Ginsberg*) A versek ily módon történő, egymással folytatott kommunikációja olvasatok százát teremti

meg a kötetben. Igazán egyedivé pedig attól válik ez a kommunikáció, hogy sohasem tudni, milyen párhuzam fog következni, a várakozás feszültsége a kötet elejétől a végéig fennáll.

A jelentésképzés lehetősége csak tovább nő, amikor megfogalmazódik a szövegek tudatos nyelvi megformálásának a szándéka, azaz megtörténik a szövegek megformáltságára való szándékos és ismételt figyelemfelhívás. Azokon a pontokon, ahol a lírai én arról kezd beszélni, hogy hogyan jött létre a mű, munkáját szándékkal Isten alkotó tevékenységéhez hasonlítja. Ezáltal beemeli a kontextusba a korábban említett metafizikai távlatokat, valamint intertextuális, főleg Babitsot idéző, ars poeticai megnyilvánulásokat tesz lehetővé: „ez az élet rendje, / leveszi Isten rólunk a fájdalmat, / és gondot visel reánk, / de nem folytatom, mert így / még valóban egyetlenegy / fölösleges részlet sincsen / a *munkafolyamat* leírásában, / esetleg befejezésül idekeverhetném / *Babits Mihályt* is, aki / azt a *csirkeházás* verset írta.” (*Giccs*; eredeti kiemelések). Ezzel olyan köztes utat teremt, ami egyrészt a nyelv adta lehetőségek kreatív kihasználásáról ad számot, másrészt visszavezet a magyar költői hagyomány útjára, párbeszédet generálva Arany, Babits és mások verseivel: „köröttem Arany-zuhatag, / és Arany-morzsák hullanak / mindenfelé, nem is vagyok, / legfeljebb hogyha hallgatok, // mert Aranyból van mondatom, / tőle tudom, hogy mondhatom. / Ki az? Mi az? Arany-eső / a rím, a rag, nem én, de ő!” (*Tört Arany*)

A versek nyelvi építkezése azon túl, hogy alkalmas a versek többdimenzióssá tételére, kapcsolatot teremtve a témák közt, rendkívül pontos munka is egyben. Azzal, hogy a nyelviség nem válik főszereplővé (egy ciklusra és annak témájára, az *Angyalhajra* és annak istenes verseire korlátozódik), valójában biztosítja az előző rendszert, és kibontja a versek történeteit, az egész kötetet epikussá teszi, mindezt úgy, hogy nem vonja el tőle a líraiság létjogosultságát.

A történetek kibontakozása és a versek témák szerint rendeződése (Erdély, Isten és a lírai én, Anna és a lírai én kapcsolata stb.) a kötetben a drámaiságon túl a művek epikusságát feltételezi. A versek a *Cukorspárga*, a *Fogyókellék* és a *Rúzsfoltok* ciklusban általában egy-egy jelenettel indítanak, konkrétan fölfedezhető epikus elemekkel (hősökkel, helyszínekkel, a hősökkel történt eseményekkel stb.). Helyzetdalokként működnek, a metonímiák hálózatosan működő rendszerére vetítve pedig epizódokként (részekként), amire konklúzióként érkezik

a történelmi (lét)helyzettel vagy metafizikával kapcsolatos válaszadás a zárlatban (az egészben). Ezek a versek abban hatásosak, hogy leíró jellegűek, a forma szabadságában (konkrétan szabad versekről van szó), apró részletekig ki van dolgozva a történet, ami a képi elemek egymással való kommunikációjában jön létre: „Beleskelődtünk a kerítésdeszkák között, / J. néni egy nagy mosdótálból / mosta a 250-es MZ motorkerékpárt, / csupa sár volt még a benzintartálya is, / (...) / felült a 250-es MZ-re J. Pista, / kiment a közeli erdőre, / (...) / nagyon féltette a motorkerékpárt, / de most mégis kirúgta maga alól, / (...) / J. néninek nem volt férje, / azért kellett neki mosnia / a drága motorkerékpárt / szappanos vízzel.” (*Fekete*)

Mivel ezek a különálló történetek ebben a költői világban akkor tudnak értelemmel telítődni, ha magyarázni kezdik egymást és reflektálni tudnak egymásra, minden vers működése ezen áll vagy bukik. A főbb történetszálak esetében (Erdély múltja és jelene, a mai világ embertelensége, a költő szerepe) nem volt hiány sem az azonnali, sem a számos oldallal későbbi sikeres és csattanós válaszadásokból sem. Három téma azonban nem szövődik bele olyan élesen a fő témák közé, nem magyarázzák egymást a részek: ezek a beatkultúra megidézése, az Istennel való hadakozás témája és az Anna-versek.

A beatkultúra már az első ciklusban megjelenik. A múltidézés jeleneteiben egy-egy szó utal a korban aktuálisan dúló mozgalmakra, nézetekre, ezek azonban önmagukban állnak, nem lépnek kapcsolatba sem egymással, sem más versek képeivel. Erdély történetének képszerű megjelenítései és az ezekre a képekre való válaszadások mellett szembeötlő, hogy nem játszanak szerepet annak a metonímiahálónak a kialakításában, ami az elejétől megszabja a kötet működését. Úgy is mondhatnánk, hogy a versek és a képek „kilógnak a sorból”, ez pedig diszsonanciát kelt. A kötet végén, a téma újbóli megjelenése szintén megfoghatatlan, mert korábbi kapcsolatok híján kezd el a könyv beszélni valami másról, ami sehogy sem áll kapcsolatban a mű megjelölt fő mozgatóival: „Elmerülnék a kiborotvátlan hónaljak, / izzadt tenyerek forगतagában, / beköltöznék mindörökre / a felkelő nap házába.” (*Rúzsfolatok*) Ennek kapcsán a *Bocsáss meg, Ginsberg* kötetcímnnek választása szintén keveset tud mondani, mert a könyv csak egy kis hányadát fedi le. Jó választás viszont abból a szempontból, hogy nyelvtanilag erős mondat: kérést, óhajt fejez ki, érzelmetől fűtött

állapotot feltételez, valamint benne van a tudás hiánya, hogy miért is kell bocsánatot kérni Ginsbergtől, ami feszültséget teremt. Ez megalapozza a kötet drámai feszültségét, hozzátevé, hogy Ginsbergről eleve egy feszült légkörű időszak jut az eszünkbe, de mégis, a kapcsolata a kötet legtöbb versével hiányzik.

A versek és a ciklusok címei már jóval többet mondanak. Ezek egy-egy szavas címek, egyszerű tárgynevek vagy elvont fogalmak attól függően, hogy a látható vagy láthatatlan világ (a leírás vagy a magyarázatadás) kap-e nagyobb hangsúlyt a versben. Ez a fajta felcímkéző jelleg rendbe állítja a verseket, ezzel azt közölve róluk, hogy valóban epizódok, amelyek mind elengedhetetlenek a teljes kép látásához. A cikluscímek pedig mindig azoknak a verseknek a címei lettek, amelyek a legkoherensebben fogják össze a történeteket.

Az Istennel való hadakozás témája már koherensebb a beatkultúra kidolgozottságánál, a probléma itt a konklúzió hiányával van. Minden epizód, minden történetyszál eddig képes volt úgy kommunikálni egymással, hogy egy irányba tartsanak, egy dolgot közöljenek. Az Isten téma ezzel szemben széttart, ami a rendszerszerűsége törekvés mellett szemet szúr, és nem válik érthetővé, hogy a kötet mi célból kezd el hirtelen ellenkező módon működni: miért nem egészítik ki egymást a képek, miért ellentétei egymásnak? A versek ars poetica vonatkozásai szintén rendben vannak, a költő és Isten szerepének a hasonlósága letisztázódik – ahogy Isten darabokból épít, úgy épít nyelvből a költő (remélhetőleg valami értékeset): „s hogy ide-oda gyúrja, / hasonlít már az Úrra, // (...) // ha mégis ember lenne, / betűk közt tenne-venne, // nézné, hogy mit teremtett, / s hogy a szavakba lelket // vajon miképp öntött” (*Angyalhaj*).

A széttartás ott veszi kezdetét, ahol Isten és az ördög személye újra és újra felcserélődik egymással. Isten hol a könyörgés, hol a megvetés tárgya, akitől a lírai én is inkább elfordul: „Uram, bocsásd meg, / hogy így beszélek most veled, / segíts nekünk, hogy folytathassuk / véget nem érő könyvedet” (*Kő és könyv*); „Guberáló Isten / odafent a mennyben, / hányszor használtad már / minden egyes sejtem? // Hányszor rejtettél már / szakadt tarisznyádba, / hányszor hajítottál / vissza a világba?” (*Télvégi zsoltár*) Ezeknek a személyeknek vagy szerepeknek (még inkább funkciók) a felcserélése gazdag témát feltételez, és az ide tartozó versek önmagukban is mind képileg, mind

formailag összetettek. A jelen kötetből azért ugrik ki ez az irány, mert a mű több mint kilencven százaléka nem a zavar és az ellentétek játékszabályait követi, hanem a rendteremtését és a konklúzióét, a minden mindenre magyarázat elvét. A beatkultúra verseihez hasonlóan e művekben is a más szavakkal, sorokkal, versekkel való kommunikáció elmaradása diszharmóniát kelt.

Az Anna-versek bizonyos szempontból talán a kötet legbravúrosabb elemei. A bevezetésük módja mindent elárul a Markó-féle versalkotási eljárásról és költői univerzumról. Először csak említ egy Annát a kötet közepén, akiről nem tud meg az olvasó semmit sem (*Vesszőkosár*), aztán még egy Annát, akiről kiderül, hogy nem a lírai én Annája (*Számok*). A hosszas várakozás után aztán megjelenik a lírai én Annája is, kontrasztba állítva a másik, szerencsétlen sorsú Annával. A „valódi Anna” azonban az istenes versekhez hasonlóan nem a nyugalom bázisa, hanem sokszor a konfliktusoké. Benne így ugyanaz a kettősség merül fel, ami a lírai én Istennel való kapcsolatában is: nem egyértelmű a viszonyuk, ami, még egyszer, csak a kötet aktuális játékszabályai szerint kelt zavart az értelmezésben, önmagában (önmagával) a két véglet kiváló párbeszédet folytat.

A *Bocsáss meg, Ginsberg* drámai és epikai elemei mellett a líraiság leginkább a formával való játékban hangsúlyozódik. A versek nagyrésze szabad vers. Ez az említett módon lehetővé teszi az epizódszerű történetmesélést, a leírásokat és a drámai feszültség megteremtését. Utóbbit csak fokozza a soráthajlások előszeretettel való használata és az a Hrabalt idéző módszer, miszerint a vers elején elindul a mondandó (nagy kezdőbetűvel), majd egy mondattal végig is fut a történet. Nincsenek megszakítások, nincsenek mondatok, a tagmondatok vesszővel elválnak egymástól, de a vers végéig nincs pont. Ez hozza létre a lírai én türelmetlen közlési vágyát, a szándékot Erdély helyzetképszerű leírására, megörökítésére, ugyanakkor hozzáad a *Bocsáss meg, Ginsberg* jól ismert feszültségéhez is.

A nyelvezet is ehhez a formához és közlési szándékhoz illeszkedik. Igyekszik imitálni az élőbeszédet, az Anna-versekben például már-már párbeszédet hoz létre: „valószínűleg nem véletlenül / idézem fel ezeket a réges-régi / történeteket... de mégsem ez a legfontosabb, / hanem hogy te is sokat neveltél / valamikor.” (*Történet Annának*) Erdély közelmúltjának megidézését a csak az adott korszakra jellemző szavak,

tárgyak megnevezésével éri el, hosszan körüljárva, leírva, elmesélve az időszakot, a szituációt, mindezt élőbeszédszerűen. Ezzel a lírai én közli, hogy mindenki ezt látta és látja, közösségi élményként kezelve és feltüntetve az eseményeket.

A kötet két ciklusában fordul csak el a költő a szabad versek használatától. Ezek az *Előjelek*, az *Angyalhaj*, illetve elvétve előfordulnak hagyományosabb formában írott versek a záró, a *Rúzsfoltok* című ciklusban is. Ennek oka, hogy ezek a ciklusok nem a leírásra, a történetvezetésre, az epizódyszerű építkezésre helyezik a hangsúlyt, hanem a rendteremtésre, a magyarázatra, a konklúzióra. Mivel pedig a lírai én valamilyen végső igazságot igyekszik kimondani, így a kötött forma választása igazolja a rend meglétét és a metafizikus távlatok helyénvalóságát a versek záró szakaszaiban. Fontos azonban, hogy a kötöttség még mindig nem szigorú időmértékeket vagy hagyományos ütemhangsúlyos verselést jelent, csak lágyabb (élőbeszédszerű) jambikus lejtést, kevesebb soráthajlást és rövidebb-hosszabb versszakok szerinti tagolást. Utóbbi még mindig felidézi a lírai én kétségeit az *Előjelek*ben és az *Angyalhaj*ban Istennel kapcsolatban, a *Rúzsfoltok*ban általában a világgal kapcsolatban. Így a „kötött kötetlenség” is mint forma híven szolgálja a versek metonímiákon alapuló működését azzal, hogy állandóan felhívja a figyelmet a kötet más műveire: „a málnaszemek mind elfeketednek, / a bokrokon csak keserű szeder, / lassíthatok tán, hogy még megpihenjek, / de majd a semmi mindenképp lenyel.” (Az út vége)

A líraiságról ezek alapján az mondható el, hogy a *Bocsáás meg*, *Ginsberg* esetében sikeresen rendelődik alá a drámai történetmesélésnek. Ahol kell, ott a szabad versek kerülnek előtérbe, hogy a versek belső választvonalai ne mondatok legyenek, hanem történetiszálak, és a versek tempója feszültséget hordozzon magában. Ahol kell, ott a szabad versek háttérbe szorulnak, ezzel alátámasztva a versek témáit. Közben a forma és a nyelvezet mindvégig a mesélés aktusát hozza létre. Azaz Markó éppen azt a kevés számú lírai lehetőséget használta ki, és éppen úgy, hogy azok építeni tudták a művet.

A kötetben megjelenik még egy olvasat, amely nem illeszkedik szigorúan az eredeti Erdély, Isten, a világ általános helyzete problémáinak hármasságához, de színesíti azt. Ahogy haladunk a kötetben, úgy változik a lírai én életkora. Gyermekkortól, egy kisfiú

nézőpontjától haladunk az öregkori versekig. Az életkorral párhuzamosan tágul a nézőpont is: először a kisfiú csak a saját környezetét látja, az erdélyi kis falucskát és annak problémáit. Tőle még óvnák a világ szörnyűségeit, de a gyermek már figyel, észreveszi az összefüggéseket. Figyel, leír, pontosan emlékezik: „Anyám többször is rászólt, / halkítsd le, suttogta idegesen, / mert nem tud a gyermek aludni, / végül apám lehalkította a forradalmat.” (*Varázsszem*) Ahogy idősödik, úgy jelenik meg a nyers, a *Sorstalanság*ot idéző elfogadás helyett a dolgokra való rákérdezés, összefüggések és a végső igazság keresése. Szerkezetileg is itt lépnek be a kötetbe az istenes versek: „könyv nélkül tudja az egészset, / jól ismeri a szöveget, / de ujjával végigsimítja / olykor a mohos köveket, // a sötétben is kitapintja / a töredezett szavakat / s két évszám között az élet / neki csupán egy pillanat.” (*Kő és könyv*) Ahogy tovább idősödik, a lírai én már keresi helyét a világban, különböző világnézetekkel igyekszik azonosulni. Itt jönnek be a kötetbe a beatkultúra versei: „Igen, én is láttam nemzedékem legjobbait / feltartott fejvel beleszimatolni a levegőbe, / ahogy a kelet-európai kisvárosok izzadságszaga, / az évszázadok óta poshadó szennyvíz / orrfacsaró bűdössége mögött / megéreztek a távoli szélfúvást.” (*Bocsáss meg, Ginsberg*) A lírai én észreveszi, hogy a magyarázatok közt ellentmondás feszül, és kínosan érzékeli saját felelősségét, de még akar adni, alkotni, ars poeticák formájában nyilatkozik meg: „Csak lépek verslábtól verslábig / kőről kőre a víz felett, / s látom, hogy formátlan formák / a túlsó parton sincsenek, // nem fordulhatok vissza mégsem...” (*Kései ars poetica*) Az időskori versekben pedig a felelősség érzését felváltja az azzal való szembenézés, hogy mi mindent nem tett meg, amit meg kellett volna tennie: „márpedig nem vehetjük el a szabadságát azzal, / hogy napi alamizsnát állapítunk meg neki, / és nyilván saját szabadságunkat sem / áldozhatjuk fel ilyen kötelezettséget vállalva, / szóval kialakult ennek az egésznek / a kényelmes koreográfiája.” (*Inkontinencia*) A gyerekkori „Ez természetes!” hozzáállást felváltja az elkeseredés, a megbánás és a küzdeni akarás vegyes érzése. Ezt a kettősséget tükrözik például az Anna-versek is.

Annyiban ezek a nézőpontok mégis hozzáadnak a művekhez, hogy ha a képi rendszer bővítésében nem is vesznek részt, de körképpé formálják a kötetet, egyéni élet rajzává teszik azt, így könnyítve meg a versekkel való azonosulást.

Összességében Markó Béla *Bocsáss meg, Ginsberg* című kötete kidolgozott és koherens mű, amit a formával és a képi világgal való játék teremt meg. A képi világ, a metonimikus, rész-egész viszonyban álló jelentésadás azért kivételes, mert a jelentésalkotó képek halmozása, a képek már ismert környezetből való átemelése egy másikba általában egy versen belül szokott megtörténni, és nem marad annyi energia a képekben, hogy ez a játék egy kötet egészére kiterjedjen, ciklusok közti párbeszédet generáljon. Bár néhány ponton a párbeszéd megszakad, az első, még ciklusoktól független, tematizáló versben (*Erdélyi dal*) megjelölt kulcsgondolatok (Erdély múltja és jelene, az egyéni ember, a költő, Isten szerepe) kibontásra kerülnek. A beatkultúra megidézése önmagában még érthető is lenne, mivel az e téma köré csoportosuló versek önmagukkal párbeszédet folytatnak. A koherencia teljes megszakadása csak az istenes versekben jelenik meg, a konklúzió hiányában.

A drámaiság Markó kötetében megjelenik a várapoztatásban, a csattanóban, a hiányában. Az epizódok és történetzsalak például a lassú kibontásra és tragikus helyzetképekre, majd zárlatra épülnek, ezáltal a (drámai) feszültség fokozódik (például a *Fekete* című versben). Az pedig, hogy a kötet egésze tudatosan erre a várapoztató technikára épít, koherenssé és egyedivé teszi a művet.

A forma, a nyelvezet nem bonyolult komponensei a kötetnek, de figyelemre méltók abból a szempontból, hogy minden ponton részei a jelentésteremtésnek, azaz megfelelő választást hoznak létre. Szabad a forma, és élőbeszédszerű, amikor meg kell ragadni egy momentumot, egy epizódot, kötöttebb, amikor a lírai ének költői célra, eredményre kell jutnia.

Az a régi (jó értelemben vett) elv juthat eszünkbe Markó Béla *Bocsáss meg, Ginsberg* című kötetéről, hogy a kevesebb valóban több. A kötet formáiban és hangnemében egyszerű, egy valódi célja van: bizonyos témákat az utolsóig hűségesen kidolgozni és leírni; ezek kidolgozását egy konkrét módszerrel teszi: többszörösen összetett, egymásba épülő játékot hajt végre a jelentések társításával, ettől pedig nem tér el a kötet első versétől az utolsóig. Ennek eredménye pedig egy érdekes, koherens és olvasmányos mű, ami egyedi verselési technikák, drámaisággal átszőtt, epizódokból álló líra és biztos versépítés egész sorát mutatja fel.

OPPOZÍCIÓRÓL LÉPÉSRŐL LÉPÉSRE

1979-ben egy francia filozófus, szociológus és irodalmár azon töprengett, hogyan változott és változik meg a világ és a benne ismert tudás fogalmunk. Úgy vélte, a tudás egyre inkább függetlenedik az emberi elmétől, anyagiassá válik, felmérhetővé, kézben tarthatóvá és feldolgozhatóvá, egyszóval: információvá.

A tudós fő aggodalmát az a kérdés szülte, hogy vajon mit képes az ember megtenni azért, hogy az információ kizárólagos birtokosa lehessen. A kérdés valóban aggasztó, ugyanakkor az elméletnek nem ez az egyetlen érdekes aspektusa, ugyanis a történelem során először a tudás valóban végtelenné vált. Bármerre nézünk, minden információként szuperál, és valahányszor strukturált tudást (például jogi szabályokat, adott keretrendszerben működő intézményeket) építünk fel a tudásra, az azon nyomban javítható a tudás (információ) ellenkezőjének beépítésével. Mindez azon logika alapján történik, hogy ami nem működik, annak egyik ellenkezője a sok közül már működni fog. Az a történet juthat erről eszünkbe, ahogyan Edison tízezer rossz lépés után felismerte az egy jót, és végül feltalálta az izzót.

Jean-François Lyotard-t és az elméletét valószínűleg senki számára nem szükséges bemutatni, és ahogy Markó Béla *Amit az ördög jóváhagy*¹ című, 2019-ben megjelent szonettkötetét olvassuk, ez az elmélet sokszor eszünkbe juthat.

Az *Amit az ördög jóváhagy* a válasz- és szabadságkeresés nagy kötete. A versek kiindulópontja, hogy reménytelenséget, céltalanságot feltételeznek, és számtalan világot megvizsgálják (természet, hagyomány, szépség, alkotás, művészet, Isten, ördög stb.), amiben ez igaz vagy éppen nem igaz. Oppozíciókban gondolkozik, a lírai én állandóan nézőpontot vált, szemlélődik, szerepekbe bújik, és az univerzalizmus hangján szólva (azaz a fenti témákban, nem helyzetekben gondolkozva), de végig a művészt képviselve kérdéseket tesz fel, válaszokat keres és ad: „Kihülő disznófej egy bádogtálban, / nézem sokáig, s nem kell értenem, / mégis remélem, hátha végtelen / világ a vers, amely minden sorában // ugyanabból van, és más lesz belőle, / betüből szó, majd szóból mondatok, / hogy azt hihetném, én is ott vagyok.” (*Házi áldás*)

1 Budapest, 2019, Kalligram.

Ez az élmény (filozófiai távlatok, topikus megszólalások és képek szembe állítása, az állandó mérlegelés és ellentétekben gondolkozás) a kötet elejétől végigkíséri a művet. Mivel a témavezetés nem szakad meg, az első dolog, amit el kell mondani a kötetéről, hogy belső ritmusa szempontjából stabil és koherens. Amiért pedig lyotard-inak hívom ezt a fajta jelentésalkotási eljárást, az az, hogy a kötet építkezésének elve feltételez egy végső tudást (szépséget, művészetet stb.), aminek van célja és értelme. A lírai én reménye (és csalódása) mindig ehhez kapcsolódik, még ha szerepbe bújik, akkor is. Ugyanakkor analitikus szemlélete megvizsgál minden létező világot, hátha valamelyiktől megkapja a választ a kérdéseire, valamelyik a végső tudást képviselheti: „Egy-egy tenyéryni láng le hull a fáról, / s amint kialszik a vizes kövön, / megértem végre, hogy nincsen közöm / ehhez a tűzhöz, mely halál utánról // világít vissza rám irtóztatón (...) s szenvedhet kint a test, ha bent nyugodt, / mert tudja azt, amit én nem tudok, / hogy így vagy úgy, de új életre támad.” (*Őszi passió*)

A kötet szerkezete a kötet belső ritmusának koherenciáját támasztja alá, valamint szintén a lyotard-i irányokat képviseli. (A lírai én megvizsgál számtalan világot / tudást, és mindent igyekszik oppozícióba állítani, ezáltal összefűzni, magyarázni egymással.) A versek kettesével helyezkednek el, azaz ahogyan látom a két nyitott oldalt, úgy kommunikál egymással a két vers. Ha továbblapozok, két újabb vers párbeszédével találkozom. Azaz a versek önmagukban is olvashatók, de mindenképp célszerű párban is olvasni őket.

Önmagukban a versek pozitív vagy negatív igazságok megfogalmazását tűzték ki célul. Ezt híven szolgálja a szonettforma is, hiszen a petrarcai szonett eleve az általános csattanó megfogalmazásának céljából íródik. Jelenti ez azt is, hogy leírások, helyzetképek helyett ez a forma alkalmas elvont dolgok, tézisek megfogalmazására is, vagyis éppen olyan témák megragadására, mint Markó jelen kötetéé. Így a versek a párjuk nélkül híven illenek a szonettek irodalmi hagyományába, a versszerkezet minden kitételének megfelelően.

A párversek egyfajta játékot követnek a könyv elejétől a végéig: az első vers középpontba állít valamit, egy témát, problémát, amire reflektál, a második vers pedig felülírja azt azáltal, hogy az ellenkezőjének az érvényességét kezdi taglani. Így érvénytelenítik egymást, és nagyfokú feszültség teremődik, hiszen a versek témáiból kifolyólag

adott a várakozás, hogy általános életigazságok kerülnek kimondásra, de csak ellentmondások keletkeznek. A jelentésalkotás különös módja ez, hiszen, megint csak visszatérve Lyotard-hoz, az eredmény nem kézzelfogható (ez igaz, ez nem, ez piros, ez fekete), hanem ily módon végtelen, állandóan újírható, és sosem vezet semmire. A feszültség mint hangulat válik jelentésalkotóvá, és amíg a kötet megőrzi ezt a fajta építkezését, addig a kötet megfelelő marad: „mégis visszaretten, / hullámverése ismét érthetetlen, / s újjászületik fában és szegekben.” (*Példabeszéd az Égei-tengeren*); „de annyi ez, mint minden szerelem, / ahogy egy másik testben keresem / magam, aztán magához tér a lélek.” (*Búcsú a tengertől*); „s ez kell most épp: a bizalom, / hogy nem pazarlás végig izzanom” (*Bizalom*), „csak ennyi történik majd, semmi más: / nem fér a vásznon több ecsetvonás”. (*Semmi más*)

Ha eggyel tovább megyünk, az is belátható, hogy ez így nem kétszer kettő, hanem négyszer négy: a szonettforma ugyanis mindig két dolgot állít. Valamit az egész versben, majd annak az ellenkezőjét a zárlatban. Erre jön a párvers állítása, és annak ellenkezője megint a zárlatban. Ennél fogva (ismét Lyotard-ra utalva) a halmaz bővül, a jelentésképzés nem áll le: „mint Krisztus a kereszten (...) // (...) úgylis egy helyben marad, / míg pusztul szüntelen, mert ez a dolga, // hogy mindentől, mi így-úgy halhatatlan, / elrémítsen (...) // (...) mégis visszaretten, / hullámverése ismét érthetetlen, / s újjászületik fában és szegekben.” (*Példabeszéd az Égei-tengeren*); „ilyen vidék után / sóvárgunk mégis, míg a víz felett / hosszan köröznek szárnyas istenek, / s a hullámokhoz hozzá-hozzáérnek, // de annyi ez, mint minden szerelem, / ahogy egy másik testben keresem / magam, aztán magához tér a lélek.” (*Búcsú a tengertől*) Mindennek nyomán azt is mondhatjuk, hogy az *Amit az ördög jóváhagy*, az intratextualitás kötete, lévén minden vers párbeszédet generál a kötet többi versével.

Visszatérve a szerkesztéshez, a verseskötet a 19. századi, romantikus regények hagyományához is visszanyúlik azon a módon, hogy dátumokat ad a versekhez. Lineárisan halad, nem váltogatja az időpontokat, ezzel a versek naplóbejegyzésekként hatnak.

Ez az epikus szál több funkcióval bír. A legfontosabb az, hogy könyvszerűvé, koherenssé teszi az egész kötet, ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy a versek egyenkénti olvasása ellenében egymáshoz képest olvassuk azokat, figyelve az utalásokra, hiszen ahogyan a dátum

halad előre, úgy bővül a versek egymásra utaló jellege. A *Kevés* és *Az idő születése* című versek például utalnak egymásra a képi világ hasonlóságával: „ha nincsen ellenállás, nincs idő, / s egyetlen lényé válnak, férfi-nő / lett most belőlük, szörnyűséges szépség, // de látszik arcukon a szenvedés: / a teljes egybeolvadás kevés, / mindkettő várja újjászületését.” [2016. május 22.] (*Kevés*); „ha este van, reggel is lesz hamar, / s befogják így a jövőt és a múltat, / hogy szembefordulni már megtanultak, / a kigyó Éva ágyékába mar, // bent mindig újjászületik az alma, / de kint az öröklétnek nincs hatalma, / mert látják egymást, s mint egy sápadt emlék, // az Édenkert is lassan elmosódik, / s nem álmodik, csak ébren forgolódik / az Úr: miénk a lét, övé a nemlét.” (*Az idő születése*)

A keltezés el is idegeníti, írottá, anyagivá teszi a kötetet, valamint a naplófunkcióból kiindulva visszaemlékezéssé/tükörré formálja a művet. Mindkettő önmagában is jelentésalkotó (utóbbi hangulatteremtő is, a pesszimizmus és/vagy a pátosz hangnemével ruházza fel a verseket): „játék / ez az egész, gyermeknek szánt ajándék / a mindig újjászülető világ, // hiszen hozott anyagból alkot mindent, / s már-már kedvtelve nézem én is Istent: / hányszor ismétli a komédiát? (*Komédia*); „nyoma sem marad // a mindent elborító éjszakának, / az ég alól a forróság kiárad, / s nem fekete lesz, hanem hófehér // halál után az élet, foltra foltot / gyűjt már a festő, és örökre boldog, / hogy fény a fénnel végre összeér.” (*Halál után*)

A kötet páros működését szemlélve a keltezés és a naplófunkció erőteljesen hatnak más versalkotó elemekre. Az elidegenítés a tudás információvá alakulására, a végső tudás hiányára, a feszültségre utal, ami a tudások közti ellentétben rejlik. A pesszimizmus és a tükör funkció pedig a lírai én csalódottságára, a tudásokkal kapcsolatos figyelemfelhívásra mutat rá. A lyotard-i, ellentételezésre épülő jelentésalkotási és szerkesztési elvet pedig szintén hangsúlyozza az az ellentét (tulajdonképpen inkább paradoxon), hogy a keltezés alkotássá (tudássá) is emeli egyben a művet. Valaki megírta, címet adott neki (elnevezte), dátummal hitelesítette. Ettől kezdve a mű él, ugyanúgy benne kering abban a végtelen rendszerben, ami ma a tudást jelenti. A romantikus nagyregényekhez hasonlóan pedig még patetikusak is a művek, ami megengedi azt az olvasatot is, mely szerint a tudás lehet érték. Ez a remény hangját kölcsönzi az eleve pesszimista alap-

hangoltságú verseknek (az ellentételezés, a versek párba állítása a megoldásnélküliségre is utalhat). Mindebből látszik, a kötet alapelve, hogy minden mindennel összefügg (minden szerkezeti és képi elem kommunikál egymással). Ez figyelemre méltó alkotói tudatosságot feltételez a kötet megalkotását, összerakását illetően.

Ebbe az alapelvebe illik bele a festmények csatolása a versekhez. Minden verscím után megjelenik egy alkotó és festményének a neve, továbbá olyan információk a műről, mint hogy mikor készült, milyen anyagra és milyen anyagból festették, mekkora a festmény, és hol van kiállítva. Ez a megoldás támogatja az elidegenítés kontextusát (lásd, a legtöbb információ a festmény anyagáról hangzik el, valamint tárgyasítja a művet az is, hogy a kiállítás helyét, a létrehozás idejét hangsúlyozza). A tudások sorába való illeszkedés kontextusához is kapcsolódik az eljárás, hiszen interkulturális kapcsolatban áll a festmény és a vers, utóbbi kiegészíti, magyarázza az előbbit: „Bejött a nyitott ablakon az ég, / és mintegy hullám, elvegyül veled, / vagy inkább csak egymásban fürdenek / a tikkadt testek, mert egyetlen érzék // maradt csupán még ébren, puha ujjak / már mindenütt, és egymásba hatol / a váll, a nyak, a kalpagon a toll, / míg lassan ők is majd egymásba fúlnak” (*Kevés. Mottó: Csontváry: Szerelmespár, 1902 körül, olaj, vászon, 25 x 48 cm, magántulajdon*). A kötet működési elvét figyelembe véve pedig a festmények esetében is adott az ellentéteesség, a kettős funkció: az alkotás egyszerre lehet elidegenített tárgy (a pesszimizmus légkörében) és alkotás (tudás) a pátosz jegyében, azaz csak tovább erősíti a már meglévő elveket, és nem emel be új játékszabályokat a kötetbe.

Az *Amit az ördög jóváhagy* koherencia szempontjából tehát egy hibátlan kötet. Mikroszinten szintén jól működik a megismert elv, hiszen olyan nyelvtani és képi kapcsolatokat épít, amelyek igyekeznek rájátszani az ellentétezésre. Halmozza az ellentétes jelentésű jelzős szerkezeteket, a mondatrészek és a tagmondatok közt rendszeresen ellentét feszül. Egy-egy versben is egymást váltják ezek a formák, ezzel nem kevésbé fokozódik a jelentések szembenállásából származó feszültség: „alig / láthatsz el még a másik oldalig, / vagyis a puha létből a halálba, // hol mozdulatlan s persze kőkemény / minden, de rémítően szép is (...)” (*Pompa*); „Itt lent már aprópénzre váltható, / mi fent az Olümposzon még öröklét”. (*Áhítat az Égei-tengeren*)

A színnevekkel való játék szintén gyakori, és a keltezéshez hasonlóan számos funkcióval bír. Egyrészt utal a festményekre, képivé, „láthatóvá” teszi a verseket, elmosva a határt látvány és írás között. Ezzel vagy általában a patetikus értelemben vett alkotások sorába emeli a műveket, vagy tárgyiasítja a megalkotottságra való (szövegszerű) figyelemfelhívással. Vagyis a versek egyéb, verstani összetevőinek feladatát ez a komponens is ellátja: „ahogy a száraz partot / a víz bemossa, s ahogy a ruha // takarja, ami benne elmerül, / s amit a festő soha meg nem festett (...) és nem kell tudni róla, mert egy emlék, // ha jól választasz, veszélytelenebb, / mint a valóság, s az emlékezet / éppen úgy végtelen, akár a nemlét.” (*Veszély*); „vagyis dehogy, néhány ecsetvonáson // vibrál a fény, a többi képzelet / csupán, hatalmas sárgásbarna foltok a nyers vonalak, de láthatóan boldog / attól, hogy tőlünk kaphat életet”. (*Festék csupán*) Előfordul az is, hogy csak látványossá akarják tenni a verseket a színnevek, könnyebben megragadhatóvá, láthatóvá, tájak esetében leírhatóvá. Így működnek például az Égei-tenger versek (*Kronosszal az Égei-tengeren, Tűz az Égei-tengeren, Vihar az Égei-tengeren, Áhítat az Égei-tengeren* stb.) esetében a színek: „mégis kihozzák // egyik vagy másik színt az óceánok, / mert reggel véges-végig pára-kék, / pedig az este rózsaszínre váltott”. (*Kronosszal az Égei-tengeren*) Szimbolikus értelmükben ugyancsak megjelennek a színnevek, ebben az esetben szintén ellentétek formájában: a fekete-fehér váltakozásában ott van a pusztulás és remény képe. A fehér ennél azonban több feladatot is ellát. A színbomlás formájában (a tudáshoz hasonlóan) a részeket és az egészet is képviseli, a végső cél iránti reményt és az egységet szimbolizálja: „Sokféle zöldben áll egy pillanatnyi / fehér, s a fényt magától eltaszítja (...) // (...) mert arra várna, // hogy mint a festék, majd egymásba olvad / mind, aki él” (*Kerti fény*).

A színnevek képviségén túl az antik világ is megidéződik a szavak, képek szintjén. Ebben ismételtelen szembenállások sora jelenik meg, főleg az Égei-tenger versekben, de azoktól függetlenül is (lásd: *Csak Patroklosz, Óda egy régi cserépfazékhoz, Pügmalion melankóliája*). Ezek részben az elvagyódás, a magasztosság képei, másrészt a túlzások, sokszor a giccs elemei. Utóbbi esetben az értékbeli redukció a szövegre (megírottságra, megalkotottságra) való figyelemfelhívással jön létre, illetve azáltal, hogy az antikvítás képei mellett a hétköznapiság, sokszor még az alpáriság képei is megjelennek: „mindenképpen összefügg /

mélység s magasság (...) // (...) s lapozható könyv lesz a végtelen, / vagyis majd visszahull, és keze nő // szárny helyett újra, hogyha elnyeli / a hullám Ikaroszt, s mégsem leli / halálát, hiszen végleg úgy marad // egy könyv kitérve ég és föld között”. (*Lábjegyzet a régi görögökhöz*) Összességében tehát az mondható el a mondatnál kisebb egységek szerkesztéséről, hogy a szintaktikai szinten megismert játékszabályokat követik, és alá is támasztják azokat, azaz az ellentétesség elve ezen a szinten sem csúszik el, a konnexitás a koherencia javára válik.

A külső forma szintén ezt a világot táplálja. A nyelvezet (lásd antikvitas képei) kettős: hol fennköltésről, művészetről, tudásról adnak számot, hol pedig a hétköznapiság, sokszor a tabu nyelvi elemi jelennek meg. Gyakoriak a test képei, szó szerint a maguk lecsupaszítottóságában. A nyelvezettel és a test képeinek a használatával újból a megalkotottság (anyagiság, anyagból valóság) és annak érzéketlensége hangsúlyozódik: „míg lüktetnek tíz forró ujjbegyedben / a mellbimbók, s vonaglik tenyeredben / a teste”. (*Pügmalion melankóliája*)

Mint formai eljárás gyakori a kötetben a soráthajlások alkalmazása. Ennek megléte minden ponton célszerű, mivel egyrészt ellensúlyozni tudja a szonettek kötöttségét (ezzel követve a kötet alapelvét), másrészt a soráthajlás epikai elem is egyben: Folyamatossá teszi a szöveget, ezzel azt a hatást érve el, mintha folyószöveget olvasnánk. A keltezéshez hasonlóan egész történetként olvastatja a művet, az intertextualitást hangsúlyozva: „Ki tudja, még ez is lehet kiút, / ha végre mindegyikük szabadulna / terhétől, és vad hangzavarba fúlna / a szörnyű rend, a fuvolás fiút // s a csengős majmot később egymás mellé / lökné, hogy már testvérekké tegye / a hirtelen szétrobbanó zene, / amely egyetlen százkezü tömeggé // változtatja majd a jelenlévőket”. (*Szabadulás*)

A kötetéről el kell még mondani azt is, hogy szonettkötet: minden verse a hagyományos, petrarcai szonett formájában íródott. Tartja a négy versszakot, az utolsó versszak általában vagy felülírja az előzőeket, vagy valamilyen csattanót tartalmaz. Utóbbi azonban sokszor a vers előző szakaszaiba csúszik át, ez a szonett rendezettségével szemben a viszonyítási pontok hiányának feszültségébe csap át. Ugyanabba a feszültségbe, amit a versek párba állításánál már megismertünk: rendszert várok, itt fix formákat, a versek esetében azt, hogy a második vers alátámasztja az elsőt, de a várt forma nem jön el, ahogy a második

vers sem alátámasztja az elsőt az elvárásaim szerint, hanem fölülírja azt. Más szavakkal, ez ellentétként hat. Előfordul az is, hogy egy vers több ellentétet (hatásából adódóan csattanót) is tartalmaz: „Annymira mindegy, hogy már emberi, / vagyis nyilvánvalóan ugyanabból / a véres kézzel összegyúrt anyagból vagyunk mi is, és senki sem meri // végiggondolni, hogy a végső forma / különbözik csak, s a matéria / éppúgy hasonlít nőre, férfira, / mint disznóra, bár úgyis késő volna // tisztázni ezt, ha újra kézbe venne / majd gyilkosod (...) // (...) mert tényleg nincsen semmi / személyesség a gőzölgő halálban.” (*Már emberi*)

A ritmusképlet sokszor szintén más, mint a hagyományos szonetteké: általában a magyaros verselés ritmusát idézi, amennyiben változás történik a petrarcai szonetthez viszonyítva. Ennek a kötethez képest a zeneiség szempontjából van funkciója, ugyanakkor céltalannak is tűnik abból a szempontból, hogy nem magyarázható semmilyen más elemmel, nincsenek rá utaló képek (a magyarság témájából), így kérdésessé válik, hogy egy univerzális témákkal és formákkal dolgozó verseskötet hirtelen miért nyúl lokális versalkotó eljárásokhoz. (Irodalmi, művészettörténeti szempontból a görög kultúra kiválasztása szintén univerzálisnak mondható, így ez sem szolgálhat ellenpéldaként. A görög kultúra e kötet keretén belül egyértelműen az őstudás, összepség, a közös kultúra stb. metaforikus párja.)

Az, hogy minden vers szonett formában íródott, azért ésszerű választás, mert a szonett egyrészt szerkezetéből adódóan alkalmas az oppozíciókra épülő versépítésre, másrészt kötött formája illeszkedik a versek azon jelentésképzési lehetőségeihez, amelyek az egység, a rend, a tudás, a szépség, a végső igazság kifejezői lehetnek. A forma egysége szintén utalhat a kötet intertextuális olvashatóságára, illetve a versek egymásra vonatkozására. A szonett antik jellege illik továbbá a megidézett festményekhez, a versek alkotásokként való olvasatához, azok képi világához, főleg a görög (klasszikus) hagyomány játékba hozásához. A forma tehát szintén a már ismert utakat képviseli. Egy dolgot ad hozzá a verseskötethez, amit semmilyen más versalkotó elem nem tesz meg: a zeneiséget. Mivel volt már szó képről (látványról) és írásról is, az egyetlen, ami még hiányzott, az a zene. A ritmus kötött, így a versek rendkívül zeneiek. Számos ponton felfedezhető például a magyaros ütemhangsúly, illetve az erőteljes jambikusság. A zenével való játék pedig végképp megerősíti a versek szinesztéziás jellegét

(összefüggésben a számos utalással, ami alkotásként interpretálja a műveket – lásd képek idézése, megalkotottságra való figyelemfelhívás, naplószerű dátumozás stb.). Ez az alkotásnak mint értéknek az olvasatát erősíti, valamint a rend, az alkotás, a végső tudás (a remény) kontextusát.

A kötettel kapcsolatos lényeges kérdés még az, hogy hogyan viselkedik a lírai én. Mivel a kötet eleve oppozíciókra épül, felmerül a kérdés, hol helyezkedik el ebben az ellentétező építkezésben: állást foglal valamelyik oldalon, vagy maga is oppozíciókat képvisel? A formákból ítélve nagyobb hangsúlyt kap az alkotás mint érték olvasata, hiszen minden forma rendszerszerűsége törekszik, a soráthajlás az egyetlen, ami megtöri a rendszerszerűséget, a sorok kötött formájának felülírásával. Ugyanakkor sokszor kerül sor a megalkotottságra való figyelemfelhívásra, ami a kötet keretein belül az érték (értékesség) redukciójával jár. A lírai én maga is sokszor bújik Isten szerepébe, és beszél az alkotás szemszögéből: „Sejtik, hogy én ítéltem őket el, / nem ők teszik vállamra a keresztet (...) // (...) csak testek vannak mind-mind körülöttem, / a lelkük én leszek, s mind egyszülöttem”. (*Bűnhődés*) Mennyiségileg a lírai én valóban inkább a szabadság, a remény hangja kontextusának az eleme (főleg, hogy az utolsó versek, a zárlat ezt az olvasatot helyezi előtérbe). Emellett fontos az is, hogy a lírai én mint funkció megáll a kötet diktálta szabályok szerint is: utal a kötet más elemeire (forma, megalkotottság, képek stb.). Csak olyan szerepbe lép be (Isten), ami kommunikál a kötet egyéb tényezőivel, például a megalkotottságra való figyelemfelhívással.

A kötet minden tényezője végül az Égei-tenger versekben összegződik. Ezen versek kivonatai is lehetnének akár a kötetnek, mivel magukban foglalják mindazt, ami az *Amit az ördög jóváhagy* lényege: a szembenállásokat, a lírai én ezen szembenállások mentén történő elhelyezkedését, a lemondás és a pátoz hangját is. Az antikvitas képi elemei itt kapják a legtöbb szerepet (éppen ezért itt feszül a legélesebb ellentét a magasztosság és a hétköznapiság, valamint sokszor az elcsüggedés között). A versek szétszórása a többi vers között epikussá is teszi ezeket a költeményeket, hiszen akár a történetzál, bizonyos ponton megszakad, bizonyos ponton folytatódik. A címválasztás szintén az epika világára utal azáltal, hogy folyamatként láttatja a verseket (van a történetnek eleje, közepe és vége): *Kronossal az Égei-tengeren*,

Tűz az Égei-tengeren, Vihar az Égei-tengeren, Áhitat az Égei-tengeren, Fény az Égei-tengeren stb. Ezek a részek önállóan is megállnák a helyüket. Azonkívül pedig, hogy megerősítik a kötet ellentétekre épülő, utalásos jellegét, topikus képeivel vissza is csatolnak az univerzális alapsémákhoz, ami a többi, analitikusan működő vershez képest a jelentésalkotás szintetikus irányaira is felhívja a figyelmet, utóbbi nélkül pedig az analízis-szintézis elve megbomlana: „Ahogy a tenger évmilliók óta / ismétlen egyetlen történetet, / s szétmorzsol közben sok-sok életet, / örli kitaratóan, a partra kihordja, // mintha apró betűkre törne szét / egy részletet a végtelen eposzból”. (*Költészet az Égei-tengeren*)

Mindezek alapján Markó Béla *Amit az ördög jóváhagy* című kötete a koherens és szabályos versalkotás gyöngyszeme. Nincsen egyetlen pont sem, ahol szerkezeti hiba történe, megszakadna a beiktatott történet-szál, ne lennének a megfelelő helyen, megfelelő funkcióval a képek. Az egyetlen dolog, ami kérdéses, az az időközönként beiktatott magyaros verselés, de ez sem romboló, sőt zeneiségével funkciót is kap. Tökéletesen illenek továbbá egymáshoz az egyes szövegalkotási szintek is: a legapróbb elemek (képek, soráthajlások, nyelvtani szerkezetek), akárcsak a szavak és a mondatok szintje, utalásos jellegű, és ez kialakítja a kötet teljes belső kommunikációját, ami mellett a szonett formai lehetőségeinek a maximális kihasználása (zeneiség, ellentétekre épülés, az epikai szálak végigvezethetősége és a forma töretlenségével az erre való utalás) is merész, egyben sikeres vállalkozássá teszi a kötetet. Kivételes a könyv abban is, hogy a versek a saját verstani, irodalmi szerepeik betöltésén túl önmagukban is igen látványosak és hangzatosak.

Markó Béla művéről összegzésként tehát kijelenthető, hogy mindegyik eleme (történetmesélés, ellentétek, zeneiség, megalkotottsággal való játék, a lírai én funkciói stb.) úgy van megalkotva, hogy azok egy végtelenül komplex belső kommunikációt alkossanak. Az elemek belső, egymásra utaló jellege pedig egy ponton sem szakad meg, és ez biztosítja a kötet saját hangját, egyediségét.

Csondor Soma
FÉLIG MÁR A VÍZ ALATT

Az *atlantiszi villamos*¹ a határhelyzetek könyve. A határhelyzetbe került egyén, közösség és alkotó létélményét megszólaltató versek gyűjteménye. E létállapot megfogalmazásának érdekében és azok új kontextusba helyezésének igényével a kötet számos irodalmi hagyományt elevenít fel: a különböző időtapasztalatok és az egzisztenciális elhagyatottságélmény modern sémáitól a romantikus hagyományok felelevenítésén át a specifikusan erdélyi léttapasztalathoz köthető irodalmi tradíciókig. Ezeknek a kísérleteknek némelyike izgalmas eredményekre vezet, ám máskor, az egyes szövegek sajnos nem lépnek túl a felelevenített tematikus tradíciók jól ismert keretein.

A kötet részei más-más irányba mutatnak, ám ennek oka pusztán az, hogy az egyén létélményének különböző aspektusait kívánják megragadni. Így kifatásuk és céljuk voltaképp azonos: az én helyzetének megismerése, meghatározása, végső soron az én újradefiniálása. Papp Attila Zsolt negyedik verseskötete, bár poétikailag kevés újszerűséget mutat, énkonstruáló célkitűzése és az ennek eszközéül szolgáló líra számos izgalmas kérdést vet fel.

A kötet négy, tematikailag jól körülhatárolható ciklusból áll. Az első rész, amely a *Vitorlák a téren* címet viseli, az erdélyi létről, egyúttal az erdélyi magyar kultúra és közösség kollektív sorsáról nyújt látóképet. A második ciklus, *A Villa Diodati-töredék* középpontjában a romantika irodalmának alakulása és ezen keresztül a saját költői élmény és énkép változásai állnak. A harmadik rész, *A megunt balladák*, az emberi kapcsolatok kiüresedésének, elmúlásának kérdésével vet számot. Végül az utolsó, a *Hosszú megérkezés* című ciklus, az istenkeresésről, az egzisztenciális magányról és az elmúlás gondolköréről szól. Az *atlantiszi villamos* e négy aspektus mentén igyekszik megragadni az egyén aktuális létélményét a különböző határhelyzetekben.

A kötet bevezető szövege, amely megelőzi a négy ciklust, a *Valaki ismét megérkezett* című vers. A mű különös módon egyszerre nyitó és

1 Papp Attila Zsolt: *Az atlantiszi villamos*. Kolozsvár–Budapest, 2018, Erdélyi Híradó Kiadó – Orpheusz Kiadó.

lezáró szándékkal szólal meg. Lezárja a korábbi életszakaszt (beleértve az aktuális kötettel szorosan összefüggő és azt megelőző, 2014-es *Vízimozsi* című könyvet²), és ellentmondásos érzelmekkel, de szembenéz a következő elkerülhetetlenségével: „Ha nem lennék ilyen búcsúzkodós / alkat, hogy minden kőnek, fának / és minden halott tárgynak / istenhozzádot mondok, / mert visszatérés nincsen, / jobban bírnám a tengerek vizét, / és nem kerülném el a kikötőket, / hol újabb élő és halott lények / várnak elhagyásra.” (*Valaki ismét megérkezett*) A mű, már a címevel is rájátszik Ady Endre *Valaki útravált belőlünk* című alkotására, és a versszöveg is emlékeztet az említett költemény tematikájára, valamint búcsúzkodó, melankolikus hangvételére. A művel kapcsolatban azonban egyértelműbb előzmény is eszünkbe juthat (amely szintén Ady versét gondolja újra): Cseh Tamás és Bereményi Géza párosának *A jobbik részem* című dala. Ezt a feltevést az is erősítheti, hogy a későbbi *Percy Shelley a férfikorra gondol* című versnek a mottója is a szerzőpáros (egy másik) szerzeményéből származik. Papp Attila Zsolt verse hasonló tapasztalatot fogalmaz meg, mint Bereményi szövege, azonban tovább is gondolja azt. Így a lezárás (az útra válás) helyett a megérkezés (az újjá válás) élménye kap nagyobb hangsúlyt a versben. Míg a Bereményi–Cseh párosnál azzal a gondolattal találkozunk, hogy „minden szó mástól eltanult, / mióta útra vált a jobbik részem”³, addig Pappnál, mintha csak az idézett sorokra reflektálna, a következőket olvashatjuk: „repülőre ülök s meglesem, / merre sétál éppen Epikurosz, / az utolsó normális bölcselő” (*Valaki ismét megérkezett*). Az említett „utolsó normális bölcselő”-ről ismert, hogy rendkívül fontosnak tartotta autonómiáját, hogy saját elméleti horizontját elkülönítse más bölcselők gondolataitól. Így az alkotás a *másoktól eltanult* meglátások helyett az önállóságot, a saját léttapasztalat egyediségét hangsúlyozza, az egyén új utakon járásának szükségességét: „ne kerüljem el a kikötőket, / és ha indulnék, a felemelt kéz / ne időzzön túl sokat / minden ajtókilincsen” (*Valaki ismét megérkezett*). A versben – reflektálva az egész kötet tematikájára – a *megérkezés* határpillanata rögzül, amelyben az én a bizonytalan *Valaki* helyzetében tűnik fel.

A hangsúlyozott autonómia és a hagyományokhoz való ragaszkodás ellentmondását hivatott feloldani a személyes létélmény megragadása,

2 Kolozsvár – Budapest, Erdélyi Híradó Kiadó, Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy – Fiatal Írók Szövetsége.

3 Bereményi Géza: *A jobbik részem*. In: Bereményi Géza: *Dalok Cseh Tamás zenéjére*. Tatabánya, 1991, A Közművelődés Háza, 199.

annak feltételezett egyedisége. A fő témák nem ismeretlenek, komoly irodalmi hagyománnyal rendelkeznek. Így ami a kötetben az újat jelentheti, az a személyes, több szempontból határeseti rálátás. A határeseti lét első eleme a kötetben az erdélyi valóságtapasztalat. A versvilág talán legerőteljesebb allegóriája pedig az Erdély–Atlantisz párhuzam. Papp kötetében Erdély, az elsüllyedt kontinenshez hasonlóan, időben megrekedt, a világtól elzárt, félig már feledésbe merült, de saját kultúrával, történelemmel és identitással rendelkező földrészt. A bevezető vers zárlatához visszakapcsolódva, ezzel szembeül a lírai én: „ez itt egy tengerország, / a vízmélyek felé sodródó / elsüllyedt, megtalált városállam / (...) / És amikor a kezed ráteszed / a súlyos rézkilincsré, semmi / kétség, a nyikorgó kapun túl / ott vár a sok atlantiszi ember: / Hunyadi M., Bethlen G., Mikes K., / meg a számtalan nevesincsen / mélytengeri írnok, vendégek / Tengerkolozsvár és Vízierdély / időtlen jelen idejében.” (*Az erdélyi tenger*) E koncepció az erdélyi magyarság identitásának egyedi látteleletét nyújtja, sajátos helyzetük és létélményük számos ellentmondásával, kibékíthetetlen belső vívódásával: „És mindenben igazunk van. / És semmiben nincs igazunk. / És visszajövünk, és sohasem utazunk el. / És belegyalogolunk a tengerekbe. / A halászok csak mosolyognak rajtunk. // Mert egyik történet sem az, amelyben / lennünk kéne: nem lehet eltalálni.” (*Utóvéd. A zöldhajúak*) Ennek a kétségkívül izgalmas koncepciónak azonban akadnak gyengepontjai is. Ilyen például a *Valaki jár a víz alatt* című Kányádi-átírat, amely némileg következetlenül vagy hozzáadott jelentés nélkül használja fel a költőelődjel jellegzetes képeit. E vers alapján a kötet címében szereplő villamos is a *Kuplé a vörös villamosról* című Kányádi-szövegre utal: „egy idegen / a vörös villamosra száll / fekete-piros síneken // az atlantiszi villamos / ablakába áll integetni / mondják, az égi rétre tart / mondják, senki sem ismeri” (*Valaki jár a víz alatt*). Az a problematikus, hogy a vers nem reflektál a vörös villamos allegóriájának eredeti kontextusára és jelentésére mint az elnyomó, szocialista hatalmi és társadalmi struktúra megfelelőjére. Hasonlóképpen működik a többi versbéli Kányádi-utalás is, például a „vizicsillagon porszemek / a Vannakvidékek-világ” képek, amelyek így némileg üresek, illetve következetlenek maradnak. Úgy vélem, így nem állít többet a vers, mint hogy Erdély és a szerző számára fontos Kányádi költészete, pedig ez a ciklus többi verse alapján is nyilvánvalónak tűnik.

Ez a rész egyébként is jól illeszkedik az erdélyi létélménnyel foglalkozó – többek közt Kányádi által meghatározott – irodalmi hagyományba, olyan kiemelkedő kortárs művek mellett, mint például Vida Gábor *Egy dadogás története* című 2017-es regénye. Az említetthez hasonló kisebb problémáktól eltekintve a kötet Erdély-konceptiója számos fontos kérdést és eredeti felismerést körvonalaz az erdélyi magyarság identitásával és helyzetével kapcsolatban.

A kötet második és egyben legizgalmasabb része *A Villa Diodati-töredék*. A címben szereplő svájci villa arról nevezetes, hogy 1816-ban, amikor egy indonéziai vulkán kitörése miatt szokatlanul hideg nyár volt Európában, itt gyűltek össze az angol romantika legnagyobb alakjai, és egyúttal itt született Mary Shelley *Frankenstein vagy a modern Prométheusz*, illetve John William Polidori *The Vampyre* című horrorklasszikusa. Ezt az alapszituációt használja fel Papp kötete, hogy a romantika születéséről, alakulásáról és egyúttal saját alkotótevékenységéről gondolkodjon allegorikus keretben. Egészen pontosan a romantikának arról a kiábrándultság- és elvágyódás-hagyományáról, amely a földi lét értelmét kérdőjelezi meg az elveszített harmónia és a halandóság tükrében: „Ez tehát a frankensteini alaphelyzet: / a születést túlélni, új alakban. / Csak egyszer történne meg, persze mással, / és nem lenne már többé rám hatással. // Csak egyvalaki legyen halhatatlan.” (*Megérkezés*) Frankenstein szörnyének szimbolikus alakja az én újrakonstruálásával és a romantikától örökölt egzisztenciális kilátástalansággal kapcsolatban is kiemelkedően fontos, és a ciklus számos alkotásában visszatér: „A teremtmény pont olyan lett, / amilyenre formálni akartam: / esetlen emberállat, a jobbik / énünk, aki sosem jut a fényre, / védekezik akkor is, ha támad, / lomha léptű, föld alatti isten, / szó szerint a tökéletes fércmű.” (*Villa Diodati*) A lény alakján keresztül az emberi lét határhelyzetéről gondolkodik a ciklus, és a határhelyzet kapcsán a költészet szerepéről is: „Férfikorban az ember inkább Balzac, / Arany János vagy Johann Wolfgang Goethe, // ki felméri, mivel távozik innen – / évek, szerelmek mögötte maradnak, / és ami elmúlt, az van csak előtte.” (*Percy Shelley a férfikorra gondol*) Ezen a gondolatmeneten keresztül a saját új költészeti szakasz is tematizálódik: a számvetés a már meg nem írható tapasztalatokkal és az ezt követő alkotói korszak elgondolása. Mindez a különleges, allegorikus keretben, a kötet legérdekesebb ciklusává teszi *A Villa Diodati-töredéket*.

Míg az első két rész sajátos szimbólumrendszerrel teremti meg a versek közötti kohéziót, addig a harmadik és a negyedik részben nem találunk hasonlóan markáns, átfogó allegóriát. Ahogyan erre korábban utaltam, a kötet harmadik része az emberi kapcsolatokkal, az egymásra utaltsággal és e kapcsolatok elmúlásának kettősségével foglalkozik. Ezen belül pedig különösen fontos az idő kérdése, mint az emlékezet kimerevített, megrekedt ideje és a valóságban múló, reális idő kettőse. Ebben a témakörben a kötet azonban kevésbé mutat fel újszerű meglátásokat vagy koncepciót, mint a megelőző két ciklusban. Nem tud kellően elszakadni e problémakör modern, nyugatos, újhidas hagyományaitól. A ciklusban ennek ellenére találhatunk érdekesebb alkotásokat is, mint például a sajátos asszociációból kiinduló, egymástól látszólag távoleső kulturális színtereket összemósó *Reggel egy francia kávéházban* című vers. A szöveg egyszerre idézi meg Alain Resnais *Tavalý Marienbadban* című 1961-es modern filmklasszikusát és Joe Dassin *Et si tu n'existais pas* című dalának Iggy Pop általi feldolgozását. A dalhoz készült videóklip határozottan emlékeztet a film képi világára, és a szöveg is hűen ragadja meg azt. Így az asszociációk és utalások révén a vers különleges multimediális hatást képes elérni. Az ehhez hasonló kísérletek azonban sajnos nem jellemzik az egész ciklust. Emellett, az ezt megelőző két rész tükrében a kohézióteremtő központi szimbólum vagy allegória hiánya is kelthet némi hiányérzetet az olvasóban.

Hasonló a helyzet a *Hosszú megérkezés* című negyedik résszel, amelynek középpontjában az Isten–ember kapcsolat és az elmúlás gondolata áll. Pontosabban visszatér, ám sokkal konkrétabb formában, mint *A Villa Diodati-töredék* ciklus verseiben: „Hozzáalkonyodsz októberhez, vagy / október hasonul végre hozzád. // (...) // Még nincs egészen éjjel, nincs sötét, / és visszafordulást mímelsz talán, // átneveznéd már a senkiföldjét. / Menedékedet a gaz benőtte: / az ősz kimúlt, semmi nincs előtte, / csak a sápadt, üres öröklét.” (*Lépj át csöndben*) A korábbi életszakasz végével és a majdani halállal számot vető lezárás, bár reflektál a kötetben körvonalazott lefontosabb határhelyzetre, a létbe vetettség állapotára, a lét és nemlét közötti határra, azonban hasonlóan az előző ciklushoz, ezt kevésbé eredeti elgondolással teszi. A kötet ebben sem mutat számottevő eltérést a már ismert, modern hagyományokhoz, például Kosztolányi halállal foglalkozó verseihez képest. Célja elsősorban az, hogy a kötetbeli én, a bevezető vers

Valakije kialakítsa saját, élhető viszonyulási módját az elmulás, a halál gondolatához, de e célkitűzés ellenére a megszólalásmód egyedisége és az ehhez használt keret kevésbé kap fontos szerepet, mint a kötet kidolgozottabb, első két ciklusában.

Papp Attila Zsolt negyedik verseskötete komoly kihívással néz szembe, amikor olyan terjedelmes irodalmi hagyománnyal rendelkező témákhoz nyúl, mint az elidegenedés vagy az elmulás. Ebben a tematikus keretekben – éppen azok terjedelme és múltja miatt – ma nehéz újszerűen megnyilatkozni, és ez *Az atlantiszi villamosnak* sem sikerül. Ennek legfőbb oka, hogy e témákkal kapcsolatban nem épít fel olyan sajátos látásmódot és szövegszervező koncepciót, mint az első ciklus, a *Vitorlák a téren* Erdély-verseiben vagy *A Villa Diodati-töredék* műveiben. Előbbi az Atlantisz–Erdély párhuzam mentén alkot egyedi versvilágot, és nyújt izgalmas képet Erdély és az erdélyi lét mai helyzetéről, utóbbi pedig sajátos keretben, a romantika irodalmának alakulásával párhuzamban tárgyalja a szerzői léttapasztalatot és az énkonstrukció kérdését. *Az atlantiszi villamos* tehát ambivalens befogadói élményt nyújt, azonban kidolgozottabb ciklusai révén mindenképp különleges darabja az elmúlt évek erdélyi irodalmának. Tehát amennyiben Papp könyve valóban pálya- és életszakasz-lezáró kötet, úgy az olvasóközönség joggal várhatja, milyen irányokat vesz a jövőben a szerző munkássága, túl e sokrétű határhelyzeten.

A *Praecepta moralis Catonis* című aforizma-gyűjtemény nyomdai kéziratának töredéke. Kájoni János munkája.

Gajdó Ágnes

„NEKED A MAMÁD NEM IS A MAMÁD!”

Az író előző regényéből, a 2016-ban megjelent *Jelmezbálból* már ismert, titkokkal és elhallgatásokkal teli éntörténete után nyomozó Tátrai Vera tanárnő e regényben¹ kislánként áll előttünk. Törékeny teremtés, aki épp most ismerkedik az élet nagy kérdéseivel. Igyekszik megfelelni a felnőttek és a barátok elvárásainak, leginkább kebelbarátja, Sári véleménye érdekli, sokszor szinte kínosan ügyel arra, nehogy megsértse, hiszen jól ismeri az emlékkönyvek titkos üzenetét: a barátság aranyfonal, de ha egyszer elszakad, össze lehet ugyan kötni, de a csomó megmarad. Vera naiv teremtésnek tűnik, olyan leányka, aki vigyáz a szavaira, megfontoltan cselekszik, egészen addig, amíg be nem furakszik életébe az ismeretlen titok. Egy-egy elszólásból, az őt lakásukba invitáló furcsa öregek homályos utalásaiból, furcsa gesztusaiból Vera gyanakodni kezd, hogy szülei valami fontosat elhallgatnak előle.

A titok pedig rémes jelenség. Tönkretesz mindent, feldúlja a nyugalmat, üldözési mániává alakul, az addigi biztos pontok bizonytalanná válnak, összetörve a kialakult összhangot a családtagok között. Már ha létezett az az összhang. Ha jól megnézzük, Vera családja sem tökéletes, ahogyan egyetlen ember alkotta közösség sem az. Apja a honvédségnél gyakran van huszonnégy órás szolgálatban, anyja igyekszik mindent megtenni, főz, mos, takarít, esténként *A repülő díványt* olvassa a lányának. Egészen addig, amíg egyszer Vera meg nem kérdi tőle: „Mama, neked fáj, amikor a hasadban voltam?” A kislány nem kap választ, ráadásul éjszakánként mindig ugyanazt álmodja: nagy fehér, faragott bölcsőt lát, amelynek „oldalánál csipke terül el, habos, fehér, és a takaró puha, kopott, fehér bárányok vannak rajta, meg egy pásztor, görbe a botja vége.” Az álomból aztán rendre rémálom lesz, de Vera nyugtatgatja magát, mással is történhet ilyesmi.

A gyerekkor veszélyes helyzeteit érzékenyen ábrázolja a szerző, különösen a két barátnő konfliktusa rajzolódik ki nagyon plasztikusan. Sári féltékeny lesz Verára Józef miatt, s keserű haragjában felkeresi otthon a szobafogságban lévő lányt, majd a szemébe vágja: „Neked a

1 GreCsó Krisztián: *Vera*. Budapest, 2019, Magvető.

mamád nem is a mamád!” Nemcsak egy gyerektől telik ki efféle bosszú, de tudjuk, a gyerekek különösen kegyetlenek tudnak lenni egymással. Vera ettől a pillanattól kezdve nem lesz és nem is lehet ugyanaz, agyában folyton ez a mondat motoszkál, s a kétség, hogy akkor ki is az ő édesanyja. Apja igyekszik tisztázni mindent, de újra és újra hazugságokra kényszerül, s kiderül, az ő életét is számos titok övezi. „Az élet néha bonyolultabb, mint ahogy egy gyerek látja” – közli lányával, mintha ezzel mindent megoldana.

A szülők tehát hallgatnak az igazságról, abban a hitben, hogy jó t cselekszenek, hogy megvédik a fájdalomtól és a rossz érzésektől lányukat, de a hallgatás senkinek sem jó. Ahogy Szabó Magda írja az *Álarcosbálban*: „Beszélni kell, mert a hallgatásnak egész fészekalja rút, fekete kisgyereke születik: a félreértés, a sértődés, a megbántott önérzet, a kétely.” A hallgatás mint stratégia sokszor rosszabb, mintha alaposan megbeszélnék az érintettek, mi és miért történt. Különb en csak találgat a gyerek, s előbb-utóbb megrendül a bizalma a felnőttekben. Grecsó nagyon is időszerű problémát feszeget, hiszen napjainkban egyre több házaspár fogad örökbe kisbabát, mert másként nem lehetne gyermekük. Alapvető kérdés, hogyan állnak a tényekhez: megmondják-e, s ha igen, mikor közölik a gyerekekkel, hogy ő nem a vér szerinti fiuk, lányuk. Hogyan, miként lehet közölni a valóságot a lehető legtapintatosabban? S ha a szülők esetleg a hallgatást választják, vajon miként tudnak együtt élni a titokkal? Nem rettegnek-e nap mint nap, hogy egyszer valaki véletlenül, ostobaságból vagy épp gonoszságból kifecsegi a féltve őrzött igazságot? S utána miként lehet folytatni az életet? Ha a bizalom sérül, nincs tovább. A gyermekek hiperérzékeny lelke rendkívül törekeny. Sokszor teljesen kiszámíthatatlan módon reagálnak egy-egy információra, de akár egy félmozdulat is örök életre szóló sebeket ejthet. (A *Jelmezbálból* tudjuk, miután kiderült az igazság, Vera másfél évig nem beszélt a nevelőanyjával. Hosszú-hosszú időnek kellett eltelnie, amíg újra mamának szólította az asszonyt.)

A *Vera* értelmezhető fejlődési regénynek, amelyben a szeretet különféle formái, különösképpen a feltétel nélküli szeretet méretik meg. Sokféle érzelem hullámozik át a kötetben, a harag, a bosszú, a gyűlölet, a megbocsátás egyaránt ott rezeg a szövegben, s a gyerekek megpróbálják átverekedni magukat a felnőttek hazugsághálóin is. Kislányból már-már nővé érik a két barátnő, éppen a megfajított titkok

révén, de a közöttük zajló érzelmi háború következtében is. Megtanulják egymást elfogadni, tiszteletben tartani a másik érzelmeit, s ami a legnehezebb, a gonoszsgot és az árulást megbocsátani. Bizonyos pillanatokban sokkal érettebbnek tőnnek, mint a szőleik. Józef karaktere kulcsfontosságú kettejük életében, hiszen nagyrészt neki köszönhető, hogy Vera – még ha akaratlanul is, de – kibőjrik a jó kislány szerepből. Az első szerelem mélyen felkavarja az addig rejtett érzelmeiket, szorongásokat, s váratlan cselekedetekre ösztönzi a lányt. Sokszor mintha öntudatlanul tenne rosszat, követne el végzetesnek tőnő hibát. Az addig példaképnek számító Tátrai Verát egyik napról a másikra kiközösítik osztálytársai, egyedől a lengyel fiúra támaszkodhat. Aki egyébként nem túl tapintatos, hiszen megmondja a lánynak egyenesen és kíméletlenül: „neked az egész világon mindenki hazudik”.

Grecsó Krisztián nem csak egy hányatott sorsú kislány történetét írta meg – a regényben ott bujkál a nosztalgia is egy város, Szeged és talán egy icipicit a korszak, az 1980-as évek (vagy inkább a gondtalan ifjúkor?) iránt is. A kötet borítóján a szegedi Hősök kapuja látható, gyalogosok sietnek át a zebrán, a nagyállomás felől érkezik az 1-es villamos, a kaput őrző két fegyveres katonaszobor rezzenéstelen arccal tűri a hoesést. A rádióban a *Harminc perc alatt a Föld körül* szól, a nagyszőlők Párizsi kockát adnak az unokájuknak, a tanévnnyitőn „Zászlófogadás jobbról!” vezényszóra behozzák az úttörőcsapat zászláját, majd az igazgató elvtárs mond beszédet. Ekkoriban nagyon menő a Levi's farmer, sok helyen még olajkályhával fűtenek, divat a Fecske cigaretta, a zenekar a *Mákosrétest* játssza a színházi Téliapó- (és nem Mikulás-) ünnepélyen. Amikor a szerző a Mátyás térről, az alsóvárosi utcácskákáról ír, magam is homályos vágyódást érzek a visszatérésre, hiszen egyetemi éveim idején sokat jártam arrafelé, s bizony a városrész sajátos hangulata máig sem ereszt.

Ahogy a regény erős atmoszférája sem. Igaz, a végefelé mintha lankadna az író figyelme, s az addig sem világos részletek nemhogy teljesen kitisztulnának, némiképp még homályosabban nehezednek ránk. Túl sok minden történik, Vera el is veszik a sokféle kuszaságban, de az jó, hogy Sárival békét kötnek. Igaz barát nélkül a kamaszkor kiszámíthatatlan útjain veszedelmes járni. Főként ha valaki túlságosan későn tudja meg, nem az – vagy nem teljesen az –, akinek addig gondolta magát.

Lakatos-Fleisz Katalin

SZELÍD, PEDÁNS ÁMOKFUTÁS

- *Nádas Péter: A szabadság tréningjei*¹ -

A kötet címe elgondolkoztató: mintha a szabadság gyakorlatok, képzések függvénye lenne. Tehát akkor a szabadság nem valamilyen kegyelmi állapot, hanem *folymat*, ami edzésre, tréningezésre szorul? És akkor itt a következő kérdés: melyek ezek a tréningek? A válasz nem adja könnyen magát. A magam számára egyetlen olvasási módot találtam: elengedni a cím keltette elvárást – amik jórészt a magam elvárásai – és az újra, a meglepetésre nyitottan olvasni ezeket az esszéket. Volt, amelyiknek a gondolatmenete egészen közeli volt, felismertem benne a hosszabb esszékből már ismert racionálisan hűvös „élveboncolót”, volt, amelyik előtt értetlenül álltam. Hogy csak ennyi? Hol van itt a gondolat? Aztán arra is rájöttem, hogy egy második elvárást, az „okos”, gondolatiságra törekvő esszéíró is el kell engedni, mert ez a kötet valahogy más. Nem akar mindig nagyon okos lenni. A gondolat előtti *észrevétel* pillanata a fontosabb. Mindig résen lenni, mert az életben nincs jelentős és jelentéktelen, minden átfordulhat egy fiktív értelmezői térbe – ez az alapállása a kötetnek. Épp csak átfordulás. Elegancia is van ebben: mert nem mindig lehet a pillanatból valami mélyértelműt kisajtolni, ilyenkor hagyni kell elfutni. Töredékben hagyni. Ez a magyarázata, hogy Nádas miért nem ír mindig „szépen”, kerekíti le a mondanivalót, miért nem kínál ráismerésszerű kegyelmi pillanatokot.

A kötet négy esszét tartalmaz, amelyekből a legkorábbi 1976-ból, a legkésőbbi 1999-ből való. Mind a négy esszé töredékes, inkább gondolat-töredékek füzérének fogható fel. Rövid, felvillanó reflexiók, észrevételek váltakoznak a hosszabb eszmefuttatásokkal. Kissé egyszerűsítve négy írásformát találunk a kötetben: rövid, lakonikus gondolatot, az élet apróságaira tett reflexiót, álomleírást, szenttelen hangú hírt, valamint irodalomról, társadalomról szóló töprengést. Az olvasó óhatatlanul is felfedez olyan szövegeket, amik kiugranak az esszék közül,

1 Budapest, 2019, Jelenkor Kiadó.

többnyire azért, mert a beszélő itt a saját értelmező helyzetét is kommentálja. Mint például a következő: „Engem a rossznak és a jónak, a sátáninak és az angyalinak, a szelídnek és a vadnak egy még lehetséges, ám a szélsőségek határáig feszített egysége érdekel; az a viharos egység, amely sehová sem átfordítható, sem a jóba, sem a rosszba, sem a mennybe, sem a pokolba, ami nem világos és nem sötét.” Az épp csak formát kapó, még nem letisztult, még nem gondolat csak kezdemény – tehetjük hozzá.

Arányát tekintve az első, *Észrevételek* címet viselő esszéfűzérben a legtöbb az átfutó, villanásnyi gondolat, reflexió, töredék. Vannak köztük pontos, tárgyyszerű helyzetképek, leírások, megfontolandó, életből leszűrt bölcsességek, utóbbiak a tudás és a nemtudás körének megrajzolásáról, például ez is: „A túl közvetlen magyarázat mindig valami elfogultságod célra törése.” De a legérdekesebbek mégis azok az ismerősség és idegenség határán egyensúlyozó kis szösszenetek, amelyekben a *közöttség* mint világalkotó elem mutatkozik meg. Például a következő: „Ülök a nyitott üveges ajtó mellett, olvasok. Oldalt fordítom a fejem: egy arc. Rám néz két szeme. Összerezzenek. A rezzenéstől az arc sajátommá változik.”

A kötet szellemétől nem idegen az irónia sem, különösen a *Hírek* címet viselő 1974-es jegyzetekben véltem felfedezni. Egykori hirdetések, újsághírek – a hírek tematikáját tekintve még a Dreyfus-per idejéből. Szenttelen, újságírói nyelven előadott katasztrófák, mára már történelmi események, apró-cseprő hirdetések egyvelege. Pont mint a mai hírközlés gyakorlatában. A nagy együtt van a kicsivel – minden nivellált. (Ma is így olvasunk híreket...) Külön érdekesség a múlttal, annak sajátos narratíváin túl, hírmorzszákként szembesülni.

A következő, az *Álomháztartás* című egység feszültségét az álmok sajátos hangulatát leszámítva az adja, hogy az álmok meglehetősen részletező, analízáló – Nádasra jellemző – formában vannak leírva. Különösen azért érdekes ez, mert az álom lényege szerint kaotikus, homályos, gondoljunk csak arra, hogy az álomra mindig már csak töredékesen emlékszünk. Ezekben a Nádas-esszéikben viszont az álom sajátos hangulata, irracionalitása, ismerős idegensége épp ezekben a hűvösen, távolságtartó szövegekben kap formát. Az álom jelene maga az olvasás folyamata.

A kötet alighanem legfontosabb része a záró, kötetcímet viselő esszé. Társadalomról, 20. századról, irodalomról, nem utolsósorban magáról a szabadságról való töprengéseinek ad hangot Nádas, emellett sok kapcsolódási pontot találunk egyéb szövegeivel, esszéivel is. Kirajzolódik belőlük Nádas társadalomfilozófiája, ahogy ő nevezi: a mentális és mágikus kultúra különbségei, a morálhoz való hozzáállása. Visszatérően szól az erkölcsi világrend eltűnéséről, arról, hogy a „bűn kategóriája lekerült a napirendről”, utóbbi mint a rendszerváltás utáni „szabadság” jellegzetessége. A Goethéről való fejtegetést emelném ki a kötetből, mert markáns kijelentéseket tesz a *Werther kerveveiről*, valamint a *Faust*ról. A művek beszéde, „locsogása” valójában leplezés, eszköz Goethe depressziójának elleplezésére – fogalmaz Nádas. Pszichologizálónak tűnhet a magyarázat, de valójában az elhallgatás kultúrájához jut el általuk. Sommás megállapítása szerint „a közös hallgatási fogadalom adja ki a modern európai személyiséget. Valamennyiünket valaminek a hiánya ír körül, ami ugyan minden egyedi esetben könnyen megnevezhető lenne, de rituálisan nem nevezük meg.” Goethe problémája tehát a kultúra problémája. Nádas szerint a Werther-jelenség valójában tünet, a nemiség és személyesség a kultúra megadott követelményei szerinti összeegyeztethetetlen voltának a tünete. Utóbbi gondolat Nádas *Az égi és földi szerelemről* című esszékötetéből lehet ismerős.

A kötetben ugyan kész definíciót nem találunk a szabadságra, de a szövegek írói éthoszából mégiscsak kirajzolódik egy: elhagyni a biztost, a megszokottat, állandó határhelyzetben, úton lenni. Elutasítani a címkéket, a közhelyeket, és mindent szétszedni, felfordítani az *önmagaság* érdekében. Ez az önmagaság az ábrázolt és ábrázolat köztes helye. „A lét örületét belophatom hát mondataim ritmusába, de a ritmusokból összeálló rend már nem azonosítható azzal, amit a lét rendjének nevezhetünk” – alighanem ez a mondat találóan jellemzi Nádas értelmezői alapállását. „Szelíd, pedáns ámokfutó”? Nádas mindenestre így jellemzi önmagát.

Adorjáni Anna
AZ AZ EGY ÉJSZAKA

Titokzatos keletté fogalmazott álmatlan bécsi éjszaka. Erről szól Mathias Énard könyve, az *Iránytű*.¹ Ami jelen van – az a múlt, az emlék. Az itt és most belezörög a múltba, ahogy elhalad a ház előtt egy villamos képében. Franz Ritter gondolatfutamába belekapirgál a szomszéd kutyája. Amit az agy felépít, az tapintható, annak van szaga. Regényhősök és szerzők, múzsák és kurtizánok, régi korok orientalistái és kollégák, az, aki soha nem létezett, az, aki él és aki meghalt, mind egylényegűek Franz Ritter agyában. Minden gondolat a következőnek az ugródeszkája végtelen ismétlésben, megállíthatatlanul. Egy kivételes elme zakatol az éjszakában, és nem hagyja nyugodni a testet. De hát ki ez a Franz Ritter, és miért nem tud aludni?

A főhős beteg és reménytelenül szerelmes. A teste egy titokzatos betegség, a lelke egy titokzatos szerelem foglya. Franz Ritter Bécsben lakik, a Porzellangassén, orientalista és muzikológus, utazó és tudós, akárcsak a szerelme, egy vörös hajú francia zsidó lány, Sarah. Azon az álmatlan éjszakán Sarah éppen Sarawakban van. Franz és Sarah néha e-maileket küldözgetnek egymásnak. Tulajdonképpen inkább Franz az, aki ír, vagy zenét küld, titokzatos összefüggéseket tár fel látszólag össze nem függő dolgok között, jelentőséggel ruház fel jelentéktelen dolgokat. Azaz inkább minden, amit Sarah megérint, jelentőségteljessé válik. Franz Ritter róla és neki gondolkodik, vele álmodik, érte virraszt, és az is lehet, hogy miatta beteg. Neki akar imponálni, gondolatban tanulmányokat ír, és elképzeli, mit gondol majd róluk Sarah. Alkalmatlan helyzetekben vágyik rá, és szégyenkezik. Elmulasztja megcsókolni, és bánkódik. Útra kell miatta, és érte téved el a sivatagban. Nem Damaszkusz és Aleppó, Teherán és Palmyra a kaland, nem a Kelet, hanem Sarah. Ahogy a Sarah-tól ajándékba kapott iránytű mindig kelet felé mutat, Franz minden gondolatfolyama Sarah-ba torkollik.

Franz Ritter éjszakája egy kudarc története. Az elalvás kudarcáé és a szerelem kudarcáé. Ha Franz feltárná az érzéseit Sarah előtt,

1 Budapest, 2018, Magvető Kiadó. Fordította: Tótfalusi Ágnes.

tisztázná a kapcsolatukat, Énard könyve egyetlen oldalba beleférne. Franz azonban tizenhét éve egyre várakozik. Újra és újra körbejárja az egyetlen kérdést, amelynek tétje van. Ebben a zajos hallgatásban költöket és műzsáikat, regényhősök történeteit kérdezi a szerelem titkáról, arról, hogy bele kell-e halni a szerelembe. Hogy születhet-e más, mint művészet egy olyan szerelmi vallomásból, amely nem éri el a hatását. Orientalisták örületében keresi a rendszert, és belemártja az ujját mások lelkének hasadásába. Néha elbóbiskol, és álmában utat enged a vágnak. Írókat és zeneszerzőket vizsgál, akik sosem jártak Keleten, de rajongtak érte, és azt kérdezi tőlük, hogyan fognak a Keletről beszélni, ha el is jutnak oda. Hogyan beszélne Franz Ritter Sarah-ról, ha tisztázta volna vele a kapcsolatukat? „Ó, bárcsak jó lennék másra is, mint hogy az ágyban üldögélve régi történeteken rágódjam”, gondolja.

Aki az *Ezeregyéjszaka*... történetén nevelkedett, tudja, hogy régi történetekkel ki lehet játszani a halált. Franz Ritter világos elméje kidúcolja az életet a rémisztő éjszakában. Sarah és Franz kollégáit, akikkel a Keletet járják, egytől egyig beszívja valami sötét erő, amely szétfeszíti a szakterminusok és módszerek teremtette rendet. Ahogy obszcén műtárgyakat tudományosságnak álcázva állítanak közszemlére azokban a bécsi múzeumokban, amelyeket Sarah kezdeményezésére együtt végiglátogatnak, úgy vizsgálja Franz és Sarah a tudományos szakterminusok távolságából a saját és mások lelkének repedéseit: „Sarah az ellenőrzése alatt akart tartani mindent, aminek hatása lehet rá; előre védekezik az ütések ellen, amelyeket esetleg bevinnének neki.” Mindent, ami idegen, felkavaró, zavaros, megmérnek, rendszerbe foglalnak, és kielemeznek. Nekik a világ egy földabrosz, amelynek Európa a közepe. A tudomány szabad szemmel beláthatóvá teszi a végtelenséget.

De hát akkor mi ez a sok betegség, örület, kábulat, morális leépülés? Miért fog ki ezeken a nyugati finanszírozással, elméleti meg módszer-tani tudással felvértezett kivételes elméjű embereken a Kelet? Az orientalisták fél évszázad óta vitatkoznak arról, vajon megérthető-e a Kelet nyugati, azaz a felvilágosodás eszmerendszerében gyökerező elméletek és módszerek segítségével. Az elméletek ugyanis – amelyek az egyetemesség igényével lépnek fel – egy nagyon konkrét társadalmi és politikai helyzet szüleményei. A *teória* szó állítólag a görögöknél arra utalt, amikor egy polisz lakója részt vett és szemlélődött egy másik

polisz vallásos ünnepségén. Így aztán – állítja James Clifford – a teória és az utazás rokonok abban, hogy mindkettő együttjár az elszakadás, a távolság és az összehasonlítás élményével. Franz és Sarah kollégái valahogy (hála a nyugati finanszírozású kutatási intézményeknek) ottragadnak a másik polisz Dionüszosz-ünnepségén az apollóni tudásukkal. Először össze, aztán meg megzavarodnak. Túl ismerős lesz az idegen, és túl idegen az, ahová haza kellene menni.

Franz és Sarah ép ésszel tér haza Keletről. Franz a bécsi egyetemi állásába és a szobájába zárkózik, de gondolataiban elkíséri a Kelet. Sarah tovább járja a Keletet, gondolataiban azonban ott fészkel a Nyugat: buddhista mestere visszaküldi a világba. Nem itt van a helye, mondja, és hogy ez nem büntetés. Mibe torkollik ez a „szótenger”, és valóban „csak a halálban válik valósággá a szerelem”? Megkegyelmez-e a halál-e Franznak, és beteljesül-e a szerelme Sarah iránt? Erre a kérdésre a választ a szerző elszórt utalásokban rejtette el, amelyeket az olvasónak kell összecipegetnie és egy boldogan vagy szomorúan végződő történetté összeraknia.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy akkor olvassuk-e el az *Iránytűt*, vagy sem. A kritikusok többnyire gratulálnak a szerzőnek a regényben felhalmozott tudásanyagért. A Goncourt-díj zsűrije pedig a regényt Kelet és Nyugat találkozásának magával ragadó látomásaként méltatta. Noha kétségtelenül minden mindennel összefügg (ahogyan azt a könyv szereplői is gyakran hangoztatják), számomra kérdéses, hogy valóban szükséges-e ennyi mindent belesűríteni egyetlen regénybe. Aki szellemileg fáradt, ne ezt a regényt olvassa, akinek a teste kimerült, tornáztathatja rajta a szellemét. Aki nemrég járt Keleten, és nosztalgiazni szeretne, vagy épp készül odautazni, az mindenképp olvassa az *Iránytűt*. Aki könnyen beleéli magát bölcséleti eszmefuttatásokba, élvezni fogja a könyvet. Orientalisták csak akkor, ha még nincs elégük a szakirodalomból. Aki kalandos történetekre vágyik, az csalódní fog. Szellemi kalandoroknak ajánlott. Bölcsészeknek csak akkor, ha nem beleélni akarják magukat a regénybe, hanem vitázni szeretnének róla. Akinek szerelmi bánata van, csak akkor olvassa, ha el akar merülni a bánatban. Aki szerelemes, az hagyja a könyvet, vagy olvassa fel a szerelmének. Aki azonosulni szeret a főhőssel, arra nehéz napok várnak. Aki azt hiszi, hogy művelt, az rájön, hogy nem. Az álmatlanok hazatalálhatnak benne.

Biró Mónika Anita
FELJEGYZÉSEK GILEÁDBÓL

*„Egészen addig soha nem kételkedtem komolyan
Gileád teológiájának helyességében,
de főként az igazságosságában nem. Ha kudarcot
vallottam a tökéletesség terén, azt a következtetést
vontam le belőle, hogy én hibáztam. De amint rájöttem,
min változtatott Gileád, mit tett hozzá és mit hagyott ki,
attól félttem, megrendül a hitem.”*

(Agnes Jemima)

Abszolút maszkulin hatalom, szexuális erőszak, vallási fanatizmus, korlátozott tudás, kényszerű biológiai reprodukció, tömeges gyilkosságok, agresszió, terror – nagyvonalakban ezek a tényezők jellemzik Margaret Atwood disztópikus világát, avagy Gileádot. A kanadai író nő az időközben világsikerré vált *A Szolgálólány meséje* (eredeti angol címe: *The Handmaid's Tale*, első megjelenés dátuma: 1985) című regényének folytatását több mint 30 évnyi várakozás és találgatás után írta meg, végre válaszokat adva a több évtized alatt felgyűlt kérdésekre. Az első könyv befejezése valóban hagyott némi bizonytalanságot maga után, így az olvasókban jogosan tevődhetett fel a kérdés: „Most akkor hogyan tovább?” Az első könyv az elmúlt években világszintű ismertségre tett szert, s sikerét ugyan részben az HBO által készített adaptációs sorozatnak köszönhetette, amely az elsőt követő évadokban folytatta is az Atwood által megírt történetet (ahhoz történetileg hű maradva), mégis a regénybeli történet üres helyeinek kitöltése, a kérdések megválaszolása még mindig Atwoodra várt.

A *Testamentumok*¹ ugyanakkor nem csupán folytatása, hanem kiegészítője is az első könyvnek. Ez a (politikai) science fiction három különböző „kasztba” tartozó, teljesen másképpen szocializálódott, eltérő társadalmi szerepkörökben álló nő életének részleteit mutatja. Míg az első könyvben a gileádi úgynevezett Szolgálólány, Fredé történetét

1 Margaret Atwood: *Testamentumok*. Budapest, 2019, Jelenkor Kiadó.

és társadalmi helyzetét ismerhettük meg, addig a második könyv a Parancsnok-családok életének rendszerébe, a Nénik intézményének felépítésébe és funkcióiba, illetve a külföldi (kanadai) társadalmak tereibe és mozgalmába enged betekintést. A három női elbeszélő (Agnes, Nicole és Lydia néni) története részletekben, fejezetenként szabályosan váltakozva követi egymást egyfajta lineáris időrendi sorrend alapján, amelyben a három nő élete, tevékenysége nagyrészt párhuzamosan, majd a szereplők találkozását követően összekapcsolódva halad, mígnem végül közös törekvéseik, együttműködésük alapozza meg Gileád bukását.

Ezek alapján a könyv a fiktív társadalom más női rétegeinek körébe is beengedi az olvasót, azonban ez a könyv sem enged különösebben közelebb az uralkodó gileádi férfiak világához, ideológiai rendszeréhez (néhány férfi szereplő életének egy-egy szegmense megjelenik, s ezáltal jellemük kis része ki is rajzolódik). A női szemszög és a női beszéd erős jegyekkel és sajátosságokkal rendelkezik, ám kizárólagos előtérbe helyezése így ambivalenssé válik. Egyrészt pozitív a remekül megfogalmazott és kifejezett női perspektíva. Látszólag kiegyenlítetté válik a tartalom és a forma, hiszen a férfiak által uralt társadalmi rendszer leírása, a történések elbeszélése női elbeszéléssé válik, sőt az aktív szerepek is a nőknek osztódnak ki, így a dominanciával együtt járó megszólalás és elbeszélés joga pont az erőszakos módon alárendelt társadalmi pozícióba juttatott nők kiváltságává válik Atwood elbeszélésében. Másrészt a férfi beszéd elnémítása a személyes, illetve csoportos motivációk, ideológiák hiányában aszimmetrikussá teszi a teljes társadalom- és korrajzot. Egy ilyen disztópikus, nemek által orientált, diktatórikus rezsím bemutatása során felettébb érdekes lenne az előzmények, az alapvető ideológiák, az uralkodó csoport(ok) megismerése, s mégis ezt az író az olvasók képzeletére bízta. Így ha már folytatást várt (és ezt kifejezetten kielégítő minőségben meg is kapta) a nagyközönség, akár egy az előzményeket tárgyaló könyvet is el lehetne képzelni a Gileádról szóló regények sorában.

Az előzmények ismertetését célzó elvárásomat nagyrészt a regény narratív kerete és szerkezete is megelőlegezi: a fejezetek alcímei a szövegeket tanúvallomásoknak (a két fiatal lány esetében) és holográf-nak (Lydia néni írása) titulálják. Ehhez járul hozzá a regény utószava is, a távoli jövőben, vagyis a 2197-ben tartott Tizenharmadik Gileád-

disztikai Szimpózium részleges átirata. A konferencia keretein belül a korszak jövőbeli kutatói számolnak be a feltárt tanúvallomások írásos változatairól, illetve Lydia néni önéletírásáról. Az iratok hitelességét, a bennük foglalt információ hasznosságát firtatják, igyekeznek bizonyítani. Ez az utolsó fejezet visszamenőleg új kontextust teremt a szövegnek: történelmi hitelességet kíván kölcsönözni neki, így ennek fényében az eddig olvasottak egy mesterségesen, mozaikszerűen összeállított, időrendbe rakott szövegegyüttessé, a leírt kor egy metszetévé válnak. Így a történet(ek)ben elbeszéltek kvázi lezárt történelmi dokumentummá válnak, azt sugallva, hogy a szövegek egy valós korszak leletei. Fiktív disztópiáról lévén szó, ez a lezáró fejezet nem változtat az elbeszéltek valóságértékén, ám figyelmeztetheti arra az olvasót, hogy olykor-olykor a leírtak nem állnak messze a mindenkori valóságtól. Ehhez járul hozzá a megteremtett társadalmi és politikai rendszer kidolgozottsága, egyes szegmenseinek alapos leírása, amely alapvetően természetesen fiktív, ám számos esetben valós mintákat, példákat, elemeket követ.

Ahogy a regény szerkezetében a fejezetek szintjén, úgy a történet terén is Lydia néni fogja, majd kapcsolja össze a két lány életútját: a két lány tanúvallomásának átirata közé Lydia néni holográfja ékelődik be, részleteiben szabályosan váltakozva, illetve a lányok találkozása és együttcekvése is az idősebb nőnek tudható be. Ilyen módon a szövegek is eltérnek egymástól. Az átiratok utólagosan tett vallomások, retrospektív (életút-) elbeszélések, azonban az Lydia néni önéletírása jelen idejű, s olykor naplószerű is. Lydia néni szövegében konkrétan beszél saját írásgyakorlatáról, annak veszélyességéről, a szöveg rejtekhelyéről, sőt egyenesen olvasójához beszél, neki címezi a leírtakat: „Együtt töltött időnk egyre fogy, olvasóm. (...) Fialat nőnek képzelek, okosnak, ambiciózusnak. Rangot akarsz kivívni magadnak a tudományos élet homályos, visszhangos barlangjában, ami talán még létezik a te idődben is. Az íróasztalod mellett látlak füled mögé simított hajjal, lepattogzott körömlakkal – mert a körömlakk azóta visszatért, ahogy már máskor is. Ott álldogálok mögötted, a vállad felett leskelődöm: én vagyok a te műzsád, a te láthatatlan ihleted, aki arra biztat, folytasd. Aprólékos munkával dolgozod fel a kéziratodat, újra és újra átolvasod, menet közben apró részletekre figyelsz fel, kialakul benned az érdeklődő, de onott gyűlölet, amit az életrajzírók gyakran éreznek kutatásuk

tárgyával szemben. Hogyan viselkedhettem ilyen helytelenül, ilyen kegyetlenül, ilyen ostobán? – teszed majd fel a kérdést. Te magad sosem lettél volna képes ilyesmire! De te magad sosem kényszerültél rá.” (Lydia néni) Az elbeszélő olykor önreflexív módon beszél, így Lydia néni egyszerre válik alanyává és tárgyává is saját írásának és az írás aktusának. Az öntükrözés során az elbeszélő saját olvasóját szövegétől függőnek határozza meg: „Abban az esetben megsemmisíteném ezeket a szorgos munkával teleírt oldalakat – és velük együtt téged is, leendő olvasóm. Elég a gyufaláng egyetlen lobbanása, és véged – nyomod sem marad, mintha soha nem is léteztél volna, mintha a jövőben sem léteznél.” (Lydia néni) Az elbeszélő sok esetben éppen arról ír, hogy írása révén teremti meg saját szövegének olvasóját. Így a szereplő-elbeszélő írása az olvasói identitásnak és létezésnek szövegtől való függősége alapján a történettől eltekintve is izgalmas (újra)értelmezési lehetőségeit nyújthatja a mindennapi értelemben vett író – szöveg – olvasó viszonyoknak.

A regény nemcsak a keletkezés idejéhez (az első rész 1985-ös megjelenéséhez) képest jóval későbbi, hanem maga a történet is már több mint egy évtizeddel később játszódik. Ez pedig javában hozzájárul a bemutatott hatalmi és politikai rezsim bemutatásához. A két fiatal lány elbeszélése és jellemük kontrasztja is ezen alapul. Ők már az új rendszerben, illetve ezzel a rendszerrel ideológiai alapon szembehelyezkedő szomszédos államban szocializálódtak. Agnes és Nicole világának szembeállítása remekül kiélezi Gileád társadalmának torzulásait. Míg Lydia néni beszámol a „rendszerváltás” időszakáról és eszközeiről, addig Agnes szemszöge az „új” világba való belenevelődést, ennek következményeit tükrözi, hiszen a lány nem ismer más lehetőséget, s ugyan szenved az állam nőket és általában a polgárokat elnyomó, szabályozó rendelkezéseitől és fellépésétől, számára azonban ez jelenti a világ általános és elfogadandó rendjét. Nicole a polgárjogokat, az egyéni szabadságot, az egyenlőséget, a demokráciát hangsúlyozó s Gileádot alapjaiban elítélő Kanadában nőtt fel, látva a szomszédos állam veszélyességét, kegyetlenségét, igazságtalanságát. Ennek a két perspektívának az ütköztetése, majd a két szereplő találkozása, kommunikációja remekül kiélezi a világnézetükben kialakult eltéréseket, sőt ellentmondásokat. Így Gileád megítélése sem maradhat egyszerűen fekete és fehér. Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy Gileád

disztópikus világa nem lenne alapvetően elítélendő és kerülendő, csupán mindez rámutat annak szükségességére, hogy az érme mindkét oldalát megvizsgálja az olvasó. A szempontok ütköztetése és eltérései mentén az olvasó maga is rákényszerülhet, hogy saját világnézetét, hiedelmeit, ideológiáit, valamint saját társadalmának rendszerét is felülvizsgálja. Ugyanakkor fontos arra is figyelni, hogy a regény és az elbeszélte történetek a mindenkori társadalmak számos hibájára rámutatnak (radikális, de pont emiatt megdöbbentő módon): hátrányos társadalmi hierarchia, nők elleni erőszak, áldozathibáztatás, depresszió, öngyilkosság, szexuális erőszak, vallási ideológiákkal való visszaélés, ideológia és fanatizmus alapján elkövetett gyilkosságok, a tudatlanság és tanulatlanság veszélyei, hatalmi manipuláció, a hatalom (panoptikumszerű) önmagát belülről működtető felépítése, lehallgatás, kémkedés, terrorizmus, külső és belső csoportok megkülönböztetése – bűnbakképzés stb.

A regény szövege megítélésem alapján összességében nagyon olvasmányos és gördülékeny, ahogy mondani szokás: olvastatja magát. A váltakozó fejezetek folyton újra- és újrateremtik a feszültséget, azonban pont a sűrű váltakozás miatt olykor el is lehet veszíteni az egyes történetszálak „fonalát”, akadályozóvá is válhat mindez, hiszen az általánosan megszokottól egy alapjaiban eltérő olvasási gyakorlatot követel meg. A fejezetek ilyenfajta felosztása önmagában izgalmassá teszi a szöveget formai és tartalmi szempontból is, azonban ezen túlmenően változó lehet, hogy kinek milyen tapasztalata alakul ki az olvasás során ezzel kapcsolatban. Véleményem szerint a vallási fanatizmus a szereplők viselkedésében és kommunikációjában olykor már túlzó formákat ölt, azonban ez is hozzájárul Gileád mesterségesen megteremtett világának hiteles leírásához és bemutatásához. A regény önmagában is kifejezetten érthető, azonban felmerül néhány logikai pontatlanság a történet szintjén. Továbbá mivel számos utalást tesznek az elbeszélők a múltban korábban történetekre, illetve egyáltalán Gileád rendszerének megértése érdekében ajánlatosabb az első rész ismeretében olvasni, hiszen az abban leírtakat egészíti ki és zárja le a *Testamentumok*.

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

Dr. Ábrám Zoltán - Marosvásárhely
Abrán Tünde - Székelyudvarhely
Albert Ernő - Sepsiszentgyörgy
Albert Géza - Székelyudvarhely
Dr. Ambrus József - Székelyudvarhely
Andrási Ilona - Alsósófalva
András Pál - Bukarest
Angi Gyula - Marosvásárhely
Antal Attila - Csíkszereda
Dr. Antal Erzsébet - Csíkszentdomokos
Antal István - Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba - Marosvásárhely
Dr. Aross Melinda - Székelyudvarhely
Árvay Katalin - Sepsiszentgyörgy
Asztalos István - Székelyudvarhely
Bács Károly - Csíkszereda
Bajna György - Gyergyószentmiklós
Bakcsi Anna - Madéfalva
Bakk-Dávid Enikő - Kézdivásárhely
Bakk Pál - Szentkatolna
Bakó Botond - Nagyenyed
Balázs Dénes - Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos - Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet - Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel - Csíkszereda
Bálint Csaba - Csíkszereda
Bálinth Erzsébet - Csíkszereda
Bán Kata - Székelyudvarhely
Barabás Imre - Gyergyóremete
Baracsi Levente - Arad
Baricz Lajos - Marosszentgyörgy
Bartha Árpád - Kászonújfalva
Bartha György - Csíkszereda

Bartha Imre - Székelyudvarhely
Bartók Melinda - Kézdivásárhely
Bartos Jenő - Jászvásár
Bege Károly - Gyergyócsomafalva
Benkő Levente - Magyarvista
Bernád Ilona - Marosvásárhely
Berszán Lajos - Gyimesfelsőlók
Berze Imre - Székelyudvarhely
Bethlen Anikó - Marosvásárhely
Bíró Ambrus Lenke - Székelyudvarhely
Bíró Gábor - Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor - Kézdivásárhely
Bíró Géza - Gyergyószentmiklós
Bíró László - Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor - Kézdivásárhely
Bíró Réka - Barót
Blénessy Jolán - Székelyudvarhely
Bocskay Vince - Szováta
Bodó István - Csíkszereda
Bodor Attila - Sepsiszentgyörgy
Bogdán László - Sepsiszentgyörgy
Bogdán Zsolt - Kolozsvár
Bogos Zsolt - Csíkszereda
Bojtor Attila - Gyulafehérvár
Borbáth Erzsébet - Csíkszereda
Borbély László - Csíkszereda
Borbély Tamás - Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila - Arad
Borboly Csaba - Csíkszereda
Dr. Borboly István - Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János - Kézdivásárhely
Borsa István - Csíkszereda
Botár István - Csíkszereda
Bölöni Domokos - Marosvásárhely
Buna Blanka Boróka - Tamásfalva
Burus János Botond - Csíkszereda

- Czíkó László – Búzásbesenyő
 Czipa István – Kézdivásárhely
 Czoppelt Julianna – Kovászna
 Császár Vilmos – Csíkrákos
 Csatlós Mihály Levente – Kézdivásárhely
 Cseh András – Csíkszereda
 Cseke Péter – Kolozsvár
 Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárádköszvényes
 Csíki Zoltán – Parajd
 Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
 Csiszzer Imre Csaba – Csíkszereda
 Csúcs Mária – Csíkszereda
 Daczó Katalin – Csíkszépvíz
 Dánél Sándor – Csíkszereda
 Damó Csaba – Kézdivásárhely
 Darkó Béla – Marosvásárhely
 Daróczi Béla – Marosvásárhely
 Ft. Darvas-Kozma József – Csíkszereda
 Darvas Mária – Gyergyóalfalu
 Dávid Gyula – Kolozsvár
 Dávid Katalin – Székelyudvarhely
 Dávid Zoltán – Kolozsvár
 Deák Botond – Réty
 Deák Ferenc – Csernáton
 Deme László – Csernáton
 Demeter Edit – Kézdiszentlélek
 Dénes Emőke – Homoródalmás
 Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
 Dénes László – Nagyvárád
 Dézsi Zoltán – Gyergyószentmiklós
 Diénes Gábor – Nagybánya
 Dobos Sándor – Nagyvárád
 Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
 Domokos Éva – Arad
 Ft. Drócsa László – Nyárádszereda
 Duma András – Klézse
 Egyed Emese – Kolozsvár
 Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
 Elekes András – Csíkpálfalva
 Elekes Antal – Temesvár
 Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
 Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
 Elekes Péter – Kászontaltíz
 Erdei Márk – Gálospetri
 Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
 Farkas Antal – Székelyudvarhely
 Farkas László – Gyergyócsomafalva
 Farkas Miklós – Segesvár
 Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
 Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Fekete Albert – Csíkszereda
 Ferencz Éva – Kézdivásárhely
 Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
 Ferencz Imre – Csíkszereda
 Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
 Dr. Finta Ella – Szilágysomlyó
 Fischer Alfréd – Székelyudvarhely
 Fodor György – Székelyudvarhely
 Fodor Levente – Csíkszögöd
 Dr. Fodor István – Csíkszereda
 Fodor István – Sepsiszentgyörgy
 Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
 Forró László – Bukarest
 Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab egyéves előfizetés)
 Funariu Éva – Szeben
 Fülöp Géza – Marosvásárhely
 Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
 Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
 Fülöp Tamás – Majlát
 Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
 Gábor Emőke – Csíkszereda
 Gajdó Albert – Csernáton
 Gál Katalin – Gyergyóújfalu
 Gáll Levente – Csíkmadaras
 Gálfalvi György – Marosvásárhely
 Gálfalvi Zsolt – Marosvásárhely
 Dr. Garda Dezső – Gyergyószentmiklós

- Gáspár Sándor – Marosvásárhely
Gazda Árpád – Magyarfenes
Gazda József – Kovászna
Geréd Gábor – Székelyudvarhely
Gergely Borbála – Csíkszereda
Dr. Germán Salló Márta – Maros-
vásárhely
Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
Dr. Györfi Sándor – Csíkcsicsó
Haáz Sándor – Székelyudvarhely
Hadnagy Géza – Farkaslaka
Hantz András – Kolozsvár
Hegedűs Enikő – Csíkszereda
Hegyí Sándor – Székelyudvarhely
Hertza Mikola – Csíkszereda
Dr. Holló Attila – Csíkszereda
Hubert Sándor – Bukarest
Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
Imecs Márton – Kolozsvár
Imre Jolán – Csíkszereda
Incze Szabó László – Marosvásár-
hely
Istvánffy Katalin – Torda
Izsák Balázs Árpád – Marosvásár-
hely
Jakab Attila Árpád – Székelyudvarhely
Jancsó Miklós – Kolozsvár
Jankó András – Arad
János Ágnes – Csíkszereda
János Julianna – Csíkszereda
János Bertalan – Csíkszereda
János Csaba – Csíkszereda
Jóikits Attila – Szilágysomlyó
József Álmos – Sepsiszentgyörgy
Juhász B. Tünde – Csíkszereda
Kacsó Elemér – Temesvár
Kacsó József – Hármásfalú
Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Káli Király István – Marosvásárhely
Gróf Kálnoky Tibor – Sepsikőröspatak
Kánya József – Csíkszereda
Kassay Vilmos – Csíkszereda
Katona Lajos – Kolozsvár
Kedves Béla – Gyimesközéplek
Kémenes Bernadette – Gyergyó-
szentmiklós
Kerekes Ágnes – Nagyvárád
Dr. Kerekes Jenő – Maksa
Keresztes Éva – Brassó
Dr. Kikeli Pál István – Marosvásár-
hely
Király Gyöngyi – Marosvásárhely
Király László és Edit – Nagyenyed
Király Zoltán – Kolozsvár
Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
Kiss Lóránd – Marosvásárhely
Kocsis László – Marosvásárhely
Kolbert Tünde – Borszék
Kolumbán-Antal József – Zetelaka
Kolumbán Gábor – Énlaka
Kolumbán László – Székelyudvarhely
Koncsag László – Szentegyháza
Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kó-
nya-Hamar Sándor – Kolozsvár
Kosza Gabriella – Marosvásárhely
Dr. Kovács Albert – Bukarest
Kovács Barna – Marosvásárhely
Kovács Béla – Érmihályfalva
Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
Kovács Katalin – Csíkszereda
Kovács Mária – Székelyudvarhely
Kovács Piroska – Máréfalva
Kovács Zsuzsanna – Bukarest
Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
Köblös Attila – Kézdivásárhely
Köllő Éva – Borszék
Köllő Félix – Csíkszereda
Kőszegi Enikő – Csíkszereda

- Dr. Kuna Tibor – Csíkszereda
 Kürti Miklós – Kolozsvár
 Laczkó-Albert Elemér – Gyergyó-
 remete
 Laczkó Szentmiklósi Endre –
 Gyergyóremete
 László Attila – Jászvásár
 László Bakk Anikó – Kolozsvár
 Lászlófy Pál István – Csíkszereda
 Dr. László Ilona – Marosvásárhely
 László Károly és Katalin – Kézdi-
 vásárhely
 Lázár Lilla – Csíkszereda
 Lázár Pál – Marosvásárhely
 Lehoczky Ferenc – Arad
 Léstyán Dénes – Csíkszereda
 Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
 Liker Henrietta – Székelykeresztúr
 Loghin Gizella – Brassó
 Lőrincz József – Székelyudvarhely
 Madaras Lázár – Brassó
 Mag István – Lövéte
 Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
 Dr. Makai Magoss Csaba –
 Felsőbánya
 Markó Béla – Marosszentkirály
 Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
 Márk Dezső – Csíkszereda
 Dr. Marton József – Gyulafehérvár
 Márton Ferenc – Temesvár
 Márton Károly – Marosvásárhely
 Maşteriu Erzsébet – Gyergyóremete
 Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
 Mátyás Endre – Szováta
 Menyhárt Csaba – Marosvásárhely
 Menyhárt Edit – Székelyudvarhely
 Mester János – Marosvásárhely
 Mester Zoltán – Szováta
 Dr. Mészáros Gergely – Csíkszereda
 Mihály András – Csíkszereda
 Mihály Csaba – Csíkszentdomokos
 Mihály János – Lövéte
 Mihály Orsolya – Kolozsvár
 Miklós Imre – Csíkszereda
 Miklós Levente-József – Székely-
 udvarhely
 Miklós Sándor – Csíkszentlélek
 Mikó Júlia – Brassó
 Mikola Éva – Torja
 Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
 Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
 Mirk László – Csíkszereda
 Molnár Csaba – Csíkszereda
 Molnár Endre – Marosvásárhely
 Murányi János – Székelyudvarhely
 Nádudvary György – Brassó
 Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
 Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
 Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
 Nagy Benedek – Csíkszereda
 Dr. Nagy Benedek – Csíkszentkirály
 Nagy József – Gyergyóremete
 Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
 Nagy Melinda – Nagyvárad
 Nagy Sándor – Székelyudvarhely
 Németh Szilveszter – Csíkkarcfalva
 Nete Mariana – Csíkszereda
 Novák Sándor – Marosvásárhely
 Oláh Sándor – Csíkszereda
 Orbók Ilona – Csíkszereda
 Pál Zoltán – Csíkdánfalva
 Pálffy József – Csíkszereda
 Papp Zoltán – Zilah
 Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
 Péntek János – Kolozsvár
 Péntek Jenő – Bereck
 Péter Éva – Csíkszereda
 Péter Gergely – Csíkszereda
 Péter Péter – Székelyudvarhely
 Pethő Ilona – Csíkszereda
 Petres Sándor – Csíkszereda
 Dr. Piros György – Csíkszereda

- Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
(5 darab egyéves előfizetés)
Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
Dr. Rác Katalin – Marosvásárhely
Ráduly János – Kibéd
Rákosi István – Sepsiszentgyörgy
Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Rancz Árpád – Csíkszereda
Rancz Gyárfás Zsuzsanna –
Kézdivásárhely
Rokaly József – Gyergyószentmiklós
Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
Sata Lóránd – Voluntari
Sántha Emese – Marosvásárhely
Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
Sata Kinga Koretta – Magyarvista
Sata Klára – Csíkszereda
Ft. Sebestyén Péter – Marosvásárhely
Seprődi József – Dicsőszentmárton
Silye Béla – Székelyudvarhely
Siklódi Olga – Székelyudvarhely
Sipos László – Felvinc
Sőbester Klára – Marosvásárhely
Sófalvi László – Székelyudvarhely
Sógor Árpád – Kolozsvár
Sógor Csaba – Csíkvacsárcsi
Sógor Géza – Kányád
Sógor Gyula – Aranyosgyéres
Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
Straub Etelka – Borosjenő
Szabados Béla – Csíkszereda
Szabó Attila – Nagyalambfalva
Szabó Enikő – Szentegyháza
Szabó Ferenc – Gyergyóditró
Szabó Judit – Kézdivásárhely
Szabó Judit – Csíkszicsó
Szabó Magdolna – Csíkszicsó
Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
Szabó Nándor – Csíkszereda
Szabó Piroska – Nagyvárad
Szabó Sándor – Homoródalmás
Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
Szász-Bertalan Anna – Csíkszereda
Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
Szász Zoltán – Székelyudvarhely
Szatmári József – Marosvásárhely
Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
Szávai Márton – Énlaka
Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
Szekeres Adorján – Csíkszereda
Székely Ágnes – Balánbánya
Székely Ferenc – Vadasd
Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
Szén Olga – Datk
Szén Sándor – Siménfalva
Szentés Gábor – Madéfalva
Szilágyi István – Kolozsvár
Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
Dr. Szilveszter László Szilárd –
Sáromberke
Szócs István – Szentegyháza
Szócs Viktor – Kovászna
Tamás Béla – Csíkszereda
Tamás Dénes – Réty
Tamás Géza – Székelyudvarhely
Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
Tamás Klára – Csíkszereda
Tamás József – Csíkszereda
Tánczos Vilmos – Kolozsvár
Tankó Gyula – Gyimesközéplek
Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
Tiboldi István – Csíkszereda
Tódor Béla – Kézdiálbis
Tódor Gábor – Homoródalmás
Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
Tomonicska Ingrid – Csíkszentlélek
Tóth Mária – Arad

- Töke Mária Magdolna – Csíkszereda
 Tötös Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lövete
 Török István – Koronka
 Dr. Török Sándor – Kovászna
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda
 Tulit Ferenc – Csíkszereda
 Útő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székelyudvarhely
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vass Mária – Csíktaploca
 Vén Ferenc – Kézdiablis
 Dr. Veress Albert – Csíkszereda
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vitos László – Csíkszereda
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zágoni Elemér – Karcfalva
 Zöld János – Salamás
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy
- INTÉZMÉNYEK*
- Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség –
 Csíkszereda
 Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egye-
 sület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár –
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum –
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont –
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsi-
 szentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Kovászna Megyei Tanács – Sepsi-
 szentgyörgy
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csíkdánfalva
 Községi Könyvtár – Csikozmás
 Községi Könyvtár – Csikmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csikpálfalva
 Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy
 Községi Könyvtár – Csíkszentmárton
 Községi Könyvtár – Csíkszentmihály
 Községi Könyvtár – Csíkszentsimon

- Községi Könyvtár – Csikszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás
 Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószár-
 hegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközélpok
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszent-
 márton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalva
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon
 Községi Könyvtár – Kézdiipolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lövete
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyárad-
 magyarós
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrás-
 falva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószent-
 miklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csík-
 szereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum –
 Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
 Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszere-
 da (5 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége – Csíkszereda
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft.
 – Csíkszentlélek
 Salamon Ernő Líceum – Gyergyó-
 szentmiklós
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára –
 Csíkszereda

- Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyergyószentmiklós
 Tamási Áron Gimnázium – Székelyudvarhely
 Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy
 Tarisznyás Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspökség – Temesvár
 Tortoma Kft. – Barót
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
- Magyarország**
MAGÁNSZEMÉLYEK
 Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
- Beke Mihály András – Budapest
 Benke Éva – Paks
 Bereczky Gábor – Budapest
 Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Bozó Zoltán – Szentes
 Burján Pál – Pécs
 Czakó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csender Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentes
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazekas Edit – Cegléd
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentes
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Fülek György – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gállfy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 György Tünde – Budapest

- Hankó Zoltán - Kistarcsa
Harmath Ilona - Baja
Dr. Hartványi Tamás - Győr
Hayek Ibolya - Budapest
Dr. Hegedűs Imre János - Budapest
Herman Levente - Budapest
Horváth Zoltán és Imecs Emese - Budapest
Ilia Mihály - Szeged
Iancu Laura - Velence
Jámbor Zoltánné - Makó
Grófné Jancsó Zsuzsanna - Kalocsa
Ifj. Jancsó Gyula - Budapest
Jancsó Gyula - Dunapataj
Jancsó Klára Katalin - Biatorbágy
Dr. Jánosi Ildikó Kinga - Szeged
Jánosiné Dandui Gyöngyi - Budapest
Kántor József - Baja
Kádár Tibor - Veszprém
Karap Ágnes - Budapest
Dr. Kata Mihály - Szeged
Keppel Gyula - Budapest
Király István - Mezőkovácsháza
Dr. Kiss András - Pócsmegyer
Kiss Anna - Budapest
Kiss Bálint - Budapest
Kiss Éva - Budapest
Dr. Kiss Ferenc - Csersegtomaj
Kis Krisztián Bálint - Szolnok
Kisslaki László - Kéthely
Kollár Albin - Dunakeszi
Kósa Lajos - Debrecen
Kovács Árpád - Ugod
Dr. Kovács Klára - Császárszék
Kökényessy Szilárd - Budapest
Kőfalvi Magdolna - Budapest
Dr. Kőrös Erzsébet - Győr
Dr. Kukorelly Pál - Keszthely
Kulcsár Júlia - Budapest
Dr. Kussinszky Péter - Budapest
Láng Gusztáv - Táplánszentkereszt
László János - Debrecen
Lezsák Sándor - Budapest
Lezsák Tibor - Budapest
Dr. Lukács Csaba - Fonyód
Dr. Lukácsy József - Székesfehérvár
Maczkó Gergő - Pogány
Makai Judit - Budapest
Márkus Béla - Debrecen
Máriás József - Nyíregyháza
Márton Károly - Hőgyész
Márton Lajos - Budapest
Dr. Medgyessy István - Debrecen
Mészáros János - Gödöllő
Miklós András - Miskolc
Dr. Molnár Jenő - Budapest
Molnár Sándor - Balatonfüred
Murányi Sándor Olivér - Budapest
Dr. Nám Lóránt - Szombathely
Németh Zsolt - Budapest
Dr. Nyakasné Lázár Anna - Budapest
Dr. Obrusánszky Borbála - Mende
Dr. Oszoly Tamás - Budapest
Pálfi Sándorné - Berettyóújfalu
Pappné Németh Andrea - Eger
Pappné Pongrácz Csilla - Dunabogdány
Papp Péter - Budapest
Pataki Gábor Zsolt - Budapest
Paulovics Tamás - Szentes (4 darab egyéves előfizetés)
Péterfy Lajos - Bakonyszücs
Péter László - Szeged
Dr. Pocsay Gábor - Gyula
Polóny Levente - Budapest
Pomogáts Béla - Budapest
Dr. Porcza Antal - Mosonmagyaróvár
Prohászka Géza - Balatonfüred
Dr. Sándor Pál - Simontornya
Serdült Benke Éva - Paks
Silay Ferenc - Szeged
Simai László - Veszprém

- Dr. Szabó Béla – Göd
 Szakolczay Lajos – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mo-
 sonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg
 Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tomán Sándor – Szegvár
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
 Tornai József – Érd
 Tök János – Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér – Veszprém
 Ungváry Rudolf – Budapest
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbecske
 Várhelyi Gyula – Tokaj
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zalán Tibor – Budapest
 Zsolnai József – Hernád
- INTÉZMÉNYEK*
- Algyói Faluház és Könyvtár
 – Algyó
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális
 Egyesület – Szolnok
 Etnoproject Bt. – Isaszeg
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés)
 – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch
 László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest
 Magyar Patrióták Közössége – Buda-
 pest
 MTA Társadalomtudományi Köz-
 pont – Budapest
 MTA Titkárság – Budapest
 Mogoróssy János Városi Könyvtár
 – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú
 Egyesület – Algyó
 Országgyűlés Hivatala – Budapest
 – 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigaz-
 gatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft.
 – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Péterház Panzió – Szentés
 Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyete-
 mi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerinc-
 gyógyászati Központ – Budapest
- Amerikai Egyesült Államok**
- Borbély Melinda – Laguna Beach
 Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland
 Ozsváth Ildikó – New York

Anglia

Sárközi Mátyás - London

Ausztrália

Leontine von Rheinberg - Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós - Leopoldsdorf

Csipkó László - Bécs

Csutak Magda - Bécs

Dr. Forbáth Klára - Bécs

Gellérd Andor - Bécs

Finnország

Petteri Laihonen - Jyväskylä

Franciaország

Buna István - Antony

Langrand-Escure Tünde - St. Pêray

Párizsi Magyar Intézet - Párizs

Izrael

Lichtenegger Vera - Neshet

Németország

Dr. Dobó Attila - Rheine

Dr. Dobó Tibor - Demmin

Gaál Julianna - Aalen

Haáz Katalin - Braunschweig

Juliana Johrend - Buchen

Kisslaki László - Steinbach

Schultz Orsolya - Rostock

Szakács-Konnerth Mihály -

Friedrichshafen

Száva Péter - Krefeld

Dr. Wieser Györgyi - Starnberg

Svédország

Antal Imre - Ljungby

Csata Attila - Västra Frölunda

Szentkirályi Csaga - Vällingby

Török Ernő - Vällingby

Szerbia

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium

és Kollégium - Zenta

Fekete J. József - Zombor

Jovan Jovanovic Zmaj Általános Is-

kola - Magyarokanizsa

Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó

Nyelvi Gimnázium - Szabadka

Nagybecskerek Gimnázium -

Nagybecskerek

Rancz Károly - Pancsova

Tari István - Óbecse

Szingapúr

Marosi Gábor - Szingapúr

Szlovákia

Fehér István - Komárom

Kiss Mónika - Órös

Pallér Péter - Komárom

Selye János Gimnázium - Komárom

Olaszország

György Alfréd - Róma

Kovács Gergely - Róma

Oroszország

Dr. Fazekas Márta - Moszkva

Ukrajna

Vári Fábrián László - Mezővári

SZÉKELY KÖNYVTÁR

1111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagynyedi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. <i>Székely népdalok</i>	35,00 lej
17. Kóváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. <i>Régi székely költők</i>	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. <i>Székely népi imádságok</i>	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. <i>Régi székely írók</i>	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szőcs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor <i>az újabb kutatások tükrében</i>	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyari Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Hargita Megye Tanácsa

Barátom a(z)... okostelóm? A Székelyföld folyóirat pályázata középiskolások számára

*„Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom;
Órül a szívem és mégis sajog belé,
Hányja veti a hab: mért e nagy jutalom?
Petőfit barátul mégsem érdemelé.”
(Arany János: Válasz Petőfinek)*

„Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, melyebb lenne, mint a barátság. (...) Csak a barát nem önző; máskülönben nem barát. Csak a barát nem hiú, mert minden jót és szépet barátjának akar, nem önmagának. A szerelmes mindig akar valamit; a barát nem akar önmagának semmit. A gyermek mindig kapni akar szüleitől, túl akarja szárnyalni atyját; a barát nem akar kapni, sem túlszárnyalni. Nincs titkosabb és nemesebb ajándék az életben, mint a szükséztől megértő, türelmes és áldozatkész barátság. S nincs ritkább.”

(Márai Sándor: A barátságról)

Petőfi és Arany, Ady és Móricz, Kosztolányi és Karinthy, Babits és Szabó Lőrinc, József Attila és Ilyés Gyula... néhány olyan név az irodalom történetéből, akik nemcsak azért ismertek ma, mert maradandót alkottak, hanem mert tehetségük olyan lelki érzékenységgel és igénnyel párosult, amivel rátaláltak a másikban az életre szóló barátságára.

Mit jelent a barátság fogalma? Milyen a (jó) barát? Van rossz barát (is)? Honnan és meddig barát a barát? Szükséges-e, hogy hasonló korú legyen, mint mi, hogy hasonló legyen az érdeklődési körünk? Létrejöhet-e barátság fiú és lány, férfi és nő között? Ha igen, hol van a határ? Kialakulhat-e barátságból szerelem, vagy fordítva: szerelemből barátság? Összetartozó érzések-e ezek? Megoszthatok-e a baráttal mindent öszintén, megmondhatok-e neki olyant is, ami számára bántó, fájó, de igaz? És én hogyan fogadom, ha engem szembesít a barátom az igazsággal vagy a gyengeségeimmel?

Vannak-e barátaim? Ha igen, milyen(ek)? És milyen barát vagyok én? Fontos vagyok-e valaki(k)nek, elfogad(nak)-e olyannak, amilyen vagyok, és én elfogadom-e őket? Mennyi időt, energiát szentelek a barátságunk, miben merül ki az együtt töltött idő, hogyan élem meg én és hogyan a barátom, barátaim az együtt, avagy az egymástól távol töltött időt? Mit vállalunk, vállalnánk egymásért? Vagy talán nincs is barátom? Ha nincs, miért nincs? Csalódtam abban, akit barátnak hittem, vagy ő csalódott bennem? Akkor valójában barátok voltunk-e?

Mit jelent ma a barátság fogalma? Helyettesítheti valami más? Elég például a személyes találkozások helyett barátságot tartani fészbukon, instagrammon, telefonon? Lehet, hogy legjobb barátom a(z)... okostelóm?

Úgy gondoljuk, olyan kérdések ezek, amelyekre ti, életre szóló, tartós emberi kapcsolatokra, értékekre vágó mai IX–XII.-es diákok is keresitek a választ, olyanok, amelyek fogódzókat jelenthetnek a hétköznapi off-line és on-line valóságban. Arra kérünk tehát benneteket, mai középiskolásokat, hogy irjatok ezekről a kérdésekről: miért fontos nektek – ha fontos egyáltalán – a barát, a barátság, mit jelent számotokra barátnak lenni, mit jelent a barátság vagy annak hiánya stb. Ami fontos, hogy közhelyektől mentes és a Tietek legyen az élmény, a tapasztalat – a ti hangotokon szólaljon meg versben, prózában vagy esszében.

Verseket (maximum két-három verset, de 60 sornál nem többet) és prózai szövegeket (maximum 10 000 karakternyit) várunk tőletek, a mai 14–18 évesektől (IX–XII. osztályos diákoktól) a Székelyföld folyóirat postacímére (530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz.) vagy a székelyfold@hargita-megye.ro címre. A borítékra kérjük ráírni: PÁLYÁZAT: BARÁTOM A(Z)... OKOSTELÓM?

Beküldési határidő: 2020. október 30.

Eredményhirdetés 2020 decemberében.

A PÁLYÁZAT DÍJAI: I. díj: 1000 lej II. díj: 750 lej III. díj: 500 lej

A díjazott művek közlési jogát a Székelyföld folyóirat fenntartja.